

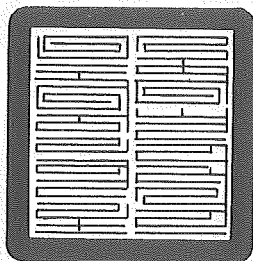
KELETKUTATÁS

Kiadja a Kőrösi Csoma Társaság — Megjelenik évente kétszer
1989. ősz

Szerkeszti

KAKUK ZSUZSA

**BETHLENFALVY GÉZA, DÁVID GÉZA,
ECSEDY ILDIKÓ ÉS FODOR PÁL**
közreműködésével



BUDAPEST

Tartalom

Lars Johanson, Turcica határai: összekötő és elválasztó tényezők a török népek fejlődésében.	3
Erdélyi István, A magyar őstörténet néhány alapproblémája	14
Benkő Mihály, A manvelovkai ezüstmaszkos lovassírról – hatlotti maszkokról	20
Ivanics Mária, Gázi Giráj kán és Báthori Zsigmond szövetségének terve 1598-ból	27
Szakály Ferenc – Tardy Lajos, Nyomozás egy magyar származású szultáni tolmács után	60
Sárközi Alice, Egy mongol földjósó könyvecske	68
Gáthy Vera, A fejlődő világ és India	76
Lederer György, Baháizmus Budapesten	81

SZEMLE

Könyvek

A. Cornelius Schaendlinger: *Die Schreiben Süleymäns des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter* (Fodor Pál) 97

Konferenciák

32. Állandó nemzetközi altaisztikai konferencia (Schütz Ödön) 100 – Emlékezés Szigetvár török alóli felszabadulásának 300. évfordulója alkalmából (Hóvári János) 101 – Az orientalisztika jelene és jövője. Az MTA Orientalisztikai Munkaközösségének konferenciája (Ecsedy Ildikó – Fodor Pál) 103

Krónika

Kuun Géza (Róna-Tas András) 114 – In memoriam Bese Lajos (Ecsedy Ildikó) 116 – Új tiszteleti tagjaink (Dávid Géza) 119 – A Magyar-Török Baráti Társaság alakuló üléséről (Hóvári János) 121 – A Társaság alapszabálya 122 – Olvasóinkhoz 125

Angol nyelvű összefoglalók/Brief Summaries of the Papers 126

A borítón: Tatár kán (H. von Wiering fametszete E. G. Happel *Thesaurus Exoticorum* című munkájából, Hamburg, 1688.)

Megjelent az MTA-Soros Alapítvány anyagi támogatásával



Lars Johanson

Turcica határai: összekötő és elválasztó tényezők a török népek fejlődésében

Turica nem állam, nem ország, nem egy összefüggő terület, de a földünkön élő török nyelvűek összességét érve alatta, a térképen természetesen határai is vannak: összekötő körvonalai, amik meglepően kiterjedők, gyakran szeszélyesen futók, de mindamellett egész pontosan kijelölhetők.

Boszniától a kínai falig, Közép-Perzsiától az Északi Jeges-tengerig terjed ez a nyelvterület. Magvát egy hosszú, a 35. és 55. szélességi fokok között húzódó középsáv alkotja, amely három fő részre oszlik: nyugaton egy keskeny, Kisázsia, Észak-Perzsiát és a Transzkaukázust magába foglaló részre, majd a Káspi-tengertől keletre a szélesebb, de szórványosabban lakott Nyugat-Turkesztánra, és végül a Tien-Sanon, az „Égigérő hegy”-en túl Kelet-Turkesztánra.

A török nyelvek

A nyelvek közül a nyugati főcsoportba tartozik többek között a törökországi török (oszmán-török) és az azerbajdzsán. Nyugat-Turkesztánban található a türkmén (délnyugaton), az özbek (a központi területen), a kirgiz (a keleti határon), a kazak és a karakalpak (az északi sztyeppeövezetben) — és végül Kelet-Turkesztánban, a mai ujjur. Ez a földrajzi középsáv nyolc nagy török nyelve.

A turkesztáni styeppék fokozatosan átmennek a szibériai alföldbe. Itt, a központi középsávval párhuzamosan a tatár és baskír nyelvjárások fonódnak koszorúba, ezektől ismét keletre, az Altaj hegységtől északra beszélnek a délszibériai török nyelveket, és végül, Észak-Szibériában, Turcia északkeleti határvidékén találjuk a jakutot és a dolgánt.

Ezzel a tucat nyelvvél sincs azonban Turcia messziről sem körülhatárolva. Csak magán a szovjet területen még legalább egy féltucat nyelvet beszélnek és írnak, mint például a csuvast, a nogajt és a kumüköt a nyugati részen. Ehhez járulnak továbbá kisebb nagyobb területek, illetve nyelvszigetek mindenekelőtt Kínában, Afganisztánban, Iránban, Irakban, Bulgáriában, Jugoszláviában és Romániában. Turcia nyelvöldrajzi határaival kapcsolatosan aligha lehetnek már kétségeink, különösen azóta, hogy az utóbbi évtizedekben egyes, különböző okoknál fogva „problematikus” török idiómákat is felfedeztek, újrafelfedeztek, közelebből azonosítottak, hivatalosan elismertek, illetve újra elismertek. Mindenesetre nyitva marad egyelőre — az utolsó két évtized tömeges török bevándorlása után — a határ Nyugat-Európában.

A határok eltolódása

A török népek egyedülálló mobilitásának következtében a történelmi időkben Turcia határai állandóan eltolódtak. Az eurázsiai sztyeppeövezet hosszú időn keresztül központ maradt: innen nyomultak be az északi erdős területekre és a déli sivatag-szerű sávba. A mozgásokat sokszor nem tudjuk világosan áttekinteni, mivel éppen a sztyeppeövezet a korabeli történelemírás számára messzemenően elzárt maradt. Ezenkívül nomádok esetében a határokat csak nehezen lehet rögzíteni, még akkor is, ha a nyári és téli szálláshelyek közötti váltás többnyire nagyon szigorúan szabályozott volt.

A meghökkentően nagy mobilitás hajtóereit itt nem tudjuk tárgyalni: a gazdasági és ökológiai feltételeket, a letelepedett és a nomád kultúrák közötti bonyolult össz-játékot, a kereskedelmi utakért folytatott harcot, és így tovább. A messzire nyúló török vándorlások nem természeti katasztrófa szerű események, ahogy ezt korábban Európában képzelték. Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy távolról sem volt minden vándorlás hódító hadjárat. Bár sok török a történelemben nomádként vagy félnomádként élt – mint az ótörökök, kazárok, szeldzsukok – ez nem összekötő jellegzetesség. A török uralmi területek hirtelen és nagy területre való kiterjeszkedései is igen eltérő típusúak voltak. Ezek közül néhányra szeretnénk most emlékeztetni.

A török birodalmak

A hunok között élő török nyelvű csoportok szerepét még mindig nem ismerjük. De gondoljunk az ótörök birodalomra, amely a mai Mongólia területéről indult ki, és a 6. évszázadban csaknem Európáig terjeszkedett, és bár időnként megoszlott és meggyengült, az ugyancsak török ujgurok hatalomátvételéig (a 8. század közepéig) fennállt. Miután egy évszázaddal később az ugyancsak török nyelvű kirgizek kiszorították őket, ezek az ujgurok délen két állapot alapítottak, amelyekből az egyik Szin-kiangban, a kínaiak úgynevezett „új határterületén”, a mongol időkig létezett.

Vagy gondoljunk az észak-nyugati csoportokra: a korai oguz-török csoportokra; a kazárookra, akik a hetedik évszázad végén a Volga torkolatától kiinduló hatalmas birodalmat szerveztek, és 300 éven keresztül a Fekete-tenger és a Kaspi-tó közötti átjáróterületet uralták; a bolgárookra, akik korán átkeltek a Dunán, és akiknek későbbi birodalma a Volgánál a 9–13. századig fennállt; a besenyőkre, akiknek birodalma Dél-Oroszországtól a Keleti-Kárpátokig nyúlt, míg a 11. század végén a Balkánra visszaszorították és megsemmisítették őket; s végül a kunokra, akik ettől kezdve egészen a mongol invázióig a fekete-tengeri sztyeppéket uralták.

Ugyanígy ismertek a török uralkodó dinasztiák az iszlám délen: a Karahánidák, akik az évezredfordulón Transzoxániát meghódították; a Gaznavidák, akik államukat Iránig és Indiáig kiterjesztették; a szeldzsukok, akik uralmuk alá vonták Iránt, Irakot és az iszlám nyugati központi területeit, beleértve a kalifátust, és bizonyos fokig az oszmánok későbbi példátlan uralmának alapjait is megvetették.

De gondoljunk a mongol óriásbirodalomra is, amit mongolok és törökök együttesen teremtettek meg, és az abból kialakuló, török származású uralkodók által kormányzott nyugati részbirodalmakra: délnyugaton az Ilhánéra, nyugaton az Arany

Hordáéra és a középső részen a Csagatáj birodalomra, amiből kiindulva Timur Lenk azután 1400-ban az Ilháne és északnyugat India összterületét meghódította. Végül gondoljunk a török mameluk uralomra Egyiptomban a 13. század közepétől kezdve, a Timur utolsó utódja, Bábúr által a 16. században alapított indiai Mogul dinasztiára vagy a Szafavida dinasztiára, amely egészen a 18. századba átnyúlva uralkodott Perzsiában.

A nyelvterület

Az uralmi terület azonban nem azonos a nyelvterülettel. A török uralmi területnek mindezen ismert, gyakran hatalmas kiterjesztései nem tágitották megfelelő arányban Turcia határait.

A korai török nomádok behajtották a hadisarcot, de a meghódított terület viszonyait jobbra változatlanul hagyták. Némelykor csak eggyel nagyobb törzsszövetséget alakítottak. Sem a törzsi nevek sem a címek, amelyek igen gyakran korábbi uralmi rendszerekből lettek átvéve, nem teszik lehetővé az ilyen szövetségek elemeinek nyelvi azonosítását. Az iszlám törököknél inkább egy dinasztiával van dolgunk, gyakran egy vékony uralkodó réteggel, amely alig mutat nemzetiségi tudatot, a perzsa nyelvet használja, és hatalmát egy perzsa bürokrácián keresztül gyakorolja. Olykor a török csak az udvar és a katonaság nyelve, mint a mamelukoknál a kipcak vagy a szafavidáknál az azeri. Az oszmán birodalom óriási kiterjedése ellenére, nyelvének gyakorlatilag csak az elsőként elfoglalt területeken sikerült felülkerekednie.

Mindazonáltal, mint ahogy láttuk, a török nyelv összességében hatalmas területet hódított meg. Az áttörést akkor élte meg, amikor a mongol sereg fő tömegét kitevő török nyelvűeken keresztül Turkesztán és Tatária eltörökösödött. A terület iráni nyelveiből gyakorlatilag csak a tádzsik tudta tartani magát; ezt a nyelvet azonban olyan erős török hatás érte, hogy még „leendő török nyelv”-ként is jellemezték.

Védekező határeltolódások

Mint említettük, Turcia határának korántsem minden eltolódása volt agresszív vagy akár támadó jellegű. Az ujugurok kivándorlásával kapcsolatban a kínai határvidékre, ahol akkor többnyire iráni beszélő csoportok éltek, nincs említés harcokról. A törökök benyomulását Szibériába ugyancsak nem jellemezte háborús hódítás. A magas hegyeken túli erdők egyedülálló menedéket nyújtottak azoknak a csoportoknak, amelyek, különösen a mongol invázió idején, kiszorultak a központi sztyeppe-övezetből. Itt a politikai eseményektől csaknem teljesen érintetlenül tudtak élni egészen az orosz hódításig. A jakutok még a 17. században is mostani lakóterületük déli részén laktak, és csak azután, orosz nyomás alatt vándoroltak tovább északra. A kazáni-tatárok erőszakos oroszosítására és keresztényesítésére tett 16. századi kísérletek Nyugat-Szibériába irányuló tömeges kivándorlást idéztek elő. A Nyugat-Turkesztán déli részén lévő hegyek, üldöztetésük idején a kirgizeknek hasonlóképpen nyújtottak menedékhelyet.

Az utóbbi idők történelme gazdagon szolgál példával ilyenfajta defenzív határeltolódásokra: elüldözés, menekülés, deportáció által. Az orosz expanzió a török no-

mádokat egyre mélyebbre szorította a sztyeppe pusztaságába és a Karakum-sivatagba. A forradalmak Oroszországban, Kínában és legutóbb Afganisztánban különösen az özbegeket, kazakokat, türkmeneket és kirgizeket otthonuk elhagyására indították. A török-görög népességcsere keretében Görögországból muszlim törökök kerültek Törökországba és (a görögökkel együtt) Anatóliából török nyelvű keresztények Görögországba. A második világháborúban a karacsájakat, a balkárokat és a krími-tatárokat deportálták; a két elsőként megnevezett nép később visszatért kaukázusi hazájába. Ma egy mindeddig ismeretlen fajtájú határeltolódás játszódik le szemünk előtt: gazdasági okok késztetik Törökországot munkaerő kivitelre a fejletlen iparosított Nyugat-Európába.

„Török típus”?

Mi köti össze Turciát külső nyelvi határain kívül? Létezik-e etnikai vagy kulturális szempontból egy „török nép”?

Közös antropológiai jellemzők alapján nem lehet Turciát lehatárolni, még akkor sem, ha magva a magasászsiai típust képviselné is. Már az első, történelemben említett török népet a kínaiak kékszeműnek és vörshajúnak (azaz szókének) ábrázolták. Ezt a népet, nevezetesen a kirgizeket, a 9. századból vagy korábról származó felirataik mindamellettt mint kifogástalan turkophonokat igazolják. Úgy Nyugat- mint Kelet-Turkisztánban a törökök korán keveredtek az őslakosokkal; az Oxustól keletre kétségtelenül még ma is a magasászsiai elem dominál, amely még az elszlávosodott Bulgáriában is jobban látható mint az eltörökösödött Kisázsiaiban. Míg például a kazakok egészen egységes benyomást keltenek, sok más csoport, mint az özbegek és ujugurok, kifejezetten keverék népek. A baskiroknál végzett antropológiai vizsgálatok mintegy négy világosan megkülönböztethető főtípust azonosítottak. Sehol nem létezik egy tisztán „török típus”.

Vallások

A kultúrformát messzemenően a vallás határozza meg. Mi az ami ebben a vonatkozásban összeköt vagy szétválaszt?

Az ótörököknél egyfajta, feltehetőleg kínaiak által inspirált hármas erő tannal találkozunk. Az ujugurok a nyugaton üldözött manicheizmust tették meg államvallássá, ezenkívül megismerkedtek a buddhizmussal és a nesztorianus kereszténységgel. A mai sárga-ujgurok, Turcia legdélekeleti részén, az egyedüliek, akik a buddhizmust megtartották. A kazárok a 8. században a zsidó hitet vették fel államvallásként, bizonyára azért, hogy önállóságukat a két nagyhatalommal, a keresztény bizáncival és a muszlim arabbal szemben hangsúlyozzák, és 300 évig az észak felé irányuló arab expanziónak gátját állták. Velük hozták kapcsolatba a török nyelvű karaimokat, akik ugyanakkor a vallásnak karaita szektájához tartoznak.

A bolgárok hivatalosan a 10. század elején tértek át az iszlámra. Ezzel szemben a kunok túlnyomóan pogányok voltak; a mongol inváziót átvészelt egyik maradványukat a 14. században mint keresztényeket említik. Néhány török népnél samanista val-

lások elképzeléseket találunk, Dél-Szibériában egészen évszázadunkig. A tuvaiak lamaisták és a többi délszibériaiak — egészen egyes tatár csoportokig — ugyanúgy a jakutok is északon, a forradalomig hivatalosan az orosz egyházhoz tartoztak. A Volga melléki csuvasok és a Fekete-tengertől nyugatra élő gagauzok is ortodox keresztények. A kép tehát meglehetősen tarka.

Az iszlám világában

Viszont Turcia többi részét — az egész középső övezetben és Tatáriában — legkésőbb a mongol idők óta az iszlám összeköti. A törökség politikai felemelkedése az egész területen ezzel a vallással kapcsolódott össze. Két csoport tette meg itt a késői 10. században a kezdeményezést: a karahánidák és azután a szeldzsukok, akik nyugatra vonultak, hogy az iszlám etabliozott világában karriert csináljanak. A törökök hamarosan nemcsak a reguláris hadseregekben domináltak, hanem a hitért harcolók népies mozgalmában is, azaz a heterogén testületekben, amelyek a hitetlenek és eretnekek elleni szent háborúban az iszlám határait előretolták.

Kisázsia 1071 utáni elfoglalása, valamint a fiatal oszmán állam kiterjesztése olyan csoportok műve, akik a fokozatos előrenyomulás közben folyton újabb határterületeken éltek, és ezáltal a helyi elemeket messzemenően magukba olvasztották, s így előrenyomulásuk egyidejűleg Turcia határainak előretolódását is jelentette. Az így keletkező oszmán állam lényegesen különbözött a viszonylag efemer nomád birodalmaktól és török dinasztiák korábbi államalakulataitól az iszlám régi világán belül. Központi területe el volt iszlámosítva és törökösítve. Ezen az alapon hozták létre — ámde hamarosan a nyelvi Turcia további kiterjesztése nélkül — az újkor uralkodó muszlim államát: a három kontinenst összekötő és az első világháborúig fennálló óriásbirodalmat.

A vallás összekötő szerepe még Turcia iszlám részében is csak jelentős fenntartásokkal érvényes. Először is: a szunniták és a siiták közötti szakadék határt húz, amely például a legszorosabb rokonságban álló törökországi törököket és azerbajdzsánokat évszázadok óta kulturálisan elválasztja. Másodszor: a nomádoknál az iszlám soha nem gyökeresedett meg, és gyakran csak a samanizmusra ráakodott igencsak áttetsző máznak tűnik. A népies iszlámnak az egész területen samanista vonásai vannak. Sehol másutt nem olyan felületes az iszlám, mint a kazakoknál, vélte a turkológus Vámbéry Ármin egy évszázaddal ezelőtt: egy kazak mindenhol csak akkor lesz igazán jó muszlim, miután megszűnt „valódi” kazak lenni. Harmadszor: csaknem minden török ma hivatalosan vagy ateista vagy laikus államban él, ahol a vallásos befolyás korlátozva van. Negyedszer: az iszlám hitvallás gyakran nem vallásos jellegű együvértartozást szimbolizál.

Az iszlám szimbolikus funkciói

Az utóbbi megjegyzés például az oroszországi és szovjet törökök öntudatára érvényes. Az oroszok által közvetített európai hatást gyakran mint elidegenítő kultúrsovinizmust fogadták, és ez ellenállást váltott ki. A legnagyobb fokú európai bevándor-

lást Turkesztánban, a korán gyarmatosított kazakok éltek meg, a legkésőbb bekebelezett területre Türkmenisztánba, ezzel szemben viszonylag kis méretű volt a bevándorlás. Az asszimilációval szembeni ellenállás mindenütt erős: a turkesztáni férfiak például még ma is csak ritkán vesznek feleségül európai nőket, és turkesztáni nők szinte soha nem mennek feleségül európai férfiakhoz. A török vagy iráni származásra és nyelvre való tekintet nélkül az itt élők magukat évszázadok óta egy európaiaktól elhatárolt kulturális közösségnek tartották.

Az iszlámnak e sajátosságait és a szeptatizmust és pánturkizmust jelképező funkciója a sztálini időkben e vallás kíméletlen üldözéséhez vezetett. 1917-ben, ahogy ezt akkor mondták, „Oroszország muszlimjai, a volgai és krími tatárok, a szibériai és turkesztáni kirgizek és szártok, transzkaukáziai törökök és tatárok” számára még biztosították vallásuk megtámadhatatlanságát. Kezdetben Enver Pasa, az oszmán kalifának, „Isten földi árnyéká”-nak veje által vezetett és az iszlám nevében vívott ellenállási harc után kezdődött meg az iszlám elleni kíméletlen harc, amely a negyvenes évek elején ismét elcsúszott.

Ma a gazdaságilag jól boldoguló szovjet Turkesztán már nem szeptatista tűzfészek. De a vallásnak mint kulturális szimbólumnak a szerepe ugyanúgy érvényes mint azelőtt: a szekularizáció ellenére az iszlám szokások messzemenően tartják magukat. Napjaink legaktuálisabb kérdéseinek egyike, hogy az úgynevezett iszlám reneszánsz a déli határvonal mentén jelenthet-e „fertőzés veszély”-t a szovjet oldalon élő csaknem 50 millió, túlnyomóan török muszlim számára. A Kínai Népköztársaság hasonló, de a számbeli viszonyok miatt sokkal kevésbé robbanékony problémák előtt áll.

Kulturaközvetítők

Egy közkeletű északnyugat-európai népszerű-tudományos felfogás, amely megkísérli az etnikai, nyelvi és kulturális identitást összekapcsolni Turcia gazdag sokoldalúsága és sokrétűsége miatt, egyszerűen csődöt mond. Ebben az értelemben biztosan nem létezik egy úgynevezett „török nép”. Láthatóan nincs olyan közös kulturális képlet, amely Turcia egészét összekötné. Az anyagi és szellemi kultúrát sok oldalról, a kínaiak, a preiszlám és iszlám irániak, a mongolok, az oroszok és nyugateurópaiak részéről érte hatás. Már az orhoni feliratok, a törökök önmagukról adott első történelmi tanúbizonyságai is hangsúlyozzák a kínai kultúrának a nem nemzetien gondolkodó uralkodó rétegre tett vonzóhatását. A történelemben sok török hódító hagyja magát a legyőzöttek kultúrája által meghódítani. A peremterületek törökjeit különösen erős idegen hatás érte.

Ez a megállapítás azonban nem szabad, hogy a törökség kreatív szerepének alábecsüléséhez vezessen. Államaikat sokszor különböző kultúrák gyümölcsöző, aktív együttélése jellemezte. Azáltal, hogy a törökök a történelemben oly gyakran a határokon éltek, hogy a közlekedési útvonalakat és az átkelő területeket uralták, hogy birodalmaik maguk határterületet alkottak különböző kultúrák között – már korán mint közvetítők léphettek fel például a keletázsiai és a nyugati (azaz iráni és szláv) világ között. A törökök a kereskedelem révén korán kapcsolatban álltak Kínával, Perzsiával, Indiával és Bizánccal. A török ujugurok, mint továbbítók, résztvettek Közép-ázsiaiban a buddhizmus Kína felé irányuló expanziójában. Az iszlám és Bizánc közötti

határvidék hitharcosai hozzájárultak egy keverék kultúra megteremtéséhez, s ily módon megakadályozták, hogy radikális törés álljon be az anatóliai kultúrhagyományokban. A történelem számos példával szolgál török csoportok hasonló közvetítő szerepére.

A nomádok és letelepedettek kultúrája

A legfontosabb kultúrhatár azonban Turcián húzódik keresztül: a régi szociológiai választóvonal a letelepedettek és az állattenyésztő nomádok között. Az özbekek, ujugurok, az északnyugati és délnyugati népek több évszázada letelepedett életmódot élnek. A jakutok, kazakok és délszibériai törökök őrizték meg leginkább a sztyeppe-i nomádok jellemzőit.

Az antropológiai és vallási jellemzőknél már többször ütköztünk ebbe a választóvonalba. Az irodalomban különösen jól felismerhető. Ismerjük a letelepedettek szépirodalmának termékeit, legyen az oszmán vagy turkesztáni, amely a 11. századtól (három szakaszban: a karahanida, horezmi török és a csagatáj korszakokban) fejlődött. Az ezen iszlám irodalom alapján létrejövő kultúrközösség Turcia széles területeit kötötte össze, nem utolsósorban azon közvetítő hatás által, melyet a régi kultúrközpontok gyakoroltak, mint Szamarkand és Buhara, ahol még évszázadunkban is az összes muszlim törzsek törökjeit képezték.

Ez az irodalmi kultúra azonban egyrészt még az érintett népeknél is csak egy bizonyos rétegre korlátozódott, másrészt Turcia többi területeit nem érintette. Egész másként van ez a népköltészetben, amelyben a török népek minden heterogenitásuk ellenére közel kerülnek egymáshoz, és jól kivehető sajátzerűséget mutatnak a szájhagyomány útján átadott hősi eposzokban, amelyek (újabb betoldásokkal) gyakran a török múlttól szólnak. Mindazonáltal ebben a vonatkozásban is átszeli Turciát egy választóvonal. A régóta letelepedett népeknél a nyelvben, a stílusban és a tartalomban az iszlám kultúrkincs világosan kivehető, a többiekénél csak gyengén vagy egyáltalán nem észlelhető. Az iszlám hatása alatt álló délszibériai irodalom például sok archaikus vonást megőrzött, amelyek a nyugati és déli törzsekénél eltűntek. Gyakran előfordul azonban az is, hogy az előbb említett csoport műveit is – mint például az oguz-törökök „Dede Korkut könyve” című eposzát – az iszlám csak enyhén színezi, és az iszlám elitkultúra alig befolyásolja. Ebben a rétegben állnak a török népek egymáshoz legközelebb.

A nomadizmus gyorsan tűnőben van, de a törzsi kultúra és az oáziskultúra embelei közötti feszültség marad. A letelepedettek gúnynevét, a *szárt*-ot (először 'karávanvezér', aztán a pejoratív 'szatócs' jelentésben) még használják, másfelől a *kazak* szó konnotációja még mindig gyakran 'csavargó'. Ahogy az afgán török törzsek között végzett vizsgálatok mutatják, még sok előítélet megvan: az özbekeknek például a többi törzsről elég rossz véleménye van, így a kazakokról (esztétikai szempontból) vagy a türkmenekekről (túlnyomóan jellemük miatt). E csoportok között alig van vegyesházasság. Hasonló távolság áll fenn a kínai ujugurok és kazakok között. Bár sehol sincs már szó a „békés földművelő” és „rabló nomád” közötti ellentétről, bizonyos pszichológiai gát fennmaradt. Szimptomatikus különben mind szovjet mind törökországi

történéseknel az a tendencia, hogy a múltbeli szedentáris elemeket a nomád elemek hátrányára előtérbe helyezték.

A nagy korlátok

A Turcián belüli nagy korlátokat viszonylag későn emelték. A dicsőséges Timurida idők után Turkesztán egymással folyton hadakozó kis államokra, a középázsiai nemzeti államok embrióira hullott szét. Az orosz expanzió azután ezt a szakadást konzerválta. A török világ ezt követő több államra és (a szovjet időkben) nemzeti területekre történő közigazgatási felosztása nagyon megnehezítette a belső török kapcsolatot. Az eredményt ismerjük: a politikai és ideológiai megosztás miatt a törökök évszázadunkban részben közös kulturális örökségüket nem tudják együtt továbbfejleszteni.

Századunk elején az oszmán-török és a három, ma nemzeti területre korlátozott nyelv, — az özbek, a tatár és az azerbajdzsán — saját területükön túl is jelentős mértékben érvényesültek, mivel (a sok különbséget eltakaró) arab írással írták őket. A keleti irodalmakat az oszmán reform mozgalom és az orosz irodalom hatására modernizálták. A regény, novella stb. új műfajaiban is jelentős eredményeket értek el. Ugyanakkor tovább ápolták az iszlám kultúra művészeti hagyományait. A szovjet hatalom első korszaka is irodalmilag egész gyümölcsöző volt. Az orosz befolyás erősödött, ami az orosz irodalom akkori elevensége miatt nem volt kedvezőtlen. Egy sor új török írott nyelv lépett a területfeletti nyelvek helyébe, s ezáltal Turcián belül újabb határok keletkeztek, és az orosz helyzete megerősödött. Új, úgynevezett nemzeti török irodalmak keletkeztek. A kapcsolat az új Törökország irodalmával, amely abban az időben hazafias témákban bővelkedett, egyre gyengült, majd teljesen megszűnt.

Eljött a nagy divergencia ideje. Döntő jelentőségű volt a félelem egy átfogó török nacionalizmustól. A nemzeti sajátosság kibontakoztatásának határait egyre szűkebbre szabták. Az orientalista költészet régi formái reakciónak számítottak, még a népköltészetet sem tűrték meg, ha az orosz szellemmel való szintézis nem volt benne kimutatható. Ezt az új irodalomnak könnyebb volt felmutatnia, mint a réginek, amely az elitkultúrával már meg volt terhelve. Az eposzok közös eredetére való utalást, az összehasonlító irodalmi tanulmányokat, a történelem összefüggő leírását a múlt idealizálásaként megbélyegezték, és pánturkizmussal gyanúsították. A török-török kulturális kapcsolatok ekkor mélypontra jutottak. Perzsiában, miután a török használatát a közéletben betiltották, az azeri költészet csaknem teljesen kihalt. Törökország modern irodalma jelentősen fejlődött, de a politika itt is akadályozta az előrelépést: vezető irodalmárok politikai okok miatt éveket töltöttek börtönben.

Liberalizálás

Majd csak az ötvenes évek végén változott a kép. A Szovjetunióban a 20. pártkongresszus után, 1956-ban, valós javulás állt be, nem utolsósorban egy sor török nyelvű irodalmár rehabilitása által. Hamarosan az átalakulás annyira előrehaladt, hogy a kultúrörökséget és a nemzeti sajátosságot megszabott határok között ápolni

lehetett. Már a liberalizmus első éveiben számos munka jelent meg nemzeti irodalomról, néprajzról, történelemről és nyelvről. A fiatal irodalmak megdöbbentően gyorsan fejlődtek. Törökországban is eljött egy liberálisabb kultúrpolitika ideje.

A jelentős korlátozások ellenére azóta ismét mindenütt – újabban Kínában is – többé vagy kevésbé nyíltan igyekeznek az összekapcsoló Turciát megteremteni. A korlátokon már a nemzetközi turkológia szintjén is messzemenően túlléptek. A politikai gétek azonban a normális kultúrkapcsolatokat akadályozzák. És ha az irodalmi kapcsolatok, a szovjetunióbeli törökök között is, ma csaknem kizárólag csak fordításokon keresztül valósulnak meg, úgy annak meghatározott nyelvpolitikai okai vannak.

Belső nyelvi határok

A nyelv is, amely Turcia definíció szerinti összekötő eleme, felmutat természetesen belső határokat, mint például a geneológiai osztályozását (részben etnolingvisztikai határjelzőkkel mint „oguz-török nyelvek”, „kipcsak-török nyelvek” stb. jelölve). A nyelvtörténeti divergencia – többek között iráni, szláv, uráli szub- és adsztrátumok – miatt Turcia már régóta nem egy kölcsönös érthetőségen alapuló nyelvközösség. Minden török nyelv szabadon kölcsönzött idegen szavakat: a letelepedettek különösen arab-perzsa szavakat, a nomádok különösen mongolokat. Egyes esetekben a differenciálódás, a nyelvek közötti távolság valamikor még nagyobb is volt: elsősorban a mongol idők erőszakos eltolódásai által bekövetkezett nivellálódás nyomait látjuk. Különböző fajtájú kiegyenlítődés a régi különbségeknek és nyelvhatároknak számos nyomát eltörölte. Az érintkezési területek, mint az Oxus vidéke és a Krím, régi olvasztótégelyek jelentős nyelveveredéssel, de Turcia más részein is képződtek olyan nyelvi közösségek, amelyek legalábbis az utóbbi időkig kölcsönös megértést (és nem csak valami „félkommunikációt”) tettek lehetővé.

Nyelvpolitikai határok

Azokhoz a politikai-közigazgatási határokhoz, amelyek ma az ilyen típusú egykori közösségeket átszelik, és a szerves kapcsolatot megakadályozzák, még más speciális fajtájú nyelvpolitikai határok is járulnak: például a szöveg oldalon a területfeletti írott nyelv helyettesítése korlátozott területű írott nyelvekkel, az arab írás helyettesítése a latinnal, majd később különböző cirill írásokkal, amelyek még ott is, ahol a szóbeli megértés problémamentes, az írásbeli megértést nehezítik, továbbá a területi nyelveknek egyes dialektusok alapján való standardizálása, és megfelelő koordináció nélkül végzett lexikális kifejlesztése. A szovjet-török nyelveket itt gyakorlatilag már csak a politikai-kulturális közösség, s annak keretében az orosz nyelv normatív hatása köti össze. Másfelől sok török nyelv fejlődésére korlátozott szociális szerepük hat gátolón.

A kínai török nyelvek – kínai hatás alatt, és Turcia többi részétől viszonylag elszigetelve – jelentős változásokon mentek keresztül. Egy tervezett és bevezetett latin írásos reform (többek között az uigurban és a kazakban) már gyakorlatilag megfe-

neklett, és pedig a tradicionalisták ellenállása miatt, akik az arab írással a múlthoz fűződő kapcsolatokat is fenn akarták tartani. Irán és Afganisztán török dialektusaiban, amelyeknek eddig csekély fejlődési lehetőségük volt, továbbra is erős a perzsa hatás, amely Turcia többi részében megszakadt.

Az oszmán-török

Ismertebb a törökországi török helyzete. Az oszmánok felemelkedését egy török államnyelv kibontakozása kísérte, amelynek funkcionális kiépülése az új közigazgatási és kulturális követelményekkel együtt növekedő arab-perzsa szókinccsel ment végbe. Az eltöröktelenedés miatt megindult az irodalmi nyelv és a népnyelv egymástól való eltávolodása, amelynek maximuma az oszmán hatalom csúcspontjával egy időre esik. Az európaizáláskor és az oszmanizmusnak egy laikus nacionalizmus javára történő feladásakor az irodalmi nyelv helyet kellett adjon egy kevésbé elidegenedett normának. Mivel azonban új nyugati fogalmakat is kifejezni tudó nemzeti irodalmi nyelvnek a megteremtése a török elemek hosszú ideig tartó elhanyagolása miatt nagyon nehéz volt, radikális reformok mutatkoztak szükségesnek ahhoz, hogy a szókinccset és a szóképzési lehetőségeket mesterségesen kibővítsék. Anélkül, hogy a reform szükségességét kétségbe vonnánk, tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy általa a régi diglosszia korlátja helyett új nyelvszociológiai gátak keletkeztek. Többek között a következők:

(1) éles nemzedéki határ: az iskolások olyan szókinccset tanultak, amely a szülők számára idegen volt; (2) új társadalmi korlát: a szavak megválasztását (az egyénnél is nemcsak a tömegtájékoztatóban) politikai állásponttal azonosították. Még ha ez a két első határ átmeneti jellegű is lenne, a többiek helyrehozhatatlan töréseket okoztak; (3) a múlt felé húzott határ: az irodalmi örökség érthetatlenné válik és az is marad; (4) elhatárolódás Turcia iszlám részétől, amely minden újítás ellenére egy meghonosodott arab-perzsa szókinccset megtartott; (5) nyelvi elhatárolódás Turcia többi részétől azáltal is, hogy mesterséges képzése miatt az új, állítólagosan valódi török szókinccs egy részét Törökországban kívül csak nehezen értik meg.

Kölcsönös érthetőség

A keleti török nyelvek ugyanilyen nagy pótlás szükségletét oroszról vett kölcsönzavakkal és kölcsönfordításokkal fedezték, miáltal a török szóképzési potenciált aktivizálták és alkalmanként (bár a törökországi nyelvreformnál összehasonlíthatatlanul kisebb mértékben) analógiásan kibővítették.

A feldarabolt Turcia nyelveinek fejlődése tehát egymástól gyorsan távolodik. Nemcsak a közös nyelvtervezés és nyelvművelés, a primér nyelvközösségek oktatás által való támogatása stb. hiányoznak, hanem egyszerűen azok a kontaktus helyzetek, amelyek lehetővé tennék azt, hogy a kölcsönös egymásrahatás eszközeivel a nyelvi közösséget fenntartsák és konszolidálják.

Így például a törökországi török korábban oly erős hatása legközelebbi testvéryelvére az azerbajdzsánra, teljesen megszűnt. Egy isztambuli török szóban még

mindig probléma nélkül meg tudja magát értetni egy bakui törökkel, ha nem használ szélsőségesen neologista szókinccset. Az írásos kapcsolatot már csaknem ötven éve hatásosan akadályozza a grafikus különbség. A törökországi reform-török sok eleme, nem utolsósorban az absztraktumok képzése, a legközelebbi szomszédoknál téves, pontatlan, sokszor akaratlanul komikus képzettársításokat kelt.

Hosszú távon itt ugyanúgy, mint Turcia más részein, a nyelven kívüli erők túlsúlyával kell számolni. Törökország nyelvpolitikai különütassága elképzelhetetlen lenne egy szorosabb kulturális közösségben, amelyben nincsenek gátló belső határok. Ennek megfelelően az ilyen jellegű határok bizonyos leépítése nélkül a török nyelvek ismételt közeledése sem lehetséges.

Növekvő jelentőség

Turcia státusza a jövőben elsősorban az érintett államok kisebbségi politikájának fejlődésétől – többek között a soknyelvű szovjet államban az orosz nyelv jövőbeli szerepétől – függ. Turcia változatlanul expanzív és vitális, amit többek között a török nyelvű népességszaporulat gyors üteme mutat, különösen a középzásiai területeken.

Turcia gyorsan növekedő jelentősége az utóbbi időkben az érintett országok korábban elhanyagolt saját turkológiájának meglepő fejlődésében is megmutatkozik. A nem török turkológiának, amely (mint közvetlenül nem érdekelt) elfogulatlanabban tud dolgozni, jelenleg bizonyára egyik fontos feladata az, hogy a Turciában meglévő függőségek, összekötő és elválasztó vonalak komplex és változó hálózatát megfigyelje, és lehetőség szerint objektíven elemezze.

Németből magyarra fordította: *Csató Éva Ágnes* (Oslo)

Erdélyi István

A magyar őstörténet néhány alapproblémája

Népünk őstörténete vonatkozásában a teljes körű számvetés, azaz a tudományos kutatás és olvasói érdeklődés, az ötvenes évek óta – mondhatni – folyamatossá vált. Ami a tudományos kutatást illeti, ha most egyes, a közép- és kelet-európai népek őstörténete kutatásának helyzetét akarjuk utalásszerűen érzékeltetni, azt említhetjük meg, hogy ugyanekkor a román (a dáko-román elmélet újabb virágzására gondolok), a bolgár (itt a bolgár-török kultúra szerepének revíziójára utalok), a szláv őshaza, őskultúra (ld. a csernyahovi kultúrával kapcsolatos szovjet vitát), avagy a nagy horderejű, az indoeurópai nyelvek és népek eredetére vonatkozó igen jelentős valós, vagy torz álláspontok kifejtésére is őstörténeti kutatásainkkal és vitáinkkal párhuzamosan került sor.

Tovább lehetne vizsgálni a magyar őstörténetkutatást tudománytörténeti értékelő szempontból, de erre most nincs módunk sort keríteni. Megemlíthetjük azonban azt a rendkívül fontos tényt, hogy az elmúlt két és fél évtizedben igen komolyan kapcsolódtak ebbe bele egyes szomszédos országok kutatói, régészei, antropológusai és történészei. Gondolunk itt elsősorban a kazányi, ufai, kijevei, moszkvai, leningrádi, s kemerovói szovjet, vagy szlovák és lengyel kutatók dolgozataira és ásatásaira. A velük kialakult partnerség jelentősen fejlődő bázist fog nyújtani a jövőbeni, sürgető munkálatokhoz.

A legutóbbi években két olyan könyv is megjelent hírneves magyar szerzők tollából, melyek lényegüket tekintve népünk őstörténetét a maga egészében, vagy legalább részben tárgyalják. *Bartha Antal* és *László Gyula* könyveire gondolok.¹ Előadásom természetesen nem e két könyv nyomán kialakult reflexióimat tartalmazza. Itt-ott vissza kell még utalnom az 1952-ben lezajlott kétnapos budapesti egyetemi őstörténeti vita, vagy két jelentős szegedi és három budapesti őstörténeti konferencia anyagára is. Ismerem ezen kívül két újabb kandidátusi dolgozat (*Veres Péter* és *Fodor István*)² vonatkozó eredményeit, melyeket szintén szem előtt tartottam. Azonban mindenre nem jut most idő, és a legfontosabb dolgok közül is csak néhányat lehetett kiválasztani. Lássunk először néhány fontos elméleti-módszertani kérdést. Az ötvenes években a kutatás összehangolása, összekovácsolása céljából a komplexitást, a komplex módszert hangsúlyozták. Újabbban a korszerűbb interdiszciplinaritás fogalma került bevezetésre.

Helyes komplexitáson azt kellene értenünk, hogy a rokon, vagy szomszédos tudományterületek művelői alaposan ismerjék meg a többiek tevékenységét, módszereit és eredményeit, de mivel a polihisztorok kora már régen lejárt, ne próbálkozzanak meg – esetleg hályogkovács módjára – a nekik lényegében idegen szakterületekhez tarto-

A Kőrösi Csoma Társaság felolvasó ülésén elhangzott előadás szövege.

zó kérdések látszólag szakyszerű megválaszolásával. Tehát a régészek ne nyelvészkedjenek, és a történészek se várjanak a régészektől történészi eredményeket, vagy a maguk módján ne próbáljanak kicsiholni frappánsnak tűnő látszateredményeket régészeti forrásokból.

Az utóbbi 30 évben a magyar őstörténetet művelő tudományok, vagy tudományágak száma megnövekedett és a már meglévők is megizmosodtak ezen a téren. Gondolok itt elsősorban a néprajz, különösen a folklorisztika, zenekutatás új eredményeire, annak a tükrében, hogy pl. 1952-ben, vagy még előbb, az 1942-es vitában a néprajz igen szerényen tudott csak megszólalni.³

Mit tekinthetünk tulajdonképpen magyar őstörténetnek? Talán mindjárt az elején ezzel a meghatározással kellett volna kezdenem. Annál is inkább, mert elhangzottak olyan szélsőséges vélemények is, hogy magyar őstörténet, mint népünk honfoglalás előtti története, lényegében nem is létezhet. A magunk részéről az elmúlt évben Londonban megrendezett Magyar Őstörténeti találkozón röviden megfogalmazott meghatározáshoz csatlakozhatunk, persze némi megszorítással. A londoni meghatározás így szól: „Magyar őstörténetnek tekintjük nemzetünk (külső emberi megjelenésünk, társadalmunk, kultúránk, nyelvünk stb.) kialakulásának a történetét a legrégebb időktől az Árpád-ház kihalásáig.” Az általunk jelzett megszorítás az, hogy a magunk részéről a felső időhatárt, amely lényegében véletlenszerű, a magyar államalapítás korára, azaz a 10–11. sz. fordulójára szállítjuk le. Ezt most nem látom szükségesnek indokolni. Őstörténetünk kezdetét viszont az önálló magyar nyelv létrejöttének idejével, azaz az i. e. I. évezred első fele-dereka tájával véljük megfoghatónak, mert a nyelv önálló létezése jelzi az azt használó közösség különálló voltát. Véleményeltérések az őstörténet időhatárait illetően bőven vannak szakembereink között. Van, aki a vonatkozó írásos források megjelenése előtti időszakot, tehát a 9. sz. legeleje előtti korszakot tartja a magyar őstörténet idejének. Egyetértés látszik viszont abban, hogy az *ős* szót itt nem őstörténelmi értelemben használjuk.

Az interdiszciplinaritás szellemében újabban egész sor új tudomány kapcsolódott be őstörténeti kutatásainkba, vagy tett a régebbieknél komolyabb, korszerű lépéseket, így például az embertani génkutatás, az archeozoológia, avagy a történeti földrajz. A természettudományok segítsége iránti igény már a *Molnár Erik*-féle biogeográfiai irányzat esetében jelentkezett az 50-es évek legelején,⁴ de az archeobotanika például csak a közelmúltban ért el olyan eredményeket, amelyeket biztosabban vehetünk alapul. A leglényegesebb itt az, amit az ötvenes évek szemléletéből hiányolunk, hogy az őstörténeti kutatás során mi is rádöbbszünk arra, hogy a természet és azon belül a növényzet, az ott élt állatok, maga a táj képe is változik és e változásoknak is megvannak a maga szigorú törvényszerűségei.

Mint mondtam, a magunk részéről magyar őstörténetnek tekintjük a honfoglalástól a 10. sz. végéig terjedő évszázadot is, így tehát a vezérek korának temetői és még alig ismert települései, szálláshelyei, a belőlük várható nagyszámú leletanyag és a róluk szóló dokumentáció értelmezése is az idevágó kutatás feladata. Ennek az évszázadnak a képe azt látszik igazolni, hogy ősünk összekovácsolódott népként, félmódmód életmódot folytatva érkeztek az új hazába. Mint ismeretes, ez az életmód együtt járt bizonyos fokú földműveléssel is. Nagy hiányosság, hogy például a 9–10. századi fémművesség emlékeit még senki sem próbálta meg – dicséretre méltó kísérletek és

Fetrich Nándor kezdeményezése ellenére – a maga egységében és teljességében, *ipar-művészettörténeti* nézőpontból feldolgozni. Így szinte csak sejtjük, hogy az ún. posztzsaszánida stíluskorból eredő ezüstművességünk gyökerei Közép-Ázsia, sőt túl a Kaukázuson, Irán felé nyúlnak.

A harmincas években, vagy a negyvenes évek elején, a régészek még a tárgyakat vándoroltatták, ám nemsokára kiderült, hogy az őket használó, viselő emberek a lényegesek, és ők adják meg a kulcsot egyes kérdések megoldásához. Aztán kiderült az is, hogy a tárgyak „vándorolnak” a kereskedők kezén, azaz sok-sok viseleti tárgy, meg eszköz a nagy vásárokon kerülhetett használóihoz. Nem lehet tehát csupán egy-egy fegyver, vagy akár pl. tarsolylemez alapján rögtön ősmagyarok jelenlétére utalni egy-egy adott térségben, annál is inkább, mert azonos övveret-garnitúrák, lószerszámok stb. ott is használatban voltak, ahol őseink semmiképp sem fordulhattak meg hosszú vándorútjuk során. Utóbb az is kiderült, hogy például még a temetkezési szokások – amelyek különben szívósan őriznek ősi hagyományokat – egyes elemei sem okvetlenül csak őseink specifikus jellemzői. Gondolok itt például a részleges lovaste-metkezésre, vagy a fémből készült szemfedőkre stb. Természetesen e két fontos, sa-játos rítuselem tovább kutatandó.

Nézzük meg most röviden a nagy történeti összefüggések fényében a magyar őstörténet honfoglalás előtti évszázadait, a többi kelet-európai és nyugat-ázsiai népek mozgása tükrében. Eddigi ismereteink alapján egyetlen egy néppel sem történt meg az, hogy Kelet-Európában északról-délre vándorolt volna az i. sz. első évezredben. Kisebb, helyi jelentőségű népmozgások természetesen voltak a Volga-Káma menti régióban. A népek nagy országútja ekkor és ezt megelőzően és ez után is lényegében kelet-nyugati irányban haladt. Azon mentek régebben végig a szkíták, szarmaták és hunok egyaránt. Le-le szakadván belőlük néprészek, azok rendesen délről északra mentek fel majdnem egészen a Volgáig, ahol a folyó nyugat-keleti irányban folyik, vagy még a Volgán való átkelés előtt, tehát tőle keletre, hatoltak fel északra, addig, amíg a nekik megfelelő földrajzi környezet azt lehetővé tette. Nem igazolódott be a késői avaroknak a Káma folyó vidékéről elképzelt levándorlása sem. Magát az ősmagyarságot is vagy a nagy hun vándorlás mozgíthatta el nyugati irányba, vagy később a nyugati türkök lökhatték őket át az Urál innenső oldalára. Elképzeltető, hogy mintegy lekanyarodtak ezután a Kaukázus előterébe, a Kubány északi (jobb) partjának alföldjére és Meotiszba, azaz az Azovi tenger keleti, mocsaras partvidékének rétejére.

A magyar őstörténet földrajzi-időrendi tagolásában új tömbként kezelendő a Le-vedia-Etelköz elnevezésű magyar szállásterületekkel kapcsolatos problémakör. Erre a szoros kazár kapcsolatok, a kazárokéval szoros rokonságban álló nyelvet beszélt déli onogur-bolgársággal való kapcsolat, régészetileg pedig a Szaltovo-majackojei kultúrával való összefüggés a jellemző, illetve kutatandó. Vannak biztató jelek arra vonatkozólag is, hogy a jelzett területen ősmagyar sírokat találjunk. Legújabban (1983) a Dél-ukrajnai Adzsamka folyó völgyében bukkantak három ilyen sírra.⁵

A magyar őstörténet egyik alapvető, ma már általánosan elfogadott, csupán részleteiben vitatott írásos forrása *Julianus* domonkosrendi hittérítő vatikáni jelentése. Vele kapcsolatban merül fel régészeti oldalról a volgai bolgár áttelepülés kérdése is, tekintettel arra, hogy az általa megtalált magyar néprész bolgár környezetben, ott

azokkal szorosan együtt élve létezett. Régebben az a felfogás volt az uralkodó, hogy a volgai bolgárok ősai már a 7. sz. 70-es éveitől azonnal felvándoroltak északra a Sztavropoli hátság vidékéről, és hogy ezt a felvándorlást a rájuk mért döntő kazár csapás indította el. Azonban az ötvenes évek elejétől megindult intenzívebb Volgamenti ásatások során ilyen korai bolgár temetőkre nem bukkantak rá. A legújabb szovjet szakirodalomban azonban az a felfogás, hogy inkább a Kaukázus északkeleti előteréből, az egykori Barsziliából, a 736–39 közötti arab-kazár háborúk következményeként kerültek fel északra bolgár néptömegek, tehát csak a 8. sz. derekán.⁶ Akár esetleg korábban, akár csak ebben az időben történt meg ez a felvándorlás, vagy inkább menekülés, a bolgárokkal együtt magyar népcsoport is került a Volga-könyök balparti vidékére. Ezzel ahhoz a régebbi magyar kutatók által képviselt véleményhez csatlakozunk, akik egyrészt az ősmagyarok Kaukázus-előteri tartózkodását vélték elfogadhatónak és ezzel együtt kétségbe vonták a Káma-Bjelaja-menti magyar *őshaza* egykori meglétét. Ezt az elképzelést *Németh Gyula* igyekezett megingatni 1966-ban megjelent dolgozatában, melyben az összes honfoglaló magyar törzsnév megfelelőit vélte megtalálni Baskíriában. Kísérlete azonban nem állta ki a tudományos kritikát. Nem hallgathatjuk azonban el egyes kazányi régészek ama véleményét ezzel kapcsolatban, hogy a Káma folyó középső és felső folyása mentéről „ugor” „beáramlás” történt nyugat-délnyugat felé és ez a *kusnarenkovi* kultúra leletanyagában, főleg a kerámiában tükröződik (fésűs zsinédíszes kerámia).⁷ Mint említettük, ugor jellegű (= eredetű) kerámiát mások is felfedeztek a kusnarenkovi kultúra leletei között, de annak származását, szibériai párhuzamok segítségével, keletről az Urálon túlról magyarázták. Emlékszünk arra, hogy Jelena *Halikova* 1981-ben Budapesten kiadott munkájában azt vetette fel, hogy a nyugati törökökkel szemben vesztes ugorok hozták ezt magukkal nyugatra, 598 után.⁸

A kusnarenkovi kultúráról monográfia még nem készült, szemben például az imenykovóiival, vagy a szaltovo-majackojei-vel. A Dél-Urál, vagy az Urál-mellék régészeti emlékeinek a kutatását több fontos konferencián vitatták meg. Így 1969-ben és 1984-ben Ufában, majd 1987-ben Izsevszkben. Az utóbbin végre három magyar régész is részt vehetett,⁹ az előbbieken minden próbálkozásunk ellenére, szovjet belügyi engedély híjával, nem jelenhettünk meg. Izsevszkben magam is tartottam a maival azonos témájú, de jóval rövidebb előadást. Nos, ezeken az említett kultúrát is tárgyalták, de még mielőtt erre rátérnék, megemlítem azt az óriási fontosságú tény, hogy a jelzett régió számára a harmadik, tegyük hozzá, hogy történeti szempontból eurázsiai jelentőségű néphullám, a hun vándorlás volt az, amely minden valószínűség szerint őseinket is átsegítette az Urál hegység déli, dombos hátságain. A Volga-Urál közötti terület etnikai képét a 4–5. sz. fordulójától kétségtelenül új jövevény elemek tartják. A régészeti emlékek mögött, melyeket a harinói és turajevi halomsírokkal fémjeleznek, egyes kutatók török (türk) népelemeket, mások ugorokat sejtnek, az ötvenes évek végén, illetve a 70-es évek elején megjelent munkákban. Az említett emlékek száma azonban nem túl jelentős. Sokkal nagyobb, egész önálló kultúrát alkot a következő időszak egyik emlékcsoportja (melynek ugyan a bázisa a kissé régebbi, a volgai finnséghez kapcsolható *mazunynói* kultúra), ami a *bahmutyinói* kultúra elnevezését kapta az egyik nagy baskírföldi temetőjéről. Itt arról van szó, hogy valamilyen nyugatszibériai eredetű nép jött át ide nyugatra, de ez még ma sem több feltéte-

lezésnél. Végül a 6. sz. végétől még egy igen lényeges kultúrát találunk a jelzett vidéken, a félnomad jellegű *turbászli* kultúrát. Hordozói lehetnek eltörökösödött ugorok, vagy más vélemények szerint, akár irániak is. Eredetük rejtélyével a legújabb szovjet régészeti összefoglalás sem tudott megnyugtatóan megbírkózni,¹⁰ annál is inkább, mert alig száz év leforgása után ez a kultúra már *nyomtalanul* el is tűnt! Egyesek szerint kétségtelenül türk (östörök) jellegűnek látszik, viszont két itteni kultúra a 6–7. sz. fordulójától kezdve, ezek a *karajakupovói* és a *kusnarenkovói* kultúrák. Mások ugor – szamojéd, sőt ősmagyar kultúráknak vélik őket, olyanoknak, amelyek az általunk most áttekintett területen egészen a 9. sz. derekáig léteztek. Ezek a meghatározások azonban még nélkülözik az alapos bizonyítást. Egy dolog látszik bizonyosnak, hogy hordozóik ismét Nyugat-Szibériából érkeztek az Urálon inneni térségbe.

A Káma folyó völgye egyik új és izgalmas régészeti emléke a *Bolsije Tigani* falu melletti temető, a feltételezett volgai bolgár főváros *Biler* közelében, melyet teljesen feltártak már. *J. Halikova* és munkásságának folytatója *A. Halikov* ősmagyar temetőnek határozta ezt meg. Véleményük szerint már azért sem lehet bolgár emlék, mert az egész temetőből csupán egy volgai bolgár jellegű agyagedény került elő. Az embertani vizsgálatok a temető csontvázaanyagán megkezdődtek, és úgy látszik, hogy jelentős az eltérés a hazai 9–10. századi anyagaink és a temető embertani jellemzői között. Ennek ellenére nem zárható ki, hogy ez az emlék ősmagyaroké, azoké, akiknek utódaival később Julianus találkozott.

A magyar őstörténet egyik megközelítési módja mondhatni tisztán régészeti, jóllehet kétségtelenül meghatározott nyelvészeti, illetve írásos történeti alapokra épül. Arról van szó, hogy megkísérelünk bizonyos régészeti kultúrákat őseinkhez kötni. Erre már történtek más konkrét kísérletek is. Mélyebben nyúlva az időbe, elsőként a *szárgátikai*, kora vaskori régészeti kultúrával kapcsolatos kutatásokat-fejtegetéseket említhetem meg. Ez a nagyjából „szkítakori” jelenség az Urál hegységen túlra vezet bennünket. Elterjedési területe jórészt a mai Nyugat-Kazahsztánban van, az Irtis, Tobol folyók és az Urál hegység déli része között. Keltezése az i. e. 4. sz.-ból indul, felső időhatára eléggé tisztázatlan, összességében kb. 700 évig létezhetett. Fém szemfedőket, vagy álarcokat e kultúrából nem ismerünk. Monografikus feldolgozása még várat magára, a munkálatok anyaggyűjtési, rendezési stádiumban vannak. Embertani anyagai feldolgozatlanok. Nem ismerjük jól elterjedési határait és a vele szomszédos régészeti kultúrákhoz való pontos viszonyát sem.¹¹ Így az ősmagyarorsághoz való kötése erősen kérdéses, de tovább vizsgálendő.

A magyar őshaza helyének a meghatározásával függ szorosan össze *Tóth Tibor* antropológus új elmélete, melyet doktori disszertáció formájában 1978-ban védett meg Moszkvában.¹² Sajnos, a kézirat teljes terjedelmében még máig sem látott nyomtatásban napvilágot. Szerzője, élő férfi-lakosság adataiból indul ki, a tudományosan vizsgált egyedek kétharmada magyarországi, egyharmada a Szovjetunió meghatározott területéről származik. Az élő embereken végzett vizsgálatok adatait egybevetette hazai (avar- és árpádkori, sőt régebbi) sírleletek csontanyagával, valamint urál-menti, alsó-volgai és kazahsztáni leletekkel. Végül is úgy találta, hogy a 10. századi magyarság kraniológiai anyaga komoly és nagyszámú párhuzamokkal rendelkezik az északi Káspi-tenger mellék száuomata-szarmata koponyáival. Feltételezi azt is, hogy előma-

gyarok a korai szarmatak *prohorovkai* kultúrájában már megjelentek. Tagadja a Káma-Bjelája vidéki ősmagyar haza elméletét.

Ennek a figyelemreméltó elméletnek a további sorsa attól is függ, hogyan fogja az embertani kutatás értékelni a nagylétszámú feltárt, de még fel nem dolgozott hazai szarmatakori sírokat, beleértve azt is, hogy végig kövesse a szarmatakori lakosság sorsát a hunkor után az Avar Kaganátusban.

A népünk őstörténete iránti érdeklődést olyan események is fokozzák, mint az Erdélyből menekülő magyarok áradata, akiknek még kristálytisztább képet kell rajzolnunk őstörténetünkről, azért, hogy az ottani iskolákban fejükbe vert homályos és bűnös elméleteket kiiktathassuk tudatukból. A másik igen komoly dolog a rövidesen közeledő 1995. esztendő: honfoglalóink bejövételének 1100. évfordulója, melyet remélhetőleg nem fog elhomályosítani a tervezett világkiállítás talmi ragyogása.

Befejezésül engedjék meg, hogy *Trefort Ágoston*, egykori közoktatási miniszterünk, több mint száz évvel ezelőtt (1877) tett nyilatkozatát idézzem:

„Tisztelem az urak álláspontját, én azonban – mint miniszter – az ország érdekeit kell nézmem és ezért a külső tekintély szempontjából előnyösebb, a finnugor származás principiumát fogadom el, mert nekünk nem ázsiai, hanem európai rokonokra van szükségünk. A kormány a jövőben csakis a tudomány ama képviselőit fogja támogatni, akik a finn-ugor eredet mellett törnek lándzsát.”

Ez a kijelentés az ún. ugor-török háború, azaz a nagy nyelvészeti vita idejében fogalmazódott. Ma már ilyen korlátok természetesen nincsenek, a kutatás szabadsága kellően biztosított. Jóllehet kétségtelen nyelvünk ugor eredete, de nem kevésbé kétségtelen, hogy honfoglaló őseink olyan jellegzetesen steppei, félnomád kultúrával érkeztek a Kárpátmedencébe, amely magán viselte az ősi törökség, sőt az iráni világ mással össze nem téveszthető jegyeit.¹³

JEGYZETEK

- 1 Bartha A., *A magyar nép őstörténete*. Bp., 1988; László Gy., *Árpád népe*. Bp., 1988.
- 2 Fodor I. disszertációs vitáját (1982) ld. a *Nyíregyházi Jósza A. Múzeum Évkönyvében*, XXI–XXIII (1978–1980), 1988, 110–144.
- 3 Ligeti L. (szerk.) *A magyarság őstörténete*. Bp., 1943.
- 4 Molnár E., *A magyar nép őstörténete*. Bp., 1953.
- 5 Sz. A. Pletnyova – N. N. Bokij, *Archaeologiai Értesítő*, 1989. (megjelenés alatt)
- 6 A. H. Halikov, *Uzlovyje problemy srednyevkovoj archeologii Szrednyego Povolzsja i Prikamja*. In: *Problemy srednyevkovoj archeologii Urala i Povolzsja*. Ufa, 1987, 21.
- 7 Ld. az idézett tanulmánykötetben: Ufa, 1987 (1986. évi előadások szövegei).
- 8 E. A. Chalikowa – A. Ch. Chalikow, *Altungarn an der Kama und im Ural*. Bp., 1981.
- 9 Bálint Cs., Erdélyi I. és Fodor I.
- 10 Sz. A. Pletnyova., (szerk.) *Sztyepy Jevrazii v epohu srednyevkovaja*. Archeologija SzSzsZR. Moszkva, 1983.
- 11 V. A. Mogilnyikov., *K voproszu o szargatszkaj kulture*. In: *Problemy archeologii i drevnyej isztorii ugrov*. Moszkva, 1972, 66–68.
- 12 Tóth T., *Szomatologija i paleoantropologija naszelenyija Vengrii*. (tézisek) Moszkva, 1977.
- 13 Előadásom elhangzása után jelent meg Bartha A. cikke: *Földnek és égnek vannak tükrei: História* 1988. X. évf. 6. szám. (1989-ben) 32–34. Egyetértek vele abban, hogy igen nagy szükség volna Magyarországon magyar őstörténettel foglalkozó kutatóhelyre.

Benkő Mihály

A manvelovkai ezüstmaszkos lovassíról – halotti maszkokról

A manvelovkai ezüstmaszkos lovas sír, szovjet kutatók feltevése szerint, egyike a 9. század elején a mai ukrán sztyeppén élő ősmagyarok kevés számú emlékeinek. Ezzel kapcsolatban szeretnék a következőkben néhány szót szólni.

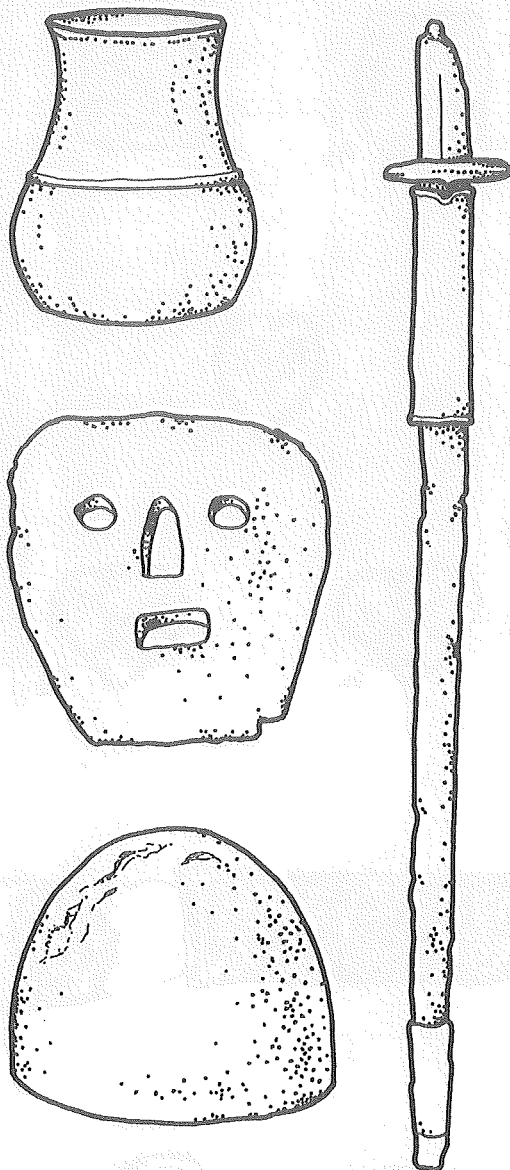
A leletet 1986-ban publikálta L. N. Csurilova szovjet régész. ¹ A leírás szerint Dnyepropetrovszk közelében, Manvelovka falu határában, mezőgazdasági munka közben lovas nomád harcos sírja került a felszínre. A dnyepropetrovszki múzeumba beszállított leletek között volt vassisak, öblös ezüst edényke, egyenes, egyélű kard és egy teljes arcot fedő ezüstmaszk, a négy sarkán felvarráásra szolgáló lyukakkal. A helyszínrre kiszálló régészek a szétrombolt sírban páncéllemezeket, nyílhegyeket, emberi csontváz maradványait és löcsontokat tártak fel. A sír tájolása kelet-nyugati volt.

Csurilova felteszi, hogy a Dnyeper-vidéken a maga nemében egyedülálló lelet kapcsolatban áll az i. sz. 9. században, a sztyeppén nyugatra vonuló magyarokkal. Ugyanis – mint írja – a maszkos temetkezés és a részleges lovastemetkezés együttes szokása az i. sz. 8–9. században elsősorban a Volga-Káma vidék (és általában az Urál-vidék) „előmagyar” temetőiben fordult elő. ²

Ez a példa is mutatja, hogy mekkora hatása volt a Szovjetunióban Dienes István jelentős felfedezésének: az előkelő honfoglaló magyarok sírjaiból kimutatott ezüst-aranyszemes halotti arctakarónak. ³ A népvándorlással foglalkozó szovjet régészek ezt a szokást a legtöbb esetben az ugor-magyarokkal, illetve azok kulturális, etnikai hatásával hozzák kapcsolatba, például a volgai bolgár-törökök esetében is. ⁴ Feltételezésük azon alapszik, hogy az Urál-Ob vidék népvándorlás-kori temetőiből és a honfoglaló magyarok sírjaiból kimutatott ezüst-aranyszemes, szájlemezes, maszkos temetkezési szokás néprajzi analógiái szinte napjainkig éltek legközelebbi nyelvrokonnainknál, az obi-ugoroknál. A vogulok és osztjások még a múlt század végén is textil, vagy bőr lepelbe tekerték halottaik arcát, és a halotti lepelre a szem és száj fölé ezüst pénzdarabokat, rézgombokat varrtak. Hitük szerint így az elhunyt lelke a sírban maradt, és nem zaklatott, nem ragadott el senkit az élők közül. ⁵

Azonban ez a temetkezési szokás a népvándorlás korában nem a finnugor népekre volt elsősorban jellemző. Közvetlen párhuzamai, sőt, nyugodtan mondhatjuk: előzményei megtalálhatók Belső- és Közép-Ázsiában, gyökerei pedig az ázsiai és mediterrán világ ősi mélységeibe nyúlnak vissza. ⁶

Nemesfém – elsősorban arany – maszkokkal, szem- és szájlemezekkel temették el a Közel-Keleten és a Földközi-tenger keleti medencéjének partjain, szigetein élő népeknél a királyokat, arisztokratákat. Példaként említeném meg az egyiptomi, mykénei, ⁷ thrákiai ⁸ arany maszkokat, az Ur-i királysírokból ⁹ és a Mokhlosz szigetéről ¹⁰ feltárt szemlemezeket, valamint a ciprusi ¹¹ és Tel Halaf-i ¹² szájlemezeket. Az adott térségben az i. e. III. évezred közepétől az i. e. I. évezred közepéig, időről-időre fel-



1. A manvelovkai ezüstmázkos lovassír leleteiből



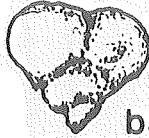
a₁



a₂



a₃



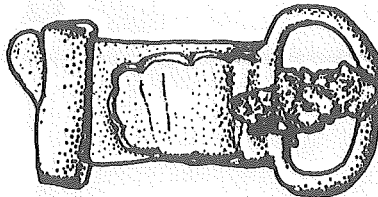
b₁



b₂



c₁



c₂

2. a₁, a₂, a₃: szemlemezek és szájlemez a Hajdúböszörmény Vid-i honfoglaláskori lovassírból;
b₁, b₂: szemlemez az Uszty Tartasz-i temető 5. kurgánjából; c₁, c₂: övcsat, övveret és szíj-
vég ugyanonnan (Sz. M. Csugunov eredeti felvételei alapján)

bukkanó szokást a parthusok terjesztették el széles körben a Közel-Keleten, az időszámításunk kezdete körül.¹³ Az ő kulturális hatásuk eredményeképpen jelent meg a szokás a birodalmukhoz közeleső területeken: Szíria római provinciában, a Kaukázus vidékén, a Fekete tenger partján, a Krímben is.¹⁴ A parthus sírokban arany maszk, szem- és szájlemez együtt, egy koponyán is előfordult.¹⁵ Az ő temetőikben jelenik meg először a két szemet egyszerre lefedő, vékony fémszalaggal összekötött szemlemez,¹⁶ amelynek az astanai sírokból feltárt párhuzamait Stein Aurél „szemüveg”-nek nevezte el.¹⁷

A szemüveg-forma megjelenése az egyszerű, ovális szemlemezek helyén alaki fejlődés eredménye. Ugyanis a mediterrán világ ókori maszkjait, szem- és szájlemezeit nem varrták textilre, hanem a lemez, vagy maszk oldalán fűrt lyukakon keresztül vezetett, és a halott tarkóján megkötött drótokkal illesztették őket a helyükre. A parthusok újítása, hogy a két szemlemezt vékony aranyszalaggal összeforrasztották. Ilyenformán kétszer két drót helyett elegendő volt két drót a fejre erősítéshez. Az így kialakított félmaszk, vagy „szemüveg” forma elterjedt a Kaukázus vidékén és a Krímben. Különböző nemes anyagokból készült, selyemre varrott változatai pedig időszámításunk első évezredének első felében megjelentek Belső-Ázsiában, majd a népvándorlaskorban az Urál-vidék előkelő nomád sírjaiban. Magyarországról eddig egyetlen esetben lehetett kimutatni ilyen alakú, aranyból készült szemfedőt: a rakamazi honfoglaláskori vezéri sírból.¹⁸

Mihail Rosztovcev már századunk húszas éveiben gondolt arra a lehetőségre, hogy egyes, a hellenisztikus világra jellemző motívumok, tárgyak nem a Fekete-tengertől, a sztyeppeken keresztül jutottak el Belső-Ázsiába, hanem közvetlenül Kisázsia-ból és Szíriából, Parthián és Baktrián keresztül.¹⁹ Ez az útvonal volt a „Selyem út”, amely a hellenisztikus kortól kezdve közvetlen kereskedelmi és kulturális kapcsolatot létesített Belső-Ázsia, Kína és a Közel-Kelet, a Földközi-tenger medencéje között. Rosztovcev feltevésének helyességét igazolja, hogy a hellenisztikus befolyás alatt álló területekről két, a túlvilági élettel kapcsolatos temetkezési szokás: a nemesfém halotti maszk, szemfedő és a Káron-obulus ezen az úton eljutott Ázsia közepébe.

Kína északnyugati határán, a Tien-sán és az Altaj hegységek déli lejtőig terjedő, nomádok uralta vidékeken a szem- és szájlemez, maszkos temetkezési szokás találkozott és egyesült egy ősi, már a Csou-kori szertartáskönyvekben leírt kínai temetkezési szokással: az előkelő halottak fejének selyembe tekerésével, illetve a maszkként használt halotti lepellel. Selyem alappal mutatható ki a halotti maszk Belső-Ázsiában és Közép-Ázsia keleti területein az i. sz. 2–3. századtól kezdve.

A mai napig négy temetőt ismerünk Legbelsőbb Ázsiából maszkos temetkezéssel. Nyikolaj Mihajlovsz Przsevalszkij orosz Ázsia-kutató negyedik belső-ázsiai útján (1886) a Tarim-medence déli oldalán haladó Selyem-út-ág közelében, a Cserszen folyó partján tárt fel egy gazdag női sírt, a koponya szemgödreiben két kerek arany lemezzel.²⁰ Ebben a sírban még nem volt selyem a lemezek alatt. Abban a három temetőben azonban, amelyeket Stein Aurél tárt fel az 1913–16-os, harmadik belső-ázsiai útján, a Keleti Tien-sán lábainál és a Tarim-medencétől keletre, Kína határvidékén, (Astanai temető, Turfán,²¹ Yingpan-i temető²² és a Lou-lan-i temető²³) selyem volt a maszkok alapja. A Nyugati Tien-sán-ban, a szovjet régészek által egyre bizonyosabban ázsiai hun eredetűnek vélt kenkoi kultúra katakomba-sírjaiból eddig

kilenc esetben kerültek felszínre selyemre varrott, különféle nemes anyagokból – főként aranyból – készült szem- és szájlemezek, maszkok, az i. sz. 2–6. századból.²⁴

Fontosnak tartom, hogy a népvándorlás időszakából feltárt sztyeppeti, délnyugat-szibériai, Urál-vidéki és Kárpát-medencei szem- és szájlemezeket, maszkokat nem dróttal erősítették a fejre, mint a Közel-Keleten és a Fekete-tenger partvidékén, hanem textilre, számos esetben bizonyítottan selyemre varrták őket, a belső- és középszerű-ázsiai halotti maszkokhoz hasonlóan. Ez a tény önmagában is bizonyítja, hogy a szokás Belső- és Közép-Ázsiából, feltehetőleg többnyire török nyelven beszélő népek közvetítésével jutott el a délnyugat-szibériai és kelet-európai területekre.

Megjegyezném azt is, hogy a Turfáni-medencéből, ahol kínai régészek jelenleg is folytatnak ásásokat, a sztyeppéről ismert halotti maszkok mindhárom formája a felszínre került. Leggyakoribb a fej köré burkolt selyemre varrott ezüst „szemüveg”, és felette a fémmaszkot helyettesítő, különlegesen drága polikróm selyemből készült „fu mien”.²⁵ Az eddig ismert legrégebbi turfáni szemfedő egy i. sz. 561-re keltezett sírból származik. A selyem arclepelre a szemek fölé két csontlemezt, a száj fölé egy achát gyöngyöt varrtak. Alakra ez tökéletesen azonos a honfoglaló magyaroknál és az ugor népeknél szokásos halotti arctakaróval.²⁶ Turfánból származik egy, az Ermitázsban őrzött, teljes arcot fedő, aranyozott vasmaszk is, szélein a felvarráshoz szolgáló több tucatnyi lyukkal.²⁷

Visszatérve a manvelovkai ezüstmaszkos lovassírra: a rendelkezésre álló adatok alapján nem tekinthetjük bizonyítottnak, hogy az itt eltemetett nomád harcos magyar volt. A Kárpát-medencei honfoglalás-kori lovassírokból teljes arcot fedő ezüst- vagy aranymaszk nem került még elő. Több, mint egy tucatot tártak fel azonban a manvelovkaiakhoz minden részletében hasonló ezüstmaszkokból az Urál-vidék eddig ismert legnagyobb 10–11. századi bolgár-török temetője: a tankejevcai temető előkelő sírjaiból. A manvelovkai harcossal együtt felszínre került többi régészeti lelet sem a honfoglalás-kori magyar temetőkre, sem a tankejevcai temetőre nem jellemző. A sírban talált ezüst edényke párhuzamai a leggyakrabban az Altaj-vidék 8–9. századi temetőiben fordultak elő, Csuriłova szerint is.²⁸ A honfoglaló magyaroknál a szablya elterjedtebb volt, mint a sztyeppén korábban, de a 9–10. században is kedvelt, és a manvelovkai sírból is előkerült egyenes, egyélű kard.

Sisak Tankejevkan egy sem, Magyarországon a honfoglalás-korból egy ismeretes. Páncéllemezeket sem magyar honfoglaló sírból, sem Tankejevkan nem tártak fel.

A sisak, páncéllemez és az egyenes, egyélű kard együttese a népvándorlás-kori sztyeppeti sírleletek alapján az i. sz. I. évezred harmadik harmadában két nomád népre volt jellemző: a 7–8. századi avarokra és a 9–10. századi kései törökökre, illetve oguz-kipcsak törökökre.²⁹ Valószínűnek látszik, hogy a manvelovkai lovas vagy avarokhoz csatlakozott bolgár-török vitéz volt, vagy oguz-kipcsak harcos. A magam részéről inkább az utóbbi feltevés felé hajlok. Ugyanis az avar korból a kunbányoni kagán halotti leplén szemet és orrot jelző, T alakú, felvarrott aranylemezen kívül sem a dél-orosz sztyeppén, sem a Kárpát-medencében halotti maszkot nem tártak még fel. A kipcsak előkelőknél azonban eléggé elterjedt volt a harci sisakhoz erősített vasmaszk, és – ahogy ezt a kazahsztáni Csekkar-tónál feltárt, 11–12. századi lovassírból a felszínre került, selyemre varrott, vékony ezüstmaszk bizonyítja,³⁰ – ők is ismer-

ték az onogur-bolgároknál és a magyaroknál elterjedt, kínai turkesztáni eredetű, halotti arctakarós-maszkos temetkezési szokást.

Egy fontos régészeti adat arra utal, hogy az i. sz. I. évezred végén Nyugat-Szibériában élő kipcak-kimak törzseknél is ismert volt a textil alapú, fémmel díszített szemfedő. Sz. M. Csugunov 1885-ben, a Baraba sztyeppén folytatott ásatai során az Uszty-Tartasz-i kurgántemető 5. számú kurgánjából lovas nomád harcos csontvázat tárt fel. A koponya szemgödreiben két szívalakú bronzlemez feküdt, ezüst fonalakkal átszöve, és vékony, porladófélben lévő textilbe ágyazva. A sír további mellékletei: aranyozott fülbevaló, bőrv maradványai bronz övveretekkel és szíjvégekkel, tíz db vashől, és egy csontból készült nyílhegy, zabla, kengyel.³¹ A szemgödörökben talált bronzlemezek a honfoglaláskori magyaroknál ismert szemfedőtípus használatára utalnak, és közvetlen párhuzamuk is van Kárpát-medencében feltárt, honfoglaláskori temetőből. A Sőregi János által 1925-ben feltárt Hajdúböszörmény–Vid-i lovassírból az ott nyugvó vitéz koponyájának szemüregéből és szájából két vékony aranylemez, és egy áttört, szívalakú bronzboglárka került elő.³²

A legújabb szovjet kutatások az Sz. M. Csugunov által feltárt Baraba-sztyepei kurgánok közül éppen az Uszty-Tartasz-i temető 5. sz. kurgánját keltezik kétséget kizáróan az i. sz. 9–10. századra, és kötik török etnikumhoz, a régészeti anyag alapján. Az új adatokból kiderült, hogy az adott korból származó Baraba sztyepei kurgánsírok a kimak-kipcakokhoz kapcsolódnak, és nem az ugorokhoz, ahogyan ezt korábban feltételezték.³³ Erre vallanak az Uszty-Tartasz-i 5. kurgánból feltárt bronz szíjvégek is, amelynek közvetlen párhuzamai igen jól ismertek a Minuszinszk medence és az Altáj-vidék i. sz. 9–10. századi török temetőiből.³⁴

A nyugat-szibériai kora-középkori fém- (bronz, ezüst) szemlemez, textil alapú halotti arctakarók kapcsolatai belső-ázsiai, Urál-vidéki és honfoglaláskori magyar párhuzamaikkal még további kutatást igényelnek. A kérdés fontossága nagy, hiszen a honfoglaló magyarok vezető- és középrétegénél széles körben elterjedt ezüst-, arany-, bronzszemes halotti arctakaró korban és alakban legközlelebbi párhuzamairól van szó, mégpedig olyan területen, amelyről immár bizonyított, hogy ott az i. sz. 8–10. században őslakos ugorok éltek együtt bevándorló, török etnikumú lovas nomádokkal. Az eddigi adatok arra utalnak, hogy a selyem alapú halotti maszkos, ill. szem- és szíjlemez temetkezési szokás dél felől, Belső-Ázsia irányából, feltehetően török közvetítéssel jutott el a nyugat-szibériai és észak-kazahsztáni sztyeppékre, valamint az Urál-vidékre is. Mindez régészeti bizonyítékul szolgál arra az igen erős politikai, kulturális és etnikai hatásra, amely az ugor népeket, köztük a már önállósult ősmagyarokat, és különösen azok vezető rétegét érte a népvándorláskor azon időszakában, amikor a szibériai és kelet-európai sztyeppéken és erdős-ligetes sztyeppéken török eredetű nomád törzsszövetségek, államalakulatok játszottak uralkodó szerepet.

JEGYZETEK

1 L. N. Čurilova, *Pogrebenie s serebranoj maskoj s sela Manvelovki na Dnepropetrovišče: Sovetskaja Archeologija* 1986/4, 261–66.

2 L. N. Čurilova, *i. m.* 265.

3 Dienes I., *Honfoglalóink halottas szokásainak egyik ugorkori eleméről: Archeológiai Értesítő* 90, 1963, 108–112. A temetkezési szokás népvándorláskori párhuzamait az Urál-Ob vidékről

Fodor István gyűjtötte össze. Lásd: Fodor I., *Honfoglaláskori régészetünk néhány őstörténeti vonatkozásáról: Folia Archaeologica* 24, 1972, 159–174.

4 L. N. Čurilova, *i. m.* 265. Vö.: *Finnouugri i balty v epochu srednevekovja*. Archeologija S.S.S.R. Moszkva, 1987, 236. skk, 10. rajz.

5 K. F. Karjalainen, *Die Religionen der Jugra-Völker*. I. Helsinki, 1921, 92.

6 Benkó M., *Halotti maszk és strobulus. A honfoglaló magyarok halotti maszkjának eredetéről. Antik Tanulmányok XXXIV*, 1987–88. Sajtó alatt. A kézirat lezárva: 1986 októberében.

7 G. E. Mylonas, *Mycenae and the Mycenaean Age*. New Jersey, 1966, 90, 92, 102, 132; 84, 97. kép.

8 A. Rieth, *Antike Goldmasken: Antike Welt* 1973/1, Abb. 4.

9 L. C. Wooley, *Ur Excavations II. The Royal Cemeteries*. New York, 1934, 195. sk; 202. sk; pl. 147.

10 R. B. Seager, *Explorations in the island of Mochlos*. Boston-New York, 1912, 26. skk, fig. 9.

11 F. H. Marshall, *Catalogue of the Jewellery. Greek, Etruscan and Roman, in the Department of Antiquities, British Museum*. London, 1911, pl. 3. *Sokrovišča Kipra*. Moszkva, 1976, 18. kép.

12 M. von Oppenheim, *Tel Halaf IV*. Berlin, 1962, 4. skk; Tafel 1–2; 8, 8/a, 9. ábrák.

13 J. Curtis, *Parthian gold from Nineveh: The British Museum Yearbook* I, 1976, 47–66.

14 N. N. Pogrebova, *Zolotyje licevye plastiny iz pogrebenij mavzoleja Neapolja Skifskogo*. In: *Istorija i archeologija drevnego Kryma*. Kiev, 1957, 142–155.

15 J. Curtis, *i. m.* 53, 87–90. táblák.

16 J. Curtis, *i. m.* 90. ábra.

17 A. Stein, *Innermost Asia II*. Oxford, 1928, 646.

18 *Régészeti Füzetek* ser. I. N° 28, 1975, 89. Hajdú Péter (szerk), *Urdli Népek*. Budapest, 1975, 23. kép.

19 M. Rostovtzeff, *The Animal Style in South Russia and China*. Princeton, 1929, 86.

20 N. M. Przevaskij, *Ot kjaszty na istoki Želtoj Reki. Issledovanie severnoj okrajni Tibetam i put' Čerez Lob Nor do bassejna Tarima*. St. Peterburg, 1886, 366.

21 A. Stein, *i. m.* II. 549–718.

22 A. Stein, *i. m.* II. 755–758.

23 A. Stein, *i. m.* I. 256; III. 15 t.

24 A. Abetkov, *Kultury kočevnikov drevnej Kirgizii*. In: *Skvoz' veka*. Moszkva, 1986, 39.

25 A. Stein, *i. m.* II. 646. skk, 670.

26 Krishna Riboud, *Some remarks on the face-covers (Fu Mien discovered in the tombs of Astana: Oriental Art* 33, 1977, 444. skk.

27 E. I. Lubo-Lesničenko, *Mogil'nik Astana*. In: *Vostočnyj Turkestan i Srednaja Azija*. Moszkva, 1984, 116; 54. rajz.

28 L. N. Čurilova, *i. m.* 261.

29 U. S. Hudjakov, *Vooruženie srednevekovykh kočevnikov Južnoj Sibiri i Central'noj Azii*. Novoszibirszk, 1986, 192–203.

30 Fodor I., *i. m.* 173, 74. jegyzet.

31 S. M. Čugunov, *Kurgany Kainskogo okruga Tomskoj gubernii: Izvestija Imperatorskogo Tomskogo Universiteta* 16, 1900, 54.

32 Sőregi J., *Asatások a hajdúböszörmény-vidi pusztán*. In: *Jelentés Debrecen szabad királyi város múzeumának és közművelődési könyvtárának 1926. évi működéséről*. 18.

33 *Baraba v tjurskoe vremja*. Novoszibirszk, 1988, 10. skk, 167; D. G. Savinov, *Narody Južnoj Sibiri v drevnetjurskujju epochu*. Leningrád, 1984, 114–118. Vö. V. A. Mogil'nikov, *Anan'evskoe gorodišče i vopros o vremeni tjurkizacii Srednego Priir'iša i Baraby: Sovjetskaja Archeologija* 1965/1, 275–282.

34 G. V. Dlužnevskaja szíves közlése.

Ivanics Mária

Gázi Giráj kán és Báthori Zsigmond szövetségének terve 1598-ból

A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv Hungarica anyagában bukkantam rá Gázi Giraj tatár kán ünnepélyes hangvétellű atnáméjára, amelyet 1598-ban intézett Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemhez.¹ Az *atnâme* (<török <ar. per. *‘ahdname* „hitlevél, szerződés”), mint az erdélyi fejedelmválasztást megerősítő szultáni beiktató levél, Magyarországon jól ismert oklevéltípusa a török kancelláriának, teljesen szokatlan viszont a szultáni hűbéres államok egymás közötti levelezésében. A tatár kán kancelláriájából – jelenlegi ismereteim szerint – ez az egyetlen eddig előkerült okmány, amely az atnâme elnevezést viseli. A nem mohamedán államokkal folytatott diplomáciai levelezésben ugyanis a *jarlik* (<tat. *yarlig* „parancs”) volt az az általánosan alkalmazott irattípus, amelyet a krími kánok az erdélyi fejedelmekkel való érintkezésben is használtak.² A tatár kán részéről szokatlan gesztusnak számító atnâme-küldés jelentőségéhez közelebb kerülünk, ha annak tartalmát alaposan vizsgálat alá vesszük. A gondos diplomatikai különbségtétel arra szolgált, hogy nagyobb nyomatékot adjon az iratban foglalt messzemenő politikai célkitűzésnek: a „szultán köntöse alatt” élő két vazallus szövetségkereső szándékának.

A múlt századi nagy forráskiadási hullám már felszínre vetett néhány adalékot a tizenöt éves háború (1591–1606) alatti erdélyi-tatár diplomáciai érintkezésről, de történetírásunk még korántsem helyezte el e kapcsolatkeresést a nagy háború szövevényes diplomáciai játékának sakktabláján. A tudós bécsi levéltáros, Károlyi Árpád publikálta először Báthori Zsigmond követének, Bernárdffy Jánosnak követjelentését, aki 1598 tavaszán tért vissza veszélyekkel teli első krími útjáról.³ Román kollégája, E. Hurmuzaki pedig Bernárdffy második tatár követsége követutasításának korabeli latin fordítását tette közzé.⁴ Munkájuk során bizonyosan mindkettőjük kezén átment a most publikálandó, mintegy harmadrétív nagyságú arab írásos atnâme is, hiszen ott lapult alig néhány fóliával Bernárdffy iratai előtt. Talán azért nem fordítottak rá figyelmet, mert fordítás vagy tartalmi kivonat nem volt hozzá mellékelve, s így nem sejtették, mit tartanak a kezükben. A hatalmas levéltári anyagban figyelmüket szintén elkerülte, hogy megvan Bernárdffy első tatár útjának követutasítása is, mégpedig az eredeti, Báthori Zsigmond aláírásával hitelesített magyar nyelvű példánya,⁵ sőt a magával hozott atnáméra adott válaszok magyar nyelvű eredeti fogalmazványai is.⁶ Ezen új adatok birtokában vizsgáljuk most újra az 1598-as erdélyi-tatár szövetségkeresés előzményeit és következményeit.

Az atnâme keletkezésének évében már fél évtizede folyt a történelemből tizenöt éves vagy hosszú háborúként ismert, egyre kilátástalanabb küzdelem II. Rudolf német-római császár és magyar király, valamint III. Murád, majd halála után fia, III. Mehmed török szultán között. A császáriak a pápa által szervezett keresztény liga országainak anyagi és katonai támogatását élvezték, s a pápai diplomácia erőfeszíté-

seinek köszönhetően az Oszmán Birodalom vazallus államai, Erdély, Moldva és Havasalföld is szembefordultak a törökökkel.⁷ A szultán keresztény vazallusainak elpártolása után egyedül csak a krími tatárokra támaszkodhatott, akiknek katonai erejét minden korábbit meghaladó mértékben vette igénybe.

A törökök még 1475-ben, a Giraj dinasztia trónviszályaiba való beavatkozás révén vonták fennhatóságuk alá a Krími Kánságot. Hatalmukat azonban csak a török főváros, Isztambul védelme szempontjából stratégiaileg fontos Fekete-tenger parti városokra terjesztették ki. A legújabb történeti kutatások⁸ rámutattak arra, hogy a Krími Kánság függése, a török-tatár vazallusi viszony a 16. század végéig meglehetősen laza, s főleg mindkét fél számára kölcsönösen előnyös volt. A krími tatárok a Porta védelmét élvezték, ugyanakkor Észak felől vigyázták a szultán birodalmát, biztosították az oszmánok és a közép-ázsiai török államok kapcsolattartását, ellenőrizték a kereskedelmi útvonalakat, oltalmazták a Közép-Ázsiából és a Volga-vidékéről Mekkába zarándokoló mohamedánok karavánjait, sőt a 17. század elejéig a krími kán személyes közreműködésével folytak az orosz-török diplomáciai érintkezések is. A 16. század közepéig a krími kánok eredményesen tudták érvényesíteni befolyásukat az Arany Horda helyén megalakult másik két tatár államban, a Kazáni és az Asztraháni Kánságban. A bahcsiszeráji udvar hatalmi súlyát jelezte, hogy nemegyszer a Giraj dinastiából ültettek uralkodót Kazán és Asztrahán trónjára. Oroszország és Lengyelország irányában a krími kán önálló külpolitikát folytatott, melynek eredményeképpen az orosz cár és a lengyel király évenkénti „ajándékon” kényszerült megvásárolni országa tatárokkal szomszédos területeinek bizonytalan békéjét.

Végso soron azonban az oszmánok támogatása sem bizonyult elegendőnek arra, hogy a Krími Kánság sikeresen ellent tudjon állni Oroszország dél-keleti irányú terjeszkedésének. Kazán 1552-ben, Asztrahán pedig négy évvel később orosz fennhatóság alá került. Az orosz előretörés következtében a Krími Kánság befolyása fokozatosan csökkent e térségben. Az Arany Horda örökségéből kiszorított krími tatároknak egyetlen lehetséges orientációként az Oszmán Birodalommal való szorosabb együttműködés és a szultán érdekeinek való nagyobb fokú alárendelődés kínálkozott. Ennek megfelelően a krími tatár támadások fő iránya Dél és Nyugat felé tolódott el.

Amíg a 16. század utolsó harmadáig a Giraj dinasztia politikai törekvései és a Porta érdekei találkoztak vagy legalábbis számos ponton összeegyeztethetők voltak, addig a századvégi hosszú háborúban – előbb Perzsiával, majd a Habsburgokkal – a török-tatár viszonyban több feszültség keletkezett. A krími kánok mindaddig csak alkalmasszerűen, a Giraj család valamelyik tagjának vezetése alatt egy-egy kisebb könnyűlovas kontingest bocsátottak a török hadvezetés részére. A fénykorát élő Oszmán Birodalom nem is igényelt többet, mint e csapatküldés révén a szultán iránti vazallusi hűség kinyilvánítását. A tizenkét éven át elhúzódó perzsa háború (1578–1590) idején már rendszeresen egyre nagyobb csapattesteket követeltek a Krímből, lehetőleg a kán személyes vezetése alatt, s nemegyszer egész télen át a távoli hadszíntéren tartották a tatár sereget. A Porta sem a kánság politikai érdekeit, sem a Krím védelmét nem tartotta többé szem előtt, s egy oszmánellenes lázadás ürügyén szorosabbra fűzte a kánság vazallusi kötelekeit. 1584-ig a Krímben többnyire a krími tatár nemzetségfők által, a Giraj dinastiából élethossziglan választott kánok uralkodtak, akiket a szultán csak megerősített tisztségükben.⁹ Jóllehet már a 16. század elejétől – túszként és poten-

ciális utódjelöltként – az Oszmán Birodalomban őrizték a Giraj dinasztia egy-egy tagját, a szultán mégiscsak kivételesen élt saját jelöltje trónraültetésének lehetőségével, és a krími nemzetségek döntését tiszteletben tartotta. A századvég hosszú háborúiban azonban a török hadvezetésnek egy, a szultánnak teljesen elkötelezett, a hadjáratokon személyesen résztvevő kánra volt szüksége, ezért ez időtől kezdve a krími kánokat a szultán nevezte ki.

A 16. század végének legkiemelkedőbb tatár uralkodója, II. Gázi Giraj kán (1588–1608) sem választás, hanem III. Murád szultán kivételes kegye által lett a bahcsiszeráji káni palota lakója, mégis az ő nevéhez fűződik az a kísérlet, amely a kánság viszonylagos önállóságának és a török birodalommal szembeni mozgásszabadságának megőrzését célozta. Kétségtelen, hogy ebben nem kis szerepet játszottak a szultáni udvarban meglévő kapcsolatai, kivételes egyénisége, rendkívüli műveltsége, valamint azok a kedvező külpolitikai körülmények, amelyek a tizenöt éves háború során adódtak.

Mint ismeretes, a 16. század végi oszmán – Habsburg küzdelem a 90-es évek eleji végvári csatározásokból dagadt másfél évtizedes háborúvá. Már az 1594. évi első jelentős magyarországi hadjáratban mintegy huszonkétezer fős tatár sereg vett részt Gázi Giraj kán vezetése alatt.¹⁰ Az egyesült török-tatár had, miután felmorzsolta a Győrt védő kisebb dunántúli várakat, sikerrel vívta meg a Bécs előbástyájának számító rábaparti erődtímenyt. A magyarországi sikerek ellenére a törökökre nézve hamárosan kedvezőtlenül alakultak az erőviszonyok. A szultán keresztény vazallusai, Erdély, Moldva és Havasalföld a császár mellett ragadtak fegyvert, s csapataik az Oszmán Birodalom határszéli tartományait dúlták.¹¹ Ez a fordulat veszélyeztette a tatárok Magyarországra vezető aldunai útját. A török hadvezetés, hogy a kétfrontos harcot elkerülje, előbb engedetlen vazallusaival akart leszámolni. Ez volt a tulajdonképpeni célja Szinán pasa 1595. évi havasalföldi hatjáratának, amely azonban az egyesült erdélyi-havasalföldi sereg gyurgyevői győzelmével végződött. Gázi Giraj a másik román vajdaság, Moldva megbüntetését kapta feladatul. Moldvában a Habsburgok térnyerése nemcsak török érdekeket sértett, hanem Lengyelország sem volt hajlandó hagyományos moldvai befolyásáról a császár javára lemondani. Ebben a zavaros helyzetben Gázi Giraj arra törekedett, hogy a győri hadjáratban nyújtott segítsége fejében a szultántól engedélyt kapjon saját testvérei kinevezéséhez a lázadó moldvai és havasalföldi vajdák helyére.¹² Bár a válasz elutasító volt, Gázi Girajnak mégis sikerült a két hegemon hatalom között kompromisszumot létrehozni: az új moldvai vajdát, Jeremia Movilát a Porta jóváhagyásával a lengyelek jelölték, viszont tatár sereg biztosította beiktatását. Moldva így már 1595-ben visszatért a Porta, valójában azonban a török érdekek képviseletében eljáró kán hűségére. Ez időtől kezdve a moldvai vajdák nemcsak Isztambulba, hanem Bahcsiszerájba is évenkénti adót küldtek.¹³ A moldvai események jól mutatták, mint próbált Gázi Giraj az Oszmán Birodalom keretein belül új perspektívákat találni a krími külpolitika számára. Hasonló befolyásra akart szert tenni Havasalföldön is, de az 1596-os év eseményei hátráltatták ilyen irányú tervei megvalósításában.

Az 1596-os év kezdetén számolni lehetett azzal, hogy Szinán pasa megkísérli a gyurgyevői kudarcot helyrehozni, s Havasalföld fő hadszínterré válik. Az agg nagyvezír azonban kora tavasszal meghalt. A török támadás fő célpontja újra Magyarország

pontosabban Eger lett, hogy elfoglalásával elvágják a közvetlen összeköttetést Erdély és a királyi Magyarország között. A török sereg élére ezúttal az ifjú szultán, III. Mehmed állt. A hadjáratra meghívást kapott Gázi Giraj is, aki azonban csak Szilisztréig vonult fel, s onnan testvérel, Feth Giraj kalgával mintegy húszezer főnyi segédcsapatot küldött a szultán mellé. Az egyesült török-tatár had Eger elfoglalása után Mezőkeresztesnél vívta meg a tizenötéves háború legnagyobb mezei ütközetét.¹⁴ A mai török történetírás a Mezőkeresztesnél aratott győzelmet a mohácsi diadal nagyságához hasonlítja, pedig a pyrrhuszi jelző jobban illene rá.¹⁵ A mezőkeresztesi csataterén ugyanis több olyan döntés született, amely nem tette lehetővé a győzelem kiaknázását. Különösen súlyos következményekkel jártak a krími kán megrendszabályozására hozott intézkedések. A győzelem után sebtiben kinevezett új nagyvezér javaslatára a szultán megfosztotta trónjától a hadjáratától távol maradó Gázi Girajt és helyette a csatában résztvevő Feth Girajt tette meg kánnak. Az elhamarkodott döntésből testvérháború támadt, amelyben a szultán kegyeit elvesztő Gázi Giraj kerekedett felül, s az alig három hónapos uralkodásért Feth Girajt egész családjával együtt kiirtatta.

A könyörtelen leszámolás után Gázi Giraj számot vetett helyzetével. Egyértelmű volt, hogy a Krími Kánság trónját az Oszmán Birodalom ellenében nem lehet megtartani, hiszen annak védnöksége nélkül aligha tudna északi szomszédaival eredményesen szembe szállni. Feth Giraj esete viszont azzal a tanulsággal szolgált, hogy a portai viszonyok kiszámíthatatlanságával szemben szükség van biztosítékokra.

A mezőkeresztesi csata kimenetele nyilvánvalóvá tette, hogy a Habsburgok nem tudják erdélyi és havasalföldi befolyásukat katonailag hathatósan érvényesíteni. Ugyanakkor a Porta sem törekedett a mezőkeresztesi győzelem további kiaknázására, mert erőit a kisázsiai felkelés leverésére kellett összpontosítani. A Krímen lejátszódott események után pedig kevés volt a valószínűsége annak, hogy a kán hamarosan újra elkötelezett szövetségese lesz a szultánnak. E katonai patthelyzetben 1597-ben indultak meg az óvatos béketapogatódzások. Közvetítőnek az erdélyi fejedelem személye látszott a legalkalmasabbnak. A gyulafehérvári fejedelmi udvarban egymást érték a török és tatár csauszok, ez utóbbiak azonban nemcsak a béke dolgát tárgyalták. Egy 17. századi jólétesült német krónika szerint a krími kán támogatást keresett az erdélyi fejedelemnél azzal az ajánlattal, hogy kölcsönösen segítsék egymást a török ellen.¹⁶ A frankfurti krónikás értesüléseinek aligha mertünk volna hitelt adni, ha nem került volna elő Gázi Giraj atnáméja.

Báthori Zsigmond és Gázi Giraj kán közvetlen kapcsolatfelvételére 1597 novemberétől rendelkezünk összefüggő forrásanyaggal. Az erdélyi fejedelem november 28-án adott audienciát a tíz nappal korábban érkezett tatár követnek.¹⁷ Bár forrásunk a követ nevét nem említi, nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy azonos azzal a Rewisteom (Rüstem?) agával,¹⁸ aki a fejedelem követével, Bernárdffy Jánossal 1597 decemberében tért vissza a Krímbe. Velük tartott Rácz György, Mihály vajda (Mihai Viteazul) diplomatája is.¹⁹ Ez volt az első erdélyi követség a Krímbe, amely rendszeres és kölcsönös követjárások sorát nyitotta meg. A Báthori Zsigmond aláírásával hitelesített 1597. december 12-i keltezésű, eredeti, magyar nyelvű követutasítás szerint Bernárdffyéknak arra kellett törekedniük, hogy olyan köteles szövetséget szerezzenek a kánnal, mint amilyen az erdélyi fejedelem nagybátyja, Báthori István lengyel király és Gázi Giraj testvérbátyja, Mehmed Giraj között fennállt, „mely szövetség

ségnek ilyen módja legyen, hogy ha mi Ónagyságát (ti. a kánt) szükségönkben megtaláljuk, segítséggel legyen minékönk, és ha Ő nagysága is megtaláltat minket, segítséggel legyünk mi is őneki. Erről pedig levél is köljön köztönk”.²⁰ A követeknek ezután finoman emlékeztetni kellett a kánt arra, miként fosztotta meg őt trónjától Mezőkeresztesnél a szultán, majd rátérhettek a Portához fűződő közös viszonyuk tárgyalására: „mi az hatalmas császár (ti. a szultán) kegyelmességében mégsem kételkedünk, de azért jó azt is eszönkbe vennünk, hogy az hatalmas Császárnak mind mi, s mind az Hám Ő Nagysága úgy szogáljonk, hogy azonközbe az ő hatalmassága köntöse alatt el ne alodjunk, sőt de vigyázásunk legyen magonkra és oly egyenlő értelmönk legyen egymással, hogy azok miatt az kik az hatalmas császár után gonosz akarattal volnának hozzánk, valami véletlen dolog ne találjon bennünket”.²¹ Konkrétumként a követek azt kérték, hogy a kán közvetítsen békét Erdély és a szultán között, mely békeség fejében Erdély kapja vissza Gyulát és Temesvárt, s az ország határa a Duna és a Tisza legyen, amint az Szülejmán szultán idejében volt. Mindezek fejében Báthori Zsigmond kötelezettséget vállalt, hogy békét közvetít a szultán és a császár között.

A követeket a Krímen kitüntető figyelemmel fogadták, s a kán főrangú követivel bocsátották vissza.²² Amikor Moldvába jutottak, akkor tudták meg, hogy alig pár hete Báthori Zsigmond lemondott, és Erdélyt átadta Rudolf császár biztosainak. A tatár követek, akiknek meghatalmazásuk Báthori Zsigmondhoz szólt, azonnal vissza akartak fordulni, de nagy rábeszélések árán sikerült Havasalföldig, Mihály vajdához elvinni őket. Innen jelentette Bernádfy küldetése eredményeit a császári biztosnak, Szuhay Istvánnak és Istvánffy Miklósnak: „követésünknek scopusa ez volt, hogy az tatár chám és az mi kegyelmes urunk között uniót, szövetséget és köteletséget szerezzünk a török ellen... s a mint eszünkbe vettük minden jó akarattal vagyion az tatár chám és mind az több tatárok az kereszténységhez, csakhogy az kívántatnék hozzá, hogy valami summa pénzt küldenének mostan neki, mert az bizony dolog, hogy ők is nem szeretik az törököt és megunták barátságokat; ezeket mostan könnyen elvonhatnánk az török mellől, hogyha az keresztyén fejedelmek nem fősvénykednének”.²³ Bernádfy magánkihallgatásán a kán feltárta előtte a szövetség realizálásának módját: „... mikor az tatár hánnal privátim beszéltem, a többi között azt is mondá: ... ezen is kérjed úgymond, őket mind az erdélyi fejedelmet s mind Mihály vajdát, sőt az római császárt is, hogy énnekem valami pénzbeli segítséggel legyenek, mert tudjátok, hogy énnekem kécsem nincsen. Az török pedig énnekem sem igen barátom és reájok is kell vigyáznom... akárcsak úgymond két vagy három esztendeig szerezhethének valami frigyét az törökkel, hogy én is itt az én országomba valami erősséget épejthethének az alatt, bátor bizvást hadakoznám osztán az török ellen. Végre az szablyára tötte az jobb kezét és erős nagy hittel mind az egy élő istenre s mind az szentekre megesküvék, hogy az erdélyi fejedelemnek, Mihály vajdának és az kereszténységnek igaz atyjafia akar lenni, kiről minemő titok levelet írt az fejedelemnek, azt az Mihály vajda törökül tudó deákjával megfordíttatta és itt vagyion”.²⁴ Ez a „titok levél” régóta foglalkoztatta a kutatókat,²⁵ hiszen már a múlt század végén sem volt meg Bernádfy jelentései között sem a tatár eredeti, sem az arról Mihály vajda által készíttetett fordítás. Egy nem sokkal későbbi analóg példából tudjuk, hogy Mihály vajda a császári biztosok számára először magyarra fordíttatta a tatár levelet, majd a biztosok átültették latinra, s úgy küldték fel az eredetivel együtt Mika

főherceghez, onnan pedig tovább Prágába.²⁶ A császári udvarban Andrea Negroni török tolmács még egy olasz nyelvű fordítást is készített róla. Gázi Giraj atnáméja is Istvánffy Miklós 1598. június 10-i keltezésű, Bartholomeus Pezzen császári tanácsoshoz írt leveléhez volt csatolva, de a fordítás hiányzott mellőle.²⁷ Más helyről azonban ismerünk egy latin²⁸ és egy olasz²⁹ nyelvű levelet, amelyek az atnámé fordításaként szóba jöhetnek, csak hogy mindkettő lényegi eltérést mutat a tatár eredetihez képest. Gázi Giraj atnáméja az általunk készített magyar fordításban így hangzik:

„A Dzsingizida dinasztíának s Krím országának uralkodójától, Gázi Giraj kántól számos köszöntés és üdvözet Erdély és sok keresztény ország nemes származású fejedelmének, testvéremnek, Báthori Zsigmond (Bätör Símön) királynak! Követeteket, Bernárdffy Jánost (Yänōš) hozzánk küldtetek s tőlünk atnámét kértetek. Im esküszöm az egy élő Istenre, aki titeket és mindet, a földet, az eget, és az angyalokat teremtette, s az ő szerelméért ti is higgyétek meg, hogy a mai naptól fogva bennünket saját testvéreteknek tarthattok, tudhattok. Ha valami gonoszság érne, szívvel-lélekkel megsegítünk titeket, ha pedig minket valami gonoszság érne, ti is segítvén nemzedékről nemzedékre (fiúról fiúra, lányról lányra) szálló atyafiságba kerültünk. E szavunkban pedig hazugság nincsen. Ezen atnáménkkal menő régi szolgálkkkal, Haszán ágával szóban is izentünk. Szavát úgy vegyétek, mintha mi szólánánk. Tudjátok meg, hogy a szultán mellett egy bátyánk vagyon. Kétszer kértük a kiadatását, de sok pénzért várnak érte. Testvérünkötől ezért azt kérjük, segítsen ki bennünket valamennyi készpénzzel. Amint azt megkaptuk, tovább nem habozunk, s azokat a várakat, amelyeket kértetek (ti. Gyulát és Temesvárt), megkapjátok. Erre megesküszünk. A többi dolog emberünk közlésére bízott. Üdvözlünk. [Oldalt]: A hozzánk jövő embereteknek Szilisztrébe kell jönnie. Ami hírünk lesz, tudatjuk veletek. [Így] Igaz.”³⁰

Mind a latin mind az olasz fordítás kihangsúlyozza, hogy a kán a levelet saját kezűleg írta. Ilyesmirel, mint fentebb látható, a levélben szó sincs, ám könnyen lehet, hogy a követek közlése nyomán a fordító érdemesnek tartotta ezt is feljegyezni.³¹ Sokkal fontosabb azonban, hogy mindkét fordításból hiányzik a két végvár visszaadására vonatkozó ígéret. Ez csak úgy magyarázható, hogy Báthori Zsigmond lemondását követő interregnum idején a császári biztosok nem láttak lehetőséget e két végvár visszaszerzésére s a tárgyalások megkönnyítésére eleve kihagyták a latin fordításból; hasonlóképpen azt a csak az ő számukra jelentőséggel bíró információt, hogy a kánhoz küldendő követnek Szilisztrébe kell mennie. Mindkét fordítás korrektül közli a tatár követ nevét, érdekes módon azonban az erdélyi követet az olasz fordítás meg sem nevezi, a latin fordítás pedig romlott alakot (Bernaldffy) őrzött meg. Jóllehet a datálatlan tatár eredeti az erdélyi követnek csak a keresztnevét (Yänōš) említi, Istvánffy június 10-én kelt levele – melyhez az atnámét csatolták – biztosítja, hogy Bernárdffy János, és nem későbbi követőársa, Posonyi János értendő alatta, aki az atnáméra adott választ vitte a krími kánhoz.³²

Mivel Bernárdffy első krími követségére 1597. december 12. után indult, s 1598. március harmadikán érkezett vissza Moldvába, a tatár eredetit február második felére, március elejére datálhatjuk. Amikor először kézbe vettem, kétségeim támadtak hitettségét illetően. Már a fogása is szokatlan volt. Finomabb minőségű papírra írták,

mint azokat a tatár okleveleket, amelyeket a bécsi és magyarországi levéltárakból ismerünk.³³ A papírról hiányzott a vízjegy, s nem a szokásos módon volt összehajtván. A tatár okleveleket a törökhöz hasonlóan hosszúkásra vágott papírokra írták, s aztán feltekerték vagy alulról kezdve összehajtogatták. Gázi Giraj atnáméja is ilyen hosszúkás papírra íródott, de a papírt előtte keresztben kétrét hajtották, s az így jócskán megrövidült „tükrot” az írásképz szinte teljes egészében kitölti. A papírnak ilyenfajta hajtogatása szokatlan, de nem teljesen ismeretlen a diplomatikai gyakorlatban. Tovább vizsgálva az iratot, szembeszökő, hogy hiányoznak róla azok a hitelesítő formulák, amelyek az orosz cárhoz és a lengyel királyhoz,³⁴ valamint a 17. század második harmadától kezdve a nyugat-európai királyi udvarokhoz³⁵ kibocsátott tatár okleveleket jellemzik: vagyis az irat elején a kán tujrája, mint az oszmán-török kancelláriából átvett újítás; mellette az Arany Horda kancelláriai gyakorlatából megtartott *sözümüz* „szavunk, parancsunk” formula; továbbá a levél végén a kán pecsétje, benne a Girajok háromágú tamgájával. A Báthori Zsigmondhoz írt atnámén egyedül csak az irat végén található *şahh* „igaz” formula utal arra, hogy a tisztázatot valaki átnézte. A *şahh* hitelesítő formulát az erdélyi fejedelmekhez írt későbbi tatár okleveleken egy kivételtől eltekintve azok a személyek használták, akiket a tujra nem illetett meg, így a kán agája és az uralkodóház nőtagjai.³⁶ Jelen esetben ezt a lehetőséget kizárhatjuk, hiszen az oklevél kibocsátója megnevezi magát. Feltűnő viszont, hogy milyen szűkmarkúan bánik címeivel, csupán a „Krim országának uralkodója” címet használja. Gázi Giraj nem valamiféle szerénységből hallgatta el az uralma alatt álló országok és népek felsorolását. Ha a kán hasonló időszakból származó, Nyugatra küldött okleveleivel atnáménkat összevetjük, egyikben sem találjuk azt a kialakult egységes oklevélszerkesztési gyakorlatot, amely a Keletre kibocsátott iratokat jellemezte. Amennyire természetes volt, hogy a kán Lengyelországgal és Oroszországgal folytatott diplomáciai érintkezésekben őseinek az Arany Horda kánjainak intitulációját és kipcak irodalmi nyelvét használta – alátámasztva ezzel is e két állam egyre inkább történelmi reminiscenciákon alapuló függésének jogfolytonosságát –, annyira lehetetlennek tűnhetett e nyelvnek és formuláknak az alkalmazása a Nyugattal megindult kapcsolatokban. Az itteni tolmácsok ugyanis csak oszmán-törökül értettek. Az erdélyi fejedelemhez küldött atnámében is csak egyetlen tatár szó, a vár jelentésű *kerman* szerepel. (Aligha valószínű, hogy emiatt maradt volna ki a fordításokból a várak visszaszerzésével kapcsolatos ígéret, hiszen a szó jelentését *Akkerman* nevéből jól ismerhették).

A fentieket összegezve megállapítható, hogy az irat hitelességével kapcsolatos kértelyek az iratból, annak „titok levél” jellegéből magyarázhatók. Ha a kán valóban sajátkezűleg írta a levelet, akkor használhatta a saját, finomabb minőségű levélpapírját. Feltehetően nem véletlenül feledkezett meg az okmány hitelesítéséről. Ha ugyanis tujrája és pecsétje rajta lenne, az illetéktelen kezekbe kerülő atnámét azonnal azonosítani lehetett volna. Számolnunk kell azonban még egy eshetőséggel is: vajon nem azért hiányzanak a hitelesítések, mert nem az eredetivel, hanem csak az eredetiről készült másolattal állunk szemben? Ha az atnáméról másolat készült volna, akkor annak vagy a tatár követektől vagy Mihály vajda törökül tudó tolmácsától kellene származnia. Ez utóbbit könnyebb kizárni. Az atnámé írásképe, az írás lendülete, kiírtsága, a hibátlan pontozás mind-mind arra utalnak, hogy nem európai kéz írta.³⁷ Ha viszont

a tatár követek másolták, akkor ezt szokás szerint megkülönböztetésül az eredetitől *suret* „másolat” bejegyzéssel jelezniük kellett volna. Mindezen szokatlan diplomati-
kai sajátosságok tehát nem kérdőjelezik meg az atnáme hitelességét s forrásunk alkal-
mas a történeti események értelmezéséhez.

1598 tavaszán Bernárdffy János a tatár követeket Mihály vajda udvarába vitte, aki közvetítőnek vállalkozott az erdélyi - tatár szövetség létrehozására. A tárgyalások azonban sokáig nem indulhattak meg. Báthori Zsigmond lemondása után a fejedelmi hatalmat felesége, Mária Krisztierna, a császár unokahúga képviselte. Az országot ténylegesen Szuhay István váci püspök és az ismert történétíró, Istvánffy Miklós császári biztosokként igazgatták arra az időre, amíg Miksa főherceg a császár nevében Erdélyt át nem veszi. A főherceg azonban nem sietett az erdélyi utazással. A tatár követeket sem volt tanácsos tovább várakoztatni, ezért a két császári biztos utazott a Havasalföldről mozdulni sem akaró tatár követekhez.³⁸ Mária Krisztierna jobban szeretne volna ugyan, ha védelmére valamelyik mellette marad, de a tatárral való alkudozás felelősségét egyik komisszárius sem akarta a másik nélkül a nyakába venni.³⁹ Szuhaynak és Istvánffynak mindenek előtt tisztázniuk kellett a követek előtt a Báthori Zsigmond eltávoztával előállt új közjogi helyzetet. Erről külön értesítést is küldtek a kánnak.⁴⁰ Az idő rövidsége miatt a biztosoknak csak a tárgyalásokra volt felhatalmazásuk a császártól, de semmiféle előre kidolgozott koncepciót, utasítást nem vittek magukkal. A tárgyalási alap az eredetileg Báthori Zsigmondhoz küldött atnáme volt, de az a fejedelem lemondása után új tartalmat kapott: a szultán bosszúját féltő két vazallus helyett – „az ellenségem ellensége barát” törvénye alapján – most két korábbi ellenfél egyezkedett.

Egy, a császárnak elkötelezett Erdély, melynek megüresedett fejedelmi székét Habsburg főherceg töltötte volna be, valamint a továbbra is szultáni vazallusnak számító Krími Kánság megállapodása útjában számos akadály tornyosult. Nyilvánvaló volt, hogy Gázi Giraj semmilyen körülmények között sem vállalhatta a Portával való nyílt szakítást, hiszen az Oszmán Birodalomban tartózkodó Girajok állandó fenyegetést jelentettek uralmára.⁴¹ A kánság földrajzi adottságai és katonai sebezhetősége a Fekete-tenger felől sem tették lehetővé szembefordulását a szultánnal. Gázi Giraj széles birodalmában ugyanis nem volt egyetlen olyan megerősített hely, ahol török támadás esetén eredményesen védekezhetett volna. A tengerparti egykori génuai kereskedővárosok helyőrséggel és tüzérséggel megrakva mind a törökök kezén voltak.

Reálisan ítélve meg a helyzetet a császári biztosok sem készítették a kánt kenyértörsére a szultánnal, s megelégedtek azzal, hogy a tatár sereg lehetőség szerint távol marad a magyarországi hadszíntérről. Az elmaradt hadisákmány kárpótlásaként hajlandónak mutatkoztak Gázi Girajnak pénzbeli támogatást nyújtani.

A kozákokkal szembeni védekezés ürügyén, valójában azonban török-ellenes védelmi céllal a kán várat kezdett építtetni a Dnyeper alsó folyásánál. Ezen vállalkozásának célját részletesen kifejtette Bernárdffynak is, amikor 1598. februárjában magánkihallgatáson fogadta az erdélyi követet.⁴² A kán nevét viselő *Gázi Kerman* vára egy tatár krónika beszámolója szerint nagyrészt a magyarországi hadisákmányból épült.⁴³ Szamosközy István történeti feljegyzéseiben ránk maradt adatok alapján megállapítható, hogy az 1598-as nyár eleji tárgyalásokon a tatár követek huszonöt-

ezer aranyat kértek a kán nevében Szuhaytól és Istvánffytól, „melyet ha negyven napra megküldenek a köztük való frigy állandó lészen”.⁴⁴ Ekkora összeg felett a császári biztosok nem rendelkeztek. Egy előzetes megállapodás azonban mégis létrejött abban a reményben, hogy a császár megküldi a kért összeget, s a tatár követek esküt tettek a „frigy és béke” megtartására.⁴⁵ Szuhay és Istvánffy az atnámera adott válaszlevelükhöz bizonyos mennyiségű előleget mellékelve, 1598. június 10-én Posonyi Jánost és Rác Györgyöt küldték Szilisztrébe a kánhoz, kérvén, hogy amíg a pénz Prágából meg nem jön „országából ki nem mozdulna”.⁴⁶

A prágai udvar azonban nem akarta vagy pénz hiányában nem tudta a Gázi Giraj által kért teljes összeget előteremteni. Az 1598. augusztus 13-án Bernádfy János és Posonyi János vezetésével útra bocsátott követség csak tízezer aranyat vitt a kánnak, éppen annyit, amennyi a korábbi években Erdély adójaként vándorolt a szultáni kincstárba.⁴⁷ Ez ugyan még a felét sem tette ki a kán követelésének, viszont körülbelül megegyezett azzal az összeggel, amennyit a szultántól a hadbahívó parancs mellé „csizmapénz” gyanánt az úti kiadások fedezésére kapott.

Az eredetileg erdélyi - tatár szövetkezésnek induló kapcsolatok végül is a császárnak gyümölcsöztek. A Habsburg diplomácia – erdélyi követek alkalmazásával és Mihály vajda közvetítő szerepének meghagyásával – saját kézbe vette a Krímmel folytatandó érintkezést. A krími kánnal való kapcsolatfelvétel különösen az elkövetkezendő évek béketárgyalásain kamatozott a császárnak, amelyek során Gázi Giraj a szultán egyik teljhatalmú megbízottjaként közvetített békét a Habsburg és az Oszmán Ház között. A közvetlen összeköttetés a császári udvarral hasznosnak bizonyult a tatárok számára is. A törökök fő ellenségével kialakított diplomáciai érintkezésük, a velük való szövetkezés lehetősége jól ellensúlyozta a Porta kiszámíthatatlanságát és növelte a krími kán tekintélyét.

Melléklet

I.

Báthori Zsigmond követutastása Bernádfy János és Rác György számára [Gyulafehérvár], 1597. december 12.

Instructio Serenissimi Principis Transsylvaniae u. Egregys Joanni Bernardfy, et Georgio rác, nuncys Serenitatis sua ad Illustrissimum Magnum chamum Tartarorum missis, die 12 Decembris, anno 1597 data.

1. Az keowetok a Tathár Chámhoz oda iutwán, es véle zembe leuén keozeonchék eo Nagath my zonkal, vgininth Tathár orzagnak Istentewl adatoth igaz feiedelmy nemzetségbeol valo vráth, feiedelméth es minekeonk io akaro zerelmeos batiánkath: Es my neweonkel idveozeoliék nagi tizteossegeoseon, hagi az egi éleo Isten, ký az mennieth, es feoldeth tereomteotte, es mindeon igazaknak zenth gondviseleioe es eorizeoie, eo Nagath eorizze, otalmazza, es eo Naganak aggion diadalmath mindeon gonoz akaroy ellen, egi napiáth tegie sok ezeorré, es mind magáth, s mind maradékith tarcha megh orzágába az feiedelmy állapotba mind az itileth napiaigh.

2. Jeleonchék megh eo Naganak, hagi az eo Naga feo embeore es zolgáia Rewisteom Aga az eo Naga leveléth minekeonk megh adta, melieth nagi beochewlettel veotteonk, es az eo Naga zowal valo izenetethis nagi tizteosséggel minekeonk megh mondotta. Azérth az eo Naga tizta zewbeol valo atiafiusagáth, io intéseth, es zeos tanáchéth igeon io neweon veezewk, nagi zeretettel, es illendeo beochewlettel fogadiuk es az miképpen amaz bodogh emlekezetew Istenben el niugoth

zerelmes batiánk, az io Isthván királ eo Nagisaganak io akaroia volth,⁴⁸ azonképpen miis látván eo Naganak my hozzánk zeretbeol való io indulatiáth, eoreomesth azon igiekeozewn, hagi az keozteonk valo igaz baratságh es io atiafúságh mindeon ideobe megh maradgion, es eoreokké állandó legieon, seoth ugian oli keoteles zeovetségh zeoreoztessék az keoveteok által az my zerelmeos batiánk az Tatar Chám keozeoth es my keozeottteonk, hagi megh az maradékinkis, es mind az eo vtánna, s mindaz my vtánnonk valo feiedelmeok eorewlhessenek neký, es az más világrais eoreokke ioth mondhassanak vtánnoknk, meli zeovethséghnek ilien modia legieon, hagi ha my eo Nagáth zewkségeonkbe megh találíwk, segítséghel legieon minekeonk, es ha eo Nagiságais megh találíth minketh, segítséghel legieonk miis eonekj, erreol pedigh levelis kelieon keozteonk.

3. Az my az hatalmas Chazárral valo megh bekelléseonketh illetý, my abban eo Naganak minth beochewleteos batiánknek io inteséth telíességhel elménkbe veottewk, es io akaratbol valo tanácháth eoreomesth megh fogadgiwk, kézeokis lezeonk az békeségh mellé állany, mert hizzewk azth, hagi eo Nagath vgian az Isten indította erre, hagi az sok zeghineoknek, kik az hadak miath megh niomorottak, Istenheoz valo sok foházkodasokath, es kiáltásokath megh zánna, es minekeonkis orzágostul mindeon ioth kívánnion, es az hatalmas Chazár keozeoth, es az my keozeotteonk állandó békeségeoth zeoreozzeon. De minekeleotte az bekeségh feleol megh ieolenteneok az my akaratonkath eo Naganak, zewkségeosnek itíltewk, hagi eo Naga my általonk megh intessék erreol, hagi eo Naga iol megh gondolia, minth legieon mind az hatalmas Chazár vtán valo vezér passáknak es egieob feo rendeoknek, s mind pedigh az végbely pasáknak es Békeoknek állapattíok, es magok viselése, es vgí vgíe véghhez az békeségh dolgáth, hagi se minekeonk káronkra, se orzágonknak artalmára ne keovetkeozzék, mert my ezeleottis Alý chawz által, es egi feo zolgánk Bániay Márton által anniba vittewk vala az Portán az békeségeoth, hagi megh ertvén azth, minemeo kegieos zemeiwele látta azth az my zolgánkath, es minemeo io válasszal bocháta vizza az hatalmas Chazár, innmár feo keoveteonketis el akartwk inditaný, es orzágonk adoíáth be akartwk az hatalmas Chazárnak keoldený, es annak feleotte vgian azon Bániay Martonth, ky az Portárol Alý chauzzal eggieoth ieoth vala megh hozzánk, az Nemeoth Chazárhozis el bochátottwk, es eo feolsegítés az békeségre reá bíriwk vala, de azonkeozbe Haszan passa igi haborítá megh az bekeségeoth, es el indítoth dolgoth, hagi az Nemeoth Chazár keovetéth, az kith eo feolsége Nandorfeiervárra keoldeoth volth, el reokkentete, es azokáíérth kelleték az Nemeotnek ez niáron az hatalmas Chazár birtokára hadath inditaný, s minekeonkis megh iný, hagi megh emlekeozvén az eo hozzá valo keotelességeonkreol, az bekeségh dolgáth ne tractaliwk, mert az Pasák es Békeok nem állnak az bekeségh mellé, mindazáltal my vgian nem tághítothwk volna az el kezdeoth dolgoth, de az Theomeoswáry es Giuláý Theoreokeok az hatalmas Chazárnak az Portárol ký keoldeoth nylván valo parancholatý ellen, es az zerdarnakis Zatarchy Mehmedh pasának egimihán parancholatý ellen rablásth thewenek az my birodalmonkba, es végezetre az Theomeoswáry Zulimán pasa elien dolgoth chelekeodék, hagi az my birodalmonknak hatarán beleol oli helieon kezde elleneonk kastelth chinaltaný, az hol soha afféle ereosségh nem volth, meli dolgokérth az zeghin keosségh nagi keserwés kiáltásth teoth mind az eghigh, hagi egi feleol my az bekeségh dolgáth iártatiwk, s másfeleol eoketh az végbelj Theoreokeok zertelen rontíák, es puztíttíák, kiknek kiáltásokath halván, nem tehetnénk egiebeth benne, megh kelle hadonkath inditanonk, es az vjolan kezdeoth kastelth el haniatwk, egiebetis az mith chelekeodheteoth az my hadonk, chelekeodeoth, seoth az Theomeoswáry pasánis megh eseoth volna az bewntetés, de mihelth az hatalmas Chazárkapuchiaý, es az eo Naga keovetý ide íutottak hozzánk, megh ertvén mind az keoveteok által, s mind az minekewnk hozoth levelekbeol az hatalmas Chazárnakis, s az Channak eo Naganakis io akaratíáth hozzánk, mingiarást hamarsághal az my hadonkath el hiuattwk Theomeosvár alol. Ha pedigh az rablásba, puztításba, es kastél chinálásba az hatalmas Chazár keteolkeodnek, bochássa bátor megh hith, feo, igaz embeoréth ký, es láttassa azzal megh: Ezeoketh nem azérth hozzwk eleo, hagi az hatalmas Chazárra panazoilkodnánk, merth el hittewk azth, hagi efféle haborúságh zeorzéseoketh az végbeliek nem az eo hatalmassága akarattiából, hanem az vezér pasáknak biztatásokbol chelekeoznek, es azok fogiák pártíokath, meli vezér passák keozzeol nem mindenik néz az hatalmas Chazár iovára, hanem chak az eo tárhazoknak teoltesére, es az sok kazdagsághnak gieoítésére vagion gongiók, ninch ez világon anný pénz, es kazdagságh, az kiwel be teolthetnék eoketh. Erre az gieoítésre nezwe eorewlnek eok az változásoknak, es az orzágoknak feiedeleomséghíth giakorta akariák változtatný, minthogi az megh halth Színán passa es nem gon-

dolván azth, menith zolgáltak az mý elcink s miis az bodogh emlekeozetew hatalmas Chazárok-nak, es miképpen oltalmaztwk mind Havasalföldeth, Moldováth, es egiéb bírodalmaith eo hatalmasságoknak mindeon ellenségeok ellen, el végezte volth azth mý feleleokn, hogi bírodalmonk-bol minketh ký vessen, de az Isten megh oalmazta minketh eotheole, es eo véle nagi zegieonth vallata mý általonk. Azonképpen im chak nem regeon, nem nezvén azth a passák, hogi az Tatar Chám eo Naga az hatalmas Chazárnak bodogh emlekeozetew attia után, kinek leolke eoreok nyugodalomba legieon, rabságoth zenvedeoth, es Nagigieornek megh vételekor zemelie zerénth hadastul ieleon volth, annakfeoleotte Moldova felé az hatalmas Chazárnak bírodalmáth, es vegh házaith viteziwl oalmazta mith chelekeodének eo Nagawal? feiedeleomsegéth másznak zeorzék az hatalmas Chazártul, ký miáth meniý haborusága volth eo Nagiságának es minth oalmazta megh az Isten eo Nagath, nem zoksegg minekeonk arrol zolanonk, merth eo Naga eoneonmaga iol tudgia. Mind ezeok igi levén, my az hatalmas Chazár kegielmességebe még sem kéteolkeodeonk, mert mindeoneokteol azth haliwk, hogi ijeon kegieos feiedeleom, es az kik hozza haitják feieoketh mindeoneokeon keonyeorewl, de azért io ezthis ezeonkbe venneonk, hogi az hatalmas Chazárnak mind my, s mind az Cham eo Naga ugi zolgáionk, hogi azonkeozbe az eo hatalmassága keonteose alath el ne alogiwnk, seoth oli vígiazásonk legieon magonkra, es oli igiúleo ertelmeonk legieon egimással, hogi azok miáth, az kik az hatalmas Chazár után gonoz akarattal volnának hoz-zánk, valamý véletlen dologh ne találion benneonketh.

4. Hogi annakokaiérth az bekesegh io modjával mehesseon vegheoz, es az hatalmas Chazár keonteoseéhoz bizvásth ragazkodhassonk mý azth kivanniwk eo Nagatul, hogi eo Naga ilienkeppen teorekeoggiék az hatalmas Chazárnál, es az eo edeos anniánal az bekeségnek végeoz vitelebe, az minth rendel megh irattuk: Elseobe azon keonieoreoghieon mj melletteonk eo Naga, hogi az meli keth vára vagion az hatalmas Chazárnak az mý bírodalmonknak zomzedságába, egyék Theomeosvár, másik Giula, azokath az hatalmas Chazár aggia nekeonk, es mj keozteonk, s az Theoreokeok keozeoth legieon az határ az keth nagi viz, az Duna, es az Thiza meli várakath my nem azért kéreonk, hogi haznáth vehetneok, merth az keorewleok valo feold inkább mind puztán áll, hanem chak azért, hogi az bekeség állandob legieon, es az végbely Theoreokeok ne kapianak mind untalan a mý bírodalmonkba, es ne adassék semmj ok az friginek fel bontására, ezeon pedigh vgian meltanis keonieorgeonk az hatalmas Chazárnak, merth mikor az bodogh emlekeozetew Zwltan Szulimán, kinek leolke nyugodalomba legieon, es az feoldis, az hol fezkik aldoth legieon, az Janos királ fiáth az Erdély feiedeleomsegg helihezottette voth, azokat az helieketh ehez az orzághoz zakasztotta volth, es az Dunath, s az Thizáth rendeolre volth határnak, kireol Atnamé leveléti adta volth, es mind addig aszon állapotba birattatoth az feold, Petrowith Péteor lakuán Theomeosvárba, migh az derék haborwk megh indulván az zomzed passák es Sanchakbékeok egi-zeoris, mászor is Zulimán Chazár vegezése ellen teobbet teobbet foglaltak el az feoldbe, es végre annira el puztulth miattok az az feold, hogi sok városoknak, es faluknak chak az helieý marattak. Ha pedigh az hatalmas Chazár azth vélné, hogi az megh nevezeoth keth helieketh, Theomeosvárat, es Giuláth mý azért kerneok, hogi eo hatalmassága ellen akarnák ereosségeoth tartany, eo hatalmassága vonassa el eoketh, es maraggion chak az ereotlen puzta feold minekeonk az Dunágh, es Thizaigh igi eoreokeoseon meg marad az io igieneosségg keozeotteonk, es nem lezeon semmj haboruságh, busulás, es friginek fel bontása sem egi feleol, sem más feleol.

5. Hogi ha az Tathár Chám eo Naga ezth végheoz vizý az hatalmas Chazárnál, miis arra feleleonk, hogi zokoth adonkat megh adgiuk az hatalmas Chazárnak, es feieonketh eo hatalmasságához haitván teljes eleteonkbe hiwen, es igazán zolgaliwk eo hatalmasságáth, seoth az mý utanonk valo feiedelmeokis vgi zolgnak eo hatalmassáának, es az maradekinakis, hogi soha semmj haboruságra mý sem adonk okoth, s azok sem adnak, hanem eoreokeoseon megh maradnak az hatalmas Chazárokhoz valo hiwségbe. Más által pedigh my vgian nem tractaliuk immár az bekeségeoth, chak az mý zerelmeos batiank az Tatár Cham eo Naga által akariwk végheoz vinný, kériwkis eo Nagath, hogi az mý keonieorgéseonketh támazza, es vígie az hatalmas Chazár eleibe, es zeoreozzeon eo hatalmasságátul kegmes válazth és az io válázrol eoreokeos Atnamé leveleth, melieth miis megh ertvén mingiársth el kézzitiewk feo embeorinketh az adowal, es az határba keolgiewk, hogi onnath mentenon mennieonek az hatalmas Chazár Portaiára. Annakfeotte az mj veleonk valo megh bekellesbeol ilien hazna keovetkeozik az hatalmas Chazárnak, hogi az mj hozzánk valo kegmessegéth latván az teobb kereztién feiedelmeokis inkább megh igieneoseodnek eo hatalmassa-

gával, es az sok haboruságh nagi io bekeségre fordul, az sok zegin niomorultakis nagi ziweok zerénth imatkoznak az Istennek az hatalmas Chazárerth, es mind az egigh magasztaltatik eo Naganak io hire newe. Abbais modonk lezeon minekeonk, hogy eo hatalmassagaval az Nemeth Chazárth megh bekeltesewk. Az Tatár Chámnak pedigh eo Nagisaganak tulajdonittuik Isten vtán, valamj ioth mj veleonk az hatalmas Chazár az eo Naga teoreokeodesére chelekedik, seoth mind ez vilagon el teried, es beocheolleteos lezeon az eo Naga io hire, newe ereotte.

6. Hizzewk, hogy az hawasely Mihál vaidais eo Nagath talália megh feleole, hofi az mireol keonieorgeny akar az hatalmas Cházárnak, eo Naga vigie aztis végheoz, keriewk azérth miis eo Nagath, hofi eo Naga teoreokeoggiék io zivel Mihál voida mellettis, es az hatalmas Chazártul zeoreozzeon io válazth eonekiis. Mihál voida eo Naganak mindeon io akarattiáth hála adoképpen megh zolgália.

7. [Hét sor tintával olvashatatlanul kitörölve.]

Sigismundus Princeps

[Pecsét]

Intra septem liniae atramento obducta et commatulatae, continibant quod Tartarus deberet in Moldaviam irtumpere et Jeremiam Vaiudam illinc exturbare. Sed quia Johanni Bernáldffy erat sic moldaviam eundum et redeundum, verebatur ne ab eo bac instructio extendi deberer. itaque eam ob causam se cum articulum deleriste dicit. Lucas Várady, Secretarius.

II.

*Bernáldffy János és Rácz György jelentése Mihály vajdának.
Foksán 1598 (május 18.)*

Istenteól Nagodnak io egésséget, hozzu életett es orzagaba chyendes es bekességes birodalmat kiwanunk.

Towabba az mýnt Nagodnak megh ýrtuk wala Takuchrul hogy Jeremias Vajdahoz kellett wolt menneónk Zuchwara. Ott eó Naga sokkaigh nem tartoztatott benneónket, hanem emberekkett adwan mellenk el bochiattott es el késértetett a hatarigh, es az maý nap, ugý mint pénteken, dél után iutottuk ide Fogsanba, mind az Tatar han kówetiwel egietemben, de wék megh ertwén Moldowaban az Urunk el menetefýtt, az mýnt lattuk megh haborottak zabasu rayta, es sok biztatassal hozhattuk el eóket, merth woltak ollian gondolatbais, hogy ha Jeremias Vajda eóket nem biztattia, tehat ugian Zuchwarul wizza terienek, de eó Nagais, az mýnt eó magais mondgia nem ýdegeniétette eóket, hanem azt monta hogy el ieóyének; Azért immar ýo kedwel es eóreómet mennek Nagodhoz, weleónk egýetemben. Miért penigh hogy ezeket az Tatar keóweteket nem illik, es nem haznos semiképpen késlelný, hanem menteól hamareb lehetne wizza kellene eóket bochyataný; Nagodnak kónieórgwnk, Nagod ýrion postan Erdélybe az Kýralýne Azzonnak⁴⁹ eó felgének es az Tanach Uraknak feleólle, hogyha bizwast oda kellesséke winneónk az Tatar keóweteket, oztan Nagodtul, es ha nem lenneie ott walamý tartoztatások, merth attul a mint ezwnkbe wezzwk tartnak zabasu, kireól oztan Nagoddal bwwebben bezéllwnk, ha Isten oda wizen benneónket békéwel Nagodhoz. Végezetre Nagodnak erreólis zwkségesnek weleóék ýrnj, hogy holott miket az tatar han io zemmel latott, nagy bechiwlettel es tisztességgel fogadott, az eó Felge es Nagod tekintetéérth, ugýanniira hogy ott walo emberekteól egý nehanioktul hallottuk ugýanniira hogy talam egý Fejedelem kówetitis ott eó nalok soha olý bechiwlettel nem fogattak mint minket, es nem gazdalkottak ugý nekiek. Az Kapý Agat sok Agakkal es egieb feó embereiwel egietembe eleónkbe kwíte, kik be késértek, es az Han hazatul el walwa chyak harom haz sem wolt feób haz, mint az kitt nekwnk attak zallasul. Az Tengeren tulýs Gozlow neweó Varosba,⁵⁰ az mely hazba eó maga zokott zallany az Varba, az Tatarhan ott adatott nekeónk zallast; es semmibeól semmi fogiatkozásunk nem wolt. Azért ýmmar Nagod ioi ertý mint kellessék ezeket Nagodnakis exciptianý, es michoda zallast nekik rendelný, es mýnt kellessék nekik gazdalkodný: seótt ha Nagodnak ýo akarattia wolna, nem artana Nagodnak egý zekeret hatt lowal eleikbe kwídený, mert ez az Hazon Aga igen feó embere az Hannak, walameny gialogia wagion mind az Capitanniok, az masik Muztaffa Chielebý az Vezér embere, az harmadik Derwis begh

Killiey Teóreók, de az Hanhoz tart, az sem alawalo ember. Ez mellett Nagodnak ayanliuk a my Zolgalatunkat, Tarchia megh Isten Nagodat yo egészségben. Keólt Foksanon, pénteken 1598 eztendeóben.

Nagodnak alazatos zolgaý

Bernardffy Janos, es
Racz Gyeórgy

III.

*Gázi Giráj kán athnámeja Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemnek
(Behcsiszerdj), 1598. februdr – március*

1. Huwa
 2. Ál-i Gíngiz viláyet-i Qırın ve anıñ, pādīshāhi Gāzi Girāy hāndan oğaq oğlu oğaq
 3. ve köb kristiyan Erdel memleketi hakimi qarındaşım Bātōr Sīmōn qrala çoq çoq
 4. selāmlar ve duālar olunur bize elçinüz Yānōshi gönderüb bizden Cahdnāme istemişsiz
 5. İmdi sizi ve bizi hāq eden ve yerleri ve gökleri ve melā-ikeleri yaradan
 6. Allah birdir ve şeriki yoqdur anıñ haqqı için bize inanasız
 7. bizi bugünden böyle kendü qarındaşınız bilüb eger size bir yaramazlıq gelirse ğan u göntülden
 8. yolunuza ğalışub ve bize dahi bir yaramazlıq gelirse siz dahi bize çalışub
 9. oğul oğula ve qız qıza sizinle qarındaş olduq bu sözümlüzde yalan yoqdur
 10. İşbu Cahdnāme ile varan emekdar qulumuz Hasan ağa ile ağız haberi dahi sipariş
 11. olunmuşdur anıñ sözün bizim sözümlüz bilesiz bilürsiz hünkār yanında
 12. bizden büyük bir qarındaşımız var iki defa c istedik bizden çoq mal iste
 13. diler siz qarındaşımızdan riğāmiz bu dir ki bize bir miqdār harğılıq ile yardım edesiz
 14. anı alduqdan sonra artuq tereddüdümüz qalmazdır andan sonra ol istediğünüz
 15. kermanları alurıñ bizüm Cahdīmıza olsun bāqı ahvāl ademimiz taqririne havale olundi ve-s-selam
 16. şahh
- [oldalt]
ve bize gelen ademiñize qarşı Silistre'ye
gelmek gerekdir biz dahi her ne haber
vaqi c olur size bildirelüm ana
göre tedarük edesiz.

IV.

*Szuhay István és Istvánffy Miklós császári biztosok Gázi Girajnak
(Tergovistye), 1598 június*

Istenteól adatott igaz fejedelmý Nemzetségbeól walo Tatar Orzagnak fejedelme, es Chýazarýa. Az Uristen Felgdeth éltesse, egy napiat tegie sok ezerre, adgion minden yo zerenchýet, es tarchia megh mind Felgdeth, s mind az Felged maradékýt, az fejedelemségbe, es Chýazarsagba mind wegigh.

Aminemeó hit lewelet Felged Bathory Sigmondnak az elebbý Erdély fejedelemnek kwldeótt wolth, azt igen tittkon hiw, es megh hitt emberwnkel megh magyarztattuk es minden rézébe megh ertettwk. Amiérthogy immar az a fejedelem, a mint Felgednek mas lewelwnkbe megh ýrtuk Erdélybeól el ment, es Maximilian kiraly wagion heliette, ew felgeis mind az Romay Chýazarral egietembe, azon zeówetséget Attiafiúsagott, es baratsagot akaria Felgeddel mindenképpen keówetny, es wiselný, igy hogy a mikor zwkésgh lézen, es Felgedet megh talalliak, Felged minden segitséggel legien nekiek zwkésgekebe, es ismetth ha Felgd az Romay Chýzarth, es az Erdély Kiraltt zwkésghében megh talallia, ewkis mind pénzel, s mind néppel, megh segítik Felgdet, Es ez-utan immar az Felgeddel walo zeówetséghez, Attiaffiúsaghoz, es keótelességhez tarttiak magokat,

el hitték azt hogy Felgedet mindenben azt keőwetű, kű Felgedteől mostan ugy lehetne megh, ha országbol kű nem mozdulna, kihez képest à mű keőltségűnk magunknal wolt, abbol Felgedet à Romay Chiazar es az Erdely Kiralű newewel így eleőzzeőr mostan walamű kewes aőandékkal megh latogattuk Felgdeth, Kéryűk Felged ezt elégh newen ne wegie, hanem űo newen: Ezutan Felged Felged sokkal teőbbet warűon mind az Romay Chűazartul s mind az Erdely Kiralűtul, chűak hogy Felgedet keriűk, Felged kűlgie feő emberét az Erdely Kiralűhoz es Mihalű Vaidához, kű által űzenne megh mű legien az Felged kiwansaga, abbol Felged megh nem fogiatkozik. Műs pedigh, mind az Romay Chűazar s mind az Erdely Kiralű képébe eskewűwnk az mindenható Istenre kű az mennűet es feőldet teremtetthe, az zeőwetséget, Attiafiusagot, es eggieset [sic!] kézek léznek felgdel megh tartanű es walamikor Felged az Erdely Kiralűhoz emberét bochiattia mindenkor bizwast kűldhetű Felged, semi bantasa nem lézen, hanem békéwel wizza Az keőwetek által Felgednek zowalis űzentűnk. Felgedet keriűk Felged lassa űo zemmel, halgassa megh.

V.

*Szuhay István és Istvánffy Miklós császári biztosok Gázi Girajnak
(Tergovistye), 1598. június*

Istenteől adatott igaz feidelemű Nemzetségbeől Tatár Orzágnak feiedelme, es Chűazarűa. Az Ur-isten Felgdeth éltesse, egű napiat tegie sok ezerre, adgion minden űo zerenchieit, es tarchia megh mind felgdeth, s mind az Felgd maradékűt, az Feidelemségbe, es Chűazarsagba mind wégigh.

Hiezzők eddigh Felgdnek értésére lehetett, hogy az Felges es hatalmas Romay Chűazar, ky az egez Wilagon walo kereszttienségnek feiedelme, à mű kegmes Urunk, az elebbű Erdely Fejedelmet Bathorű Sigmondot Orzágabol kű hűwatta, es az feűér Tenger mellett Olaz orzagh fele, mas űob, es nagioib orzagott adott nekű,²⁴ eű heliette pedigh az Eőchűét Maximilian hercezeget, kű Attiawal Anűawal egű wele, bochiatta Erdelybe az Kiralűsagra, kű az Hispaniay Kiralűnakűs huga giermeke, kű newewel mű Erdelt mostan mű elfoglaltuk. Annakokaiert az melű keőweteket az Bathorű Sigmond, es Mihalű Vayda eő Naga, az el mult napokban Felgdhez bochűatottak wolph az békességh feleől, mű értwén hogy az Felgd feő emberi es zolgauiual Hazon Chűelebiwel egietemben Mihalű Waidához érkeztenek, latwan aztűs hogűha az Felged keőwetét Erdelybe hiwattiuk, az ideő keseő hozza, mű magunk teőtteőnk ide Hawasalféöldébe, az Romay Chűazar eő Felge, es Maximilian az Erdely kiralű newewel, es űtt megh értetteők az keőwetekteől, s mind pedigh az Felgd lewelébeől, az Felgd Kerezttienséghez walo io kedwéth, űo akarattiat, hogy az békességh dolgaba űo zerzeő lenne Felged, es kéz wolna teőrekednű az Hatal [sic!] Chűazarnal, kűt eőreő-mest értetteőnk es igen akariuk: Isten Felgdeth éltesse. hogű az zegénű keősségnek romlasat, es nyomorusat zannűa, Annak okáert űm myis emberűnk es lewelwnk által felgdeth megh talaltattuk: Annakfelette az Felgd kiwansaga zerűnt az Romay Chűazarnak eű felgenekis postan mingiarast értésére attuk, Felgdeth zeretettel keriűeők hogy à műnemeő űo akarattiat ekéddigh Felged mutatta a kerezttienséghez az békességh zerzésben, azt Felgd semmiben ne tagichűa, hanem az Felged űo maga aianlása zerűnt chűelekediek Felged, kűert ez zéles wilagon mindenűt kű teried, es az kerezttien feiedelmeknelis bechűwletes es dichieretes lézen az Felged űo hűre newe, es az zegénű keősség is Isten imado lézen az Felged űo zerenchieiert, bodogh hozzu életeiért. Felged pedigh Maximilianhoz eő Felgéhez, az Erdely kiralűhoz es Mihalű Vaidához ismeth menteől hamareb lehet az mű emberewnkkel eggűtt feő emberét bochiassa, kű által wket minden dolgok-ruk bizoniossa tegie. El hidgie az felged hogy az Felgd kerezttienséghez az békességh zerzésben walo űo akarattiat, indulattiat értwén, walamű az Felgd kiwansaga lézen, eő Felgébe az Romay Chűazarba es az Erdely Kiralűba, semmű ideőben felged megh nem fogiatkozűk.

mizj ofelid' k'v'it' m'k' v' v' m'az' m'v' l' p' r' v' l' v' m' p' p' r' v' m' p' a' t' p' o' r' .
 z' i' t' a' z' f' a' s' a' l' m' a' s' e' f' a' z' i' v' a' t' , t' i' j' m' i' a' z' m' u' j' f' a' b' o' r' i' f' i' g' a' v' o' l' e' z' v' o' n' a' g' i' .
 p' a' g' i' n' a' t' , v' s' m' i' a' z' v' a' l' u' a' g' a' m' i' z' v' a' z' a' z' f' i' n' v' o' n' a' g' i' , m' u' j' p' o' t' p' r' i' .
 l' u' m' i' n' o' u' s' a' r' o' l' g' a' l' a' n' o' u' t' , m' o' r' z' v' o' n' a' g' i' v' o' n' a' g' i' v' o' l' e' z' v' o' l' m' e' d' i' a' .
 M' i' a' d' i' v' o' t' i' g' i' l' u' m' , m' i' j' a' z' f' a' s' a' l' m' a' s' e' f' a' z' i' v' a' t' p' r' i' m' u' j' p' r' i' v' o' m' i' z' v' o' l' e' z' p' r' i' .
 k' i' v' o' l' k' v' o' d' a' n' o' u' t' , m' o' r' z' m' i' a' d' v' o' t' i' t' a' t' a' z' f' a' b' i' o' t' , f' o' z' i' i' g' v' o' n' k' i' v' o' l' e' z' .
 f' i' v' e' d' i' v' o' n' , v' s' i' z' t' i' k' f' o' z' i' t' a' f' a' i' a' t' f' i' v' e' d' i' v' o' t' , m' i' a' d' v' o' t' i' t' a' t' k' i' v' o' l' e' z' .
 n' o' u' t' , d' u' a' p' i' r' e' z' i' o' v' i' z' i' o' z' v' o' t' i' t' a' t' v' i' v' o' n' o' u' t' , f' o' z' i' a' z' f' a' s' a' l' m' a' s' e' f' a' z' i' .
 z' i' v' a' t' m' i' d' m' i' j' , p' r' i' m' u' j' a' z' f' i' n' v' o' n' a' g' i' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' , f' o' z' i' a' z' o' n' .
 k' o' z' i' a' z' v' o' f' a' s' a' l' m' a' s' i' g' a' k' i' v' o' n' o' u' t' a' b' a' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 z' i' v' o' n' o' u' t' k' i' v' o' l' e' z' m' a' z' o' n' t' a' , v' s' d' i' i' g' u' i' t' u' s' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 f' a' l' , f' o' z' i' a' z' o' t' m' i' a' z' , a' z' t' i' k' a' z' f' a' s' a' l' m' a' s' e' f' a' z' i' v' a' t' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 v' o' l' u' m' i' a' t' f' o' z' i' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 f' o' z' i' a' m' u' t' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' a' z' b' i' k' i' v' o' l' e' z' i' n' m' o' d' i' c' i' a' l' m' i' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' , v' s' a' z' .
 f' a' s' a' l' m' a' s' e' f' a' z' i' v' a' t' k' i' v' o' n' o' u' t' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' , m' i' j' a' z' .
 m' a' z' o' n' o' u' t' v' o' n' a' g' i' v' o' l' e' z' , f' o' z' i' v' o' n' a' g' i' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' a' z' .
 f' a' s' a' l' m' a' s' e' f' a' z' i' v' a' t' , v' s' a' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' , a' z' m' i' a' z' m' i' d' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 m' i' j' m' i' d' v' o' l' e' z' v' o' n' a' g' i' , f' o' z' i' a' z' m' i' l' i' t' e' r' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 e' f' a' z' i' v' a' t' a' z' m' i' j' b' i' v' o' d' i' v' o' t' i' t' a' t' z' o' n' g' i' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' , v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 m' i' j' i' t' e' f' u' l' a' , a' z' o' t' a' z' a' z' f' a' s' a' l' m' a' s' e' f' a' z' i' v' a' t' a' z' i' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' , v' s' m' i' j' k' i' v' o' l' e' z' .
 v' o' l' e' z' , f' o' z' i' e' f' a' z' i' v' a' t' k' i' v' o' n' o' u' t' k' i' v' o' n' o' u' t' a' z' f' a' s' i' v' a' t' a' z' k' i' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 a' z' d' i' v' a' , v' s' a' z' e' f' i' g' a' , m' i' l' i' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' m' i' j' m' u' a' p' i' r' e' z' k' i' v' o' l' e' z' . f' o' z' i' f' o' z' i' .
 n' a' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' , m' o' r' z' a' z' k' i' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' m' i' d' v' o' l' e' z' .
 a' l' l' , f' o' m' u' o' z' a' t' i' v' o' l' e' z' . f' o' z' i' a' z' b' i' k' i' v' o' l' e' z' a' l' l' a' u' d' o' b' k' i' v' o' l' e' z' , v' s' a' z' m' i' j' .
 b' i' l' i' e' f' o' z' i' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 v' s' m' i' a' d' a' p' i' t' e' p' r' i' m' u' j' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 m' o' l' t' a' n' i' u' s' k' i' v' o' n' o' u' t' a' z' f' a' s' a' l' m' a' s' e' f' a' z' i' v' a' t' , m' o' r' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' a' z' b' i' .
 d' o' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 b' a' l' i' g' i' o' n' , v' s' a' z' f' o' l' d' i' s' , a' z' f' o' l' f' i' v' o' l' e' z' . a' l' d' o' z' k' i' v' o' l' e' z' , a' z' f' a' s' i' v' a' t' k' i' v' o' l' e' z' .
 f' i' a' t' a' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 f' o' l' i' t' i' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' a' z' o' z' i' g' i' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' , v' s' a' z' d' i' v' o' z' . f' a' z' e' f' a' z' i' v' a' t' .
 v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 m' i' d' a' l' l' i' g' i' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 l' a' t' i' v' a' t' e' f' o' m' u' s' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' , m' i' z' v' a' z' d' i' v' o' t' i' t' a' t' m' i' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 a' z' z' o' n' g' i' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' , v' s' s' a' u' r' g' a' t' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 e' f' a' z' i' v' a' t' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .
 a' m' i' a' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' v' o' l' e' z' .

12. 17. 1897.

8. Jijunok, goji az famuly; migal vuidais io naguz valilia
mug p'luoh, goji az uniol k'oni v'guy abar az gasalmas Ofa
zunok, io naga v'guy agis v'guy, k'uniok az v'guy m'io io
naguz, goji io naga v'guy v'guy io g'niol migal vuida m'io
l'ois, io az gasalmas v'guy v'guy io v'guy v'guy
migal vuida io naguz m'ion io abar v'guy g'la adok'ip'i
m'io v'guy.

7. ~~Jijunok, goji az famuly; migal vuidais io naguz valilia~~
~~mug p'luoh, goji az uniol k'oni v'guy abar az gasalmas Ofa~~
~~zunok, io naga v'guy agis v'guy, k'uniok az v'guy m'io io~~
~~naguz, goji io naga v'guy v'guy io g'niol migal vuida m'io~~
~~l'ois, io az gasalmas v'guy v'guy io v'guy v'guy~~
~~migal vuida io naguz m'ion io abar v'guy g'la adok'ip'i~~
~~m'io v'guy.~~

[Handwritten signature]
[Handwritten signature]
[Handwritten signature]



pro seipso hinc avaritate obductus & commaculatus, considerant quod Tartarus
debet in Auldranium irumpere, & Jerusalem hinc d'ndam. Sedonia
Johanni Bernauffi erat p' v'guy v'guy, & redendum, v'guy v'guy
v'guy v'guy v'guy v'guy. itaq' v'guy v'guy v'guy v'guy v'guy.

Quarabimoy, Curator.

uoiamina bogi talam egi fjozdelm kumkns ot ro natel lo.
 oki bebinhuel am fogatuk mint pirkat, es ma gaddaltonak
 ugi mink. Es kops ogas lot agakfal es ugiu ku ombimil egi.
 rinde chonkle hieku, hit bi hferit. es ad hfan baidatit el matoo
 chjak hoo had fm wol fob had, mint ad hit mtrind atab fallul
 Es Torgora ulis Godow mms Vansba, ad mly hada es mago
 zotot Gallani ad Vanta, ad Tavarben ot adarot mtrind fallul.
 es fombrol fm fogatukofumt mm wol. adur jumar Nagod
 hie iol emj mint killefik witi Nagodnatis xixgalonj, es meho
 da fallul mit wadiluj, es mijns killefik mitit jaddaltonij: hie
 la Nagodnak ijo aharasa wolna, mm onona Nagodnak ugi
 hie lowal witeki hieldonij, mm es ad hadon ega rjer ko ombu
 ad Hamak, walamij, gealogie magis mind es Capitanioh, ad
 onafit mndassa Chulij ad Woz ombu, es hie mndit Dornie
 hie killefik tronok, he ad hantos rot, ad fm alawak ombu.
 Ed millie Nagodnak ajantut a mij Zolgalarentus, Tawebia
 mje John Nagodak ijo wifsegh. hie Johno, hie hie
 1598 wintok.

Nagodnak

alazatos

Zolgan
 Dornandij
 Roug

Ístentől adatot igaz fejedelmj; Nemzetiességét való
 C. Tatar Országának fejedelmj; vs. Chazararja.

Es minden Kéjgámb; helyre, egy máfiat hígn; soléson
 adgion minden jó dörnébje, vs. tartóia még mind
 Kéjgámb; s mind az Kéjgámb; marudékij; az frid-
 lomszót, vs. Chazararsagha mind wazgá.

Amint a bit kovács Kéjgámb; Zabolj; Dymondnak az
 elbly; Erdely; fridelmj; bűldvő; való, az; igen
 tisztó; hígn; vs. még; bit; embernek; még; magiar-
 tartó; vs. minden; népe; még; dörnék;. De
 minibogy; immar; az; a; fridelmj; a; mint; Kéjgámb; mas
 kovácsnak; még; jött; Erdely; bűldvő; mint; vs. Andri-
 mian; király; wazion; belvő; vs. Kéjgámb; mind; az; Ro-
 may; Chazararal; együmb; azon; dörnébje; dicsáfú-
 sagok; vs. barabog; akaria; Kéjgámb; mindenképpen
 kovácsj; vs. mástj; egy; bogj; a; mikor; dörnébje; k-
 den; vs. Kéjgámb; még; talallia; Kéjgámb; minden; se-
 jésig; egyen; mást; dörnébje; vs. immar; ha
 Kéjgámb; az; Romay; Chazararal; vs. az; Erdely; király;
 dörnébje; még; talallia; mást; mind; fridelmj; s mind
 mást; még; dörnék; Kéjgámb; Es; azwan; immar; az
 Kéjgámb; mást; dörnébje; dicsáfú; vs. kór-
 lomszót; tartó; magab; el; dörnék; az; bogj; Kéjgámb;
 mindenképpen; az; kovács; Kéjgámb; mostan; egy; bűldvő;



meg, ha országod by nem mővelődne, kites kőzet a ny
 költőzint magunknál vol, abból Kőzet a Romaj Chaz
 den az az Endly kiraly urval, egy elvőzör mőten
 malamj kőzet ayand. khal meg. latogassuk Kőzet, Kiraly
 Kőzet az elvőz mőten mő meg, bann yo mőten: Legua
 Kőzet sabbal wőtes wazjon mind az Romaj Chyazant
 s mind az Endly kiralyul, Chyaz bogy: Kőzet kiraly
 meg. ny hgy az Kőzet kiralyaga, abból Kőzet meg
 mő meg hgyat hgyet. Mj: qdigg, mind az Romaj Chyaz
 s mind az Endly kiraly kőzet, vőtes mőten az mőden-
 bator hgyen, by az mőnyre vő fűlde mőten, az dő-
 mő hgye, az mőnyre vő. vő vő hgye, kőzet kőzet kőzet
 meg mőten, vő malamj Kőzet az Endly kiraly hgy
 vőten bōdiaria, mindkőter hgyate kőzet, dmi
 bōdasa mő hgy, bann bōdasa mő bōdasa. az
 kőzet abból Kőzet mő bōdasa vő mőten Kőzet
 kőzet Kőzet kőzet yo mőten, galgassa meg.

hinnél, fölött kényen fűt embere az Erdély kényes és emelvény
Vaidalos, ki által jövevény megz



Isztencöl adatott, igaz fejedelmij Nemzet
 segélyül Tatar Országának fejedelmé, es Chazar
 Sarja az Istén Felgáts éltesse, egy nap
 iat tuzre sor ezerre, adagon minden jó Teremt
 ebiet, is tuzebie mely mind felgáts, s mind
 az Kégd maradékis, az Fejedelmisugbr, is
 Chazarfagha mind wegyes:

Elizsomb viddig Felgáts ritáhr lib. etc. hogy az Felg
 is batalmas Romaj Chazar, hí az egy Valagon
 walo keráitinsugbr fejedelm, a mi kizimó Vrank,
 az rlibij Erdely Fejedelmé Batórij Sigmendes
 Országabol hí bnyasta, is az fyi Tengri mllit
 Olaj ország fel, mas job, is nagob országot adot
 mby, is bülter feldig az Boebij Maximilian
 bnyaszt, hí cáriamal cáriamal vgy mel, boebista
 Erdelybe az Királysagba, hí az Hispanaj Király-
 nalyis buga jürmité, hí mnyag m Erdely mostan m
 el foglaltuk. Amalokait is mly kóvintet az
 Batórij Sigmend, is Mihály Vajda is Nagy, az
 el mly napokban Felgáts boebjatorak wolt az bi-
 blyszó felöl, mly ritmú hogy az Felgá fú mbre,
 is solgataual. Itazon bnyubimel vgyermén Mihály-
 Vajdabos vki stant, latman azis hogy az Felgá
 kóvint Erdelybe bmarint, az idó hfo bssa, mly
 magunk ivóvint ide Hamasalköldibe, az Romaj
 Chazar is Felg, is Maximilian az Erdely király



minimul, az yo migo vritunt az kinnokhul, s mind
qulig az filgd kinnokhul, az filgd kinnokhul
walo io kinnokhul, yo abaratriat, bogy az bichsagy dolyah
yo deryo hmo filgd, az kinnokhul wolkhul az kinnokhul.
Gyazamal, hyc wolkhul vritunt az yo abaratriat: John
filgdul vritunt, bogy az deryo kinnokhul wolkhul, az
nyomousagat danyo, amak-ohart danyo mjo vritunt
az kinnokhul abal filgdul migo talatant: amak-
filgdul az filgd kinnokhul danyo, az Romay Gyazamal
amak vritunt kinnokhul postam mindgyarat vritunt abal,
filgdul deryo kinnokhul, bogy: a mimmu yo abaratriat
vritunt filgdul muktat a kinnokhul az bichsagy
deryo hmo, az filgd danyo m muktat, hmo az
filgdul yo maga aianlata danyo. abal filgdul filgdul,
kinnokhul az deryo wolkhul mindmukhul hyc vritunt, az az kinnokhul
vritunt kinnokhul muktat kinnokhul, az deryo hmo kinnokhul az
filgdul yo deryo hmo, az az deryo kinnokhul John amak
kinnokhul az filgdul yo deryo hmo, bogy az deryo hmo.
filgdul qulig Madimilianos az filgdul, az Erdely
kinnokhul az Mibaly Vaidatos ismet mindul banas
hmo az mjo vrituntul vritunt hmo vritunt kinnokhul,
hyc abal vritunt mindul dolyahul kinnokhul hmo. El deryo
az filgdul bogy az filgdul kinnokhul az bichsagy
deryo hmo walo yo abaratriat, indulatriat vritunt, wolkhul
az filgdul kinnokhul hmo, az filgdul az Romay Gyazamal

az az Erdely Királyba, hennij időhöz feljött magb
mm fogratkozék.



42

1 Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Hungarica, Fasc. 132, f. 27, Beilage A. Lásd a 3. mellékletet.

2 M. Ivanics, *Formal and Linguistic Peculiarities of 17th Century Crimean Tatar Letters Adressed to Princes of Transylvania: AOH 24, 1975, 213–224.*

3 Károlyi Á., *Bernádrffy János krimiai követsége, 1598: Történelmi Tár 1, 1878, 563–576.*

4 E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romanilor*. Vol. III., Part I. Bucuresci, 1880, 298–299.

5 HHSStA, Hungarica, Fasc. 130, f. 55/2–55/4. Lásd az 1. mellékletet.

6 HHSStA, Hungarica, Fasc. 133, f. 5 és f. 90–92.

7 A pápai diplomácia tevékenységéhez általános áttekintést ad L. Pastor, *Geschichte der Papste*. Freiburg im Breisgau, 1938, Vol. XI., Kap. V.: *Bemühungen Klemen's VIII. zur Abwehr der Türkengefahr*, 198–229. Erdélyi működésére lásd L. Szilas, *Der Jesuit Alfonso Carillo in Siebenbürgen 1591–1599*. Roma, 1966.

8 A Krími Kánság történetét a múlt században – a kor tudományos színvonalán – ketten is feldolgozták: J. von Hammer, *Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft*. Wien, 1856. és V. D. Smirnov, *Krymskoje Hanstvo pod verhovensivom Ottomanskoj Porty do načala XVIII. veka*. Sanktpeterburg, 1887. Újabb részeredmények: A legújabb történeti feldolgozások közül C. M. Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation. Europe and the Caucasus* (New York, 1972.) című munkája kapcsolódik leginkább a tizenöt éves háború időszakához. Az Isztambulban található krími tatár forrásokat A. Bennigsen – P. N. Boratav – Ch. Lemercier-Ouelquejay – D. Desaiue, *Le Khanat de Crimée dans les Archiv du Musée Topkapi* (Paris, 1978.) című kiadványukban publikálták. A kánság 18. századi történetét és Oroszországhoz való csatolását A. W. Fisher (*The Crimean Tatars*, Stanford, 1978.) dolgozta fel.

9 A választás a dzsingizida hagyomány alapján rendszerint nem az elhalt kán fiára, hanem a dinasztia legidősebb férfitagjára, vagyis a kán fivérére esett. A krími uralkodó nem volt egyedüli birtokosa a hatalomnak, hanem a *kalga*-val és a *nureddin*-nel osztozott rajta. A kalga tisztségére a kán legtöbbször fivérét, a nureddin tisztségére pedig a fiát szokta kinevezni. A szultán a kinevezéseket *berdi*-jával erősítette meg. Mind a *kalga* mind a *nureddin* katonai feladatokat látott el, s ha a kán személyesen nem szállt hadba, az egész tatár sereg a *kalga* parancsnoksága alá került.

10 Rákóczi Zsigmond levele Pálffy Miklóshoz. 1594. július 15. Szerencs. Kriegsarchiv, Wien. Alte Feldakten (KA AFA). 1594/7/3, 1/2.

11 Erdély, moldva és Havasalföld a szultán vazallusai voltak, de a 16. században még nem dőlt el végérvényesen, kinek a hatalmi szférájába is tartoznak. Időről-időre a Habsburgok felülkerekedtek Erdélyben, s ilyenkor a két román vajda is a császárnál keresett támaszt a török ellen. Áron moldvai és Mihály havasalföldi vajda 1594 novemberében esküdtek fel Báthori Zsigmond hűségére, majd amikor II. Rudolf császár és az erdélyi fejedelem között 1595 januárjában törökellenes szövetség kötöttet, sorsukat a kereszténység ügyéhez kapcsolták.

12 Marco Venier Bailo jelentése Perából, 1594. november 12.: „... il Tartaro che due suoi fratelli fossero porti al governo, l'uno della Valachie et l'altro della Bogdania” (Hurmuzaki, III/1, 413.). A kán kéréséről a török történetírók is tudósítanak: *Fezleke-i Kâtib Çelebi*. I, Istanbul, 1286/1869, 61–62; *Tarih-i Peçevî*. II, Istanbul, 1283/1866, 147, 150, 156.

13 V. Mihordea, *Raporturile Moldovei și Țariiromânești cu tatarii in secolele XVI–XVII: Revista de Istoria 6, 1979, 1069–1095.*

14 Tóth Sándor László, *A mezőkeresztesi csata története (1596. október 26.): Hadtörténelmi Közlemények 30/4, 1983, 553–573.*

15 I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*. Cilt III/2, Ankara, 1954, 81.

16 „Unterdessen haben sich zween Tartarische Fürsten wegen der Regierung empöret ... der alte Tatar Han suchte hierauf Hülf bey den Siebenbürgern mit dem Erbietten, dass er ihnen wiederumb gegen die Türcken beystehen wolte. Darauff hat der Siebenbürgische Fürst seinen

Gesandten dahin abgefertiget, die in diesem Monat Majo aus der Tartarey in der Wallachey angelangt". Johannes Gradelehn, *Hungarische Sibenburgische Moldau - Wallach - Türck - Tarter - Persian und Venetianische CHRONIKA... Aus vielen bewehrten Scribenten zusammen getragen und hervor gegeben durch Johannem Gradelehnnum*. Franckfurt am Mayn, Wilhelm Serlin, 1665, 261.

17 „18. November 1597 ist ein Türkischer Kaputschi ... zu Siebenbürgisch Weissenburg bey dem Fürsten in 7 bürgen ... wie auch eben denselben Tag ein Ziausch vom Grosstartar angelangt, dieselben haben den 28. November Vormittag umb 10 Uhren, der Caputschi zum ersten ein kleine weil, der Tartar aber hernach wol ein halbe Stundtlang Audienz gehabt. Was nun ihr Anbringen ward dieser Zeit noch unbewust. Jedoch ward die gemeine Sage dass sie den Fürsten aus Siebenbürgen gern dahin bewegten, dass er ein Mittler zwischen ihre Kays. May. und dem Türkischen Keyser seyn sollte, damit die alte Capitulationen wieder erneuert und im alten Hand erhalten würden. Diese Gesandte seynd den 13. Dezembris mit wiederantwort vom Fürsten in 7 bürgen wieder Abgefertigt und ihnen ein fürnehmer Secretarius Berdardin genannt zugegeben worden, welcher mit ihnen erstlich zum Tartar Ham hernach zum Soldano verreisen sollen". *Contiuatio Ungarischer und Siebenbürgischer Kriegshandel*. Franckfurt am Mayn, Christ. Egen Erben, 1598, 30.

18 HHStA Hung. Fasc. 130, fo. 52/2 r.

19 Szamosközy István feljegyzései szerint a kánnal való szövetség gondolata először Mihály vajdában vetődött fel. „Ezekután mikor Mihály vajda eszébe vette volna, hogy az török nem jól volna az tatár hánnal, Mihály vajda küldötte egy fű emberét boerét Tatárországba, hogy az tatár hán hajoljon az német császárhoz, látván azt, miképpen az török császár ú neki veszedelmére igyekeznék és az hánságot is el akarta volna tüle venni ect. Ez dolgot Mihály vajda Zsigmond fejedelemmel együtt tractálta ...” *Szamosközy István történeti maradványai*. Budapest, 1880, 62. (Monumenta Hungariae Historica. II. Scriptorum, 30.)

20 HHStA, Hungarica, Fasc. 130, f. 55/2r.

21 HHStA, Hungarica, Fasc. 130, f. 55/3v.

22 HHStA, Hungarica, Fasc. 131, f. 245. Bernárdffy és Rác levele Mihály vajdához. Lásd a 2. mellékletet.

23 Károlyi, *i. m.* 567.

24 Károlyi, *i. m.* 574–576.

25 Károlyi, *i. m.* 575.

26 „Literas quas ad S. V. Tartarus ipse scripsit, Michael waiwoda in ungaricam linguam transferri iussit, et ad nos misit, nos vero in latinum versam nunc S. V. mittimus” Hurmuzaki, *i. m.* XII, 377.

27 Hurmuzaki, *i. m.* III/1, 289–290.

28 Szádeczky L., *Erdély és Mihály vajda története 1595–1601. Oklevéltárral*. Temesvár, 1893, 285–286. Vö. HHStA, Hungarica, Fasc. 133, f. 8.

29 Hurmuzaki, *i. m.* III/1, 421. Vö. HHStA, Hungarica, Fasc. 136, f. 155.

30 HHStA, Hungarica, Fasc. 132, f. 27.

31 Más adatunk is van arra nézve, hogy Gázi Giraj sajátkezűleg írta leveleit: Vö. 1599. február 5-én Miksa főherceghez intézett levele korabeli német fordítását „geschrieben mit unserer aigenen hand” HHStA, Hungarica, Fasc. 184, f. 38–39. és Hurmuzaki, *i. m.* III/1, 323.

32 Posonyi János és Rác György követutasítása 1598. június 10. Hurmuzaki, *i. m.* III/1, 291–292.

33 Ivanics M., *A magyarországi krími tatár oklevelek*. Kézirat. Szeged, 1976. A bécsi levéltárak krími tatár vonatkozású anyaga máig publikálatlan. A tizenöt éves háború alatti korai diplomáciai érintkezéseket leszámítva, 1633–1682 között 32 krími tatár követség fordult meg a császárvárosban. A korabeli aktákból e követjárások jól rekonstruálhatók, sajnos azonban eredetiben mindössze egy tucatnyi krími tatár oklevél került eddig elő. Feldolgozásukat a közeljövőben szeretném elvégezni.

34 V. Veljaminov-Zernov, *Materialy dlja istorii Krymskogo Hanstva*. Sanktpeterburg, 1864; Abdullah Zihni Soysal, *Kilka jarlykow tatarskich z cszasow Jana Kazimierza: Rocznik Tatarskij* 1932, Wilno 1–6.

35 K. V. Zetterstéen, *Türkische, tatarische und persische Urkunden im schwedischen Reichsarchiv*. Uppsala, 1945; Matuz, J. *Krimtatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen*. Freiburg, 1976. (Islamkundliche Untersuchungen, Band 37.)

36 Ivanics M., *i. m.* (1976) 26.

37 A HHStA Hungarica anyagában két ilyen – Gázi Girajhoz címzett – levél található. Mindkettő ugyanattól a kéztől, vagy valószínűséggel Andrea Negroni udvari tolmáctól származik. A levelek írásképe kusza, s az arab betűk értékét megadó pontok szembeszökően sok helyütt hiányoznak. Hungarica, Fasc. 134 f. 78. és Fasc. 136 f. 40. Andrea Negroni későbbi működésére v. ö. R. Neck, *Andrea Negroni (Ein Betrag zur Geschichte der österreichisch-türkischen Beziehungen nach dem Frieden von Zsitvatorok): Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 3, 1950, 166–195.

38 „Vorgestern hat der Bischoff [Szuhay] Rat geholt und proponirt, dass er und sein Mitgesel nach der Wallachey ziehen wollen ... mit demselben Weiwoden, wie mit dem Tartern zu tractirn. Ist von den Rathen für gar nicht thuenlich geurteilt worden, dass sie beide die Resitzen verlassen, und die Fürstin allein lassen sollten. Zu den Ihr. Key. Mayt. Reputation sehr verscheuert werde, dass zwen solche vornehme Keys. Commischari [sic!] zu einem Underthan zihen solten ... so sey inen Herrn Commissarien allerlai Gefaar auf dieser Reiss”. Hurmuzaki, *i. m.* XII, 356.

39 Mária Krisztierna levele anyjához „... wår mir viel lieber gewöst das einer bei mir gewöst wår aber sie haben alle beide protestiert, das keine ohne den anderen nit fort wolle. So istes gleich jetz friedts halben gar still und mit diessem kan der Christenheit auch wol dienst werden.” HHStA, Hungarica Fasc. 133², f. 49–51.

40 HHStA, Hungarica, Fasc. 133, f. 90–92. Korabeli német fordításából egy rövid töredéket közölt Hurmuzaki, *i. m.* XII, 335. Lásd a 4. mellékletet.

41 Ferīdūn bey, *Meʿmuʿa-i münşeʿāt-i selātin*. 2. kiadás, II. kötet, Istanbul, 1275/1858, 166; német kivonata: J. Rypka, *Briefwechsel der Hohen Pforte mit den Krimchanen im II. Bande von Ferīdūns Münşeāt*. In: *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag*. Herausgegeben von Th. Menzel, Leipzig, 1932, 253–254. III. Mehmed levele Gázi Girájhoz, 1597. [Rypka datálása téves].

42 Vö. a 24. sz. jegyzettel.

43 Halim Girāy sultān, *Gūlbūn-ū Ḥānān yahūd Qūrim tarihi* [A kánok rózsakertje avagy a Krim története]. Arifzade ʿAbdūlhakim Hilmi jegyzetekkel ellátott kiadása, Istanbul 1327/1911, p. 63 „Gāzi Girāy muharebelerde qazandıḡi emval ile Gāzi Kerman nāmūnda metin bir qalʿa inşa etdirmişdir” (Gázi Giraj a háborúkban szerzett zsákmányból Gázi Kermán néven erős várat építtetett). Gázi Kermán várát Szmirnov (*i. m.* 460) Temrükkal azonosítja.

44 Szamosközy, I. *i. m.* 62.

45 „Vorgestern hab ich ain Schreiben gesehen, so der Ertzherzogin in Siebenbürgen Cammerdiener herauss gethan, darin under andern vermeldt wirdt, das die tattrische und wallachische Friedenstractation mit Wunsch abgegangen sei, und die Tattern auch das Jurament geleist haben sollen”. Rabuss udvari tanácsos jelentése Miksa főhercegnek, 1598. július 4. Hurmuzaki, *i. m.* XII, 370–71.

46 HHStA, Hungarica, Fasc. 133, f. 5. Lásd az 5. mellékletet.

47 Ezzel kapcsolatosan nagyon tanulságos Jemisci Haszán pasa nagyvezér jelentése a szultánhoz, melyben arról akarja III. Mehmedet meggyőzni, hogy fizessék ki Gázi Girajnak a hallatlanul magas, 30.000 arany értékű „csizmapénzt”. „Felséges padisahom! A kán részvétele a hadjáratban valamint az általa kért pénz és posztó ügye Felségednek részletesen előterjesztetett. – A kánok eddig ilyen ajánlatot nem szoktak tenni, ennyi pénzt kiadni helyesnek tartod-e? Jól tudod milyen a kincstár helyzete! – méltóztatott Felséged kérdezni. Boldogságos Padisahom, e szolgálja jól ismeri a kincstár állapotját. Még ha a kincstár teli volna is, csupán azért, hogy szokás és törvény ne legyen, ennyi pénzt és ennyi fajta holmit adni helytelen lenne. De az sem lenne helyes, ha a kán erre a hadjáratra nem jönne ... Felséges Padisahom, az igazság az, hogy ezeknek a kánoknak se pénzük, se erejük, de tehetségük nincs. Egyedül ez a kán különbözik tőlük – mondják a jövőmenő csaszok és kapi kuluk. Attól tartok, ha a kánnak valami semmi dolgot küldvén hívjuk hadba, nehogy kevesellje és ne jöjjön. Azután – a kán a felséges parancsnak ellenszegült, nem jött a hadjáratra, az ellenséghez fordult – mondván, ha ez a hír elterjed, az ellenség megerősíti a szívét.

Már a múlt évben sem jött, s ha ez évben sem jönne, szóbeszédbe esik s szükségképpen kikerül az alávetettség alól. Régóta barátunk, vissza kell tartani, nehogy a túloldalra essék.

A megboldogult Mehmed szultán hán őfelségének nemes válasza: Holnap remélhetőleg a 30.000 arany elküldetik. Ennél többet küldeni azonban nem lehetséges”. C. Orhonlu, *Osmanlı tarihine ait belgeler – Telhisler (1597–1607)* [Az oszmán történelemre vonatkozó dokumentumok – telhiszek]. Istanbul, 1970. 61. számú telhisz. (Istanbul Üniuersitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 1511.) A jelentés 1601-re datálható.

48 Báthori István legyel király és II. Mehmed Giraj krími kán törökellenes szövetségtervezetéhez vö. L. Podhorodecki, *Chanat Krymski i jego stosunki z Polska w XV–XVII. w.* Warszawa, 1987, 118–119.

49 Báthori Zsigmondné, Mária Krisztiánának.

50 *Gozlow, Gözleve* tatár kikötőváros a Krím-félsziget nyugati partján, ma *Evpatorija*.

51 Báthori Zsigmond 1598. március 23.-án, a gyulafehérvári országgyűlésen jelentette be lemondását, és április 13.-án hagyta el Erdélyt. Rudolf császár a sziléziai Oppeln és Ratibor hercegségeket jelölte ki tartózkodási helyéül. A császári biztosok tájékoztatása, mely szerint Báthori a Fejér tenger (értsd Földközi tenger) mellett kapott volna új országot, talán Rudolf császár azon ígéretével hozható kapcsolatba, hogy a pápától kijárja Báthori Zsimond számára a bíborosi kalapot.

Szakály Ferenc – Tardy Lajos
Nyomozás egy magyar származású
szultáni tolmács után

Egyik gyakorta forgatott és idézett okmánytárunkban immár hatvan esztendeje lap-pang egy – turkológiai szempontból felettébb érdekes összefüggéseket sejtető – oda-vetett megjegyzés. Ez egy, valamikor 1563. szeptember 28. előtt kelt felségfolyamod-ványban olvasható, amelyben bizonyos Pécsi Kis Péter deák („Petrus literatus Kys Quinqueecclesiensis”) – arra hivatkozva, hogy két fiú és két leánygyermekét a pestis ragadta el, őt szembaj kínozza, felesége viszont szülés előtt áll – segélyért fordult I. Ferdinánd királyhoz. Kérésének nyomatakául előadta, hogy

„superiori anno circiter sexiennio [sic!], dum sacra eleemosyna [sic!] in camera Hungarica per maiestatem vestram sacratissimam mihi misero, gracie elargita adiutus eram, beneficij etenim adepti nolui maiestati vestre sacratissime ingratus esse, verumquidem eotunc pollicitus eram per duplicationem meam, ut gracia diuina me iuvante vestre sacratissime maiestati *universum campum thurcicum a summo secretario et interprete cesaris thurcarum, compatriotta meo in campo sul* [igy!] Buda 1541 posito declarato fideliter certis emblematicibus ordinariis depictis atque eundem latine declaratis adurata mea diligencia perscribere [kiemelés tőlünk – a szerzők]”.

Bár Pécsi Kis azt állította, hogy három esztendőn át keményen dolgozott ígérete beváltásán és beadványában némi ízelítőt is adott készülő művéből, a pozsonyi Magyar Kamara – amelyhez az uralkodó a dolog természeténél fogva a beadványt áttette – nemigen bízott abban, hogy a szóban forgó mű valaha is elkészül majd. A beadványra vezetett hátiratban az ügygel megbízott kamarai tanácsosok – Hosszútóti György és Gyalui Torda Zsigmond – úgy nyilatkoztak, hogy Pécsi Kis nem ígéretei, hanem egyszerűen szegénysége okán érdemes a segélyezésre, s javasolták, hogy hat vagy tíz forintot adjanak neki. („Situm est in arbitrio sacratissime cesaree et regie maiestatis, neque vero campus, neque quicquam est, cur huic subueniatur, nisi paupertas ipsa.”) Az ügy, 1563. október 21-én végül is azzal zárult, hogy a Kamara utasítást adott számvevőszékének nyolc forint kifizetésére.¹

A beadványban és a hátiratban foglaltak nemigen ösztönzik a kutatót arra, hogy nyomozni kezdjen a beigért *Campus thurcicus* után a magyar, illetve az osztrák levél- és kéziratárakban. A kishitőség azonban ezúttal megbosszulná magát, hiszen a mű – igaz, mindössze 24 folion – csakhamar elkészült, ismertetése pedig száznegyven esztendeje ott szerepel a bécsi K. und K. Hofbibliothek – ma: Österreichische Nationalbibliothek – katalógusában. A 8323-as számot viselő kódexecske a következő címet viseli: „Exegeticon hoc est compendiosa quaedam descriptio ad arma sumenda contra efferum Barbarum et Christiani nominis hereditarium hostem tyrannum Thurcam”, s – igaz, nyelvtanilag meglehetősen furcsa formában – legott az 1. folion megnevezi szerzőjét is: „Humillimo Veterano Clientulo Authore Petro litero Kys Quinqueecclesiensi² Pannonio, Reverendissimi D. Domini Nicolai Olahij Archiepiscopi Ecclesiae Strigoniensis Primatis Regni Hungariae etc. Caesareo Locum-

tenentis etc. familiari”. Az elkészült munkát Pécsi Kis már I. Ferdinánd utódának, Miksának ajánlotta, aki 1564-ben követte apját a német-római császári, illetve a cseh és magyar királyi trónon. Mivel a tractatus maga is ezt a dátumot viseli, a szerzőt alkalmasint éppen az uralkodóváltás serkentette a buzgóbb munkára.

A törökök tábori és harcrendjét, valamint az ebből a keresztény seregekre háruló követelményeket ismertető kódexecskét három színes kép díszíti. Az egyik a „Campus caesaris Thurcarum”-ot (fol. 7.), a második a „Generalis Confligendi modus cum Turca”-t (fol. 15.), a harmadik pedig a „Castrametationis Christianorum modus”-t (fol. 20.) ábrázolja.³ Mivel az „emblema” szó meglehetősen tág értelmű, nyilván ezeket kell érteni az előző évi beadvány „certis emblematis ordinariis depictis” kitétele alatt.

Művének „epilógusában” Pécsi Kis részletesen elmeséli, hogy honnan ismerte informátorát, hogyan találkozott vele – immár törökként – újból 1541 szeptemberének első felében a Buda alatt fekvő szultáni táborban, sőt elárulja annak egykori nevét is. Ime a beszámoló teljes szövege:

„Eotunc [a Sigismund Herbersteinnel a budai táborba induló] dominus comes a Salmis videns ob pestilentiam servitorum suorum penuriam in arce Strygoniensi me et Jeronimum Dwyth alias Schardelath [Sbardellati] jam dudum defunctum precatus a reverendissimo quondam domino Paulo de Warda archiepiscopo ecclesiae Strygoniensi domino meo in interpretem, scribam et servitorem impetraverat dumque in eodem campo turcico horologium magnum argenteum deauratum Thurcae [értsd: a szultánnak, akit a korabeli források gyakorta csak a „nagy töröknek” vagy „a töröknek” mondanak] per caesarem majestatem missum in medium janycherorum atque zwlakorum presentiam attolisset, quidam interpretur Thurca et intimus secretarius imperatoris Thurcarum ex physionomia mea illic me cognoverat, nomine Petrus Ewzthery, cum quo ante cladem Ludovici regis [értsd: a mohácsi csata, vagyis 1526. augusztus 29. előtti], dum puerum tredecim annorum ferme agebam in gymnasio Quinqueecclesiensi sub uno tyrocinio et praeceptore conversati atque eruditi fuimus, quum tempore prefatae infelicis cladis Mochaziensis, quondam serenissimi Ludovici regis Hungariae ad vineam parentis mei prope Quinqueecclesias tum profecti ambo fueramus, Turci in via publica regni prope me ceperunt, ego vero Christi propensissima gratia in densissimis dumetis praecipis confugiens conservatus eram; in eodem itaque castro turcico, quum cum praefatis dominis oratoribus certis diebus versarer, cum eoque interprete Thurcico familiariter tamquam cum meo veterano condiscipulo amicabiliter conversarer in maximo et firmissimo secreto Caesaris Thurcarum campum typum, modum et formam – ad amussim mihi dum bona fide declarasset – perscribendum curavi.”⁴

A beszámoló – egyébként is kétségbevonhatatlannak tetsző – hitelét növeli, hogy Tolna megye délnyugati részén (Mecseknádasdtól keletre, közvetlenül a baranyai határ mellett) létezett egy Eszter vagy Öszter nevű falu. Mivel ez a település a pécsi püspökség birtoka volt, a szóban forgó renegát vagy egy ottani kisnemesi családból származott,⁵ vagy egyszerűen felvette szülőfaluja nevét. Mivel Pécsi Kis Dudicsról szólva jelzi, hogy az az 1541 és 1564 közti időszakban elhunyt, Esztery 1564-ben még az élők sorában lehetett – ami korát tekintve (kb. 50 esztendő) nem nagy csoda – vagy ha meg is halt, arról egykori iskolatársa nem szerzett tudomást. (A Portára gyakorta járó futároktól és internuntiusoktól, a hazatért követektől és azok kísérőitől egy Pécsi Kishez hasonló státuszú ember könnyen értesüléseket szerezhetett Isztambulban élő barátai sorsának alakulásáról.)

Bár a török ellen induló hadvezéreket hasznos – vagy éppen megvalósíthatatlan – tanácsokkal és ötletekkel ellátó traktátusok ekkortájt valósággal elárasztották a ke-

resztény világot,⁶ Pécsi Kis munkája márcsak az informátor személye miatt is megkülönböztetett figyelmet érdemelne. Még akkor is, ha szerző azon kijelentését, miszerint honfitársa a szultán „fő titoknoka és tolmácsa” volt, nem szabad feltétlenül szó szerint értenünk. Éppen ezért az *Exegeticon* és a szerzői életút bővebb ismertetésére a jövőben még szeretnénk visszatérni. Ezúttal azonban más irányba haladunk tovább: azt kívánjuk megvizsgálni, hogy az illető pécsi származású renegát azonosítható-e valamelyik – eddig csak török néven ismert – portai tolmáccsal.

A feladat az első pillantásra pofonegyszerűnek tűnhet, hiszen a Nagy Szulejmán uralkodása alatt (1520–1566) működött portai tolmácsokról nemrégiben Matuz József alapos, kritikailag megrostált, leltárszerű összeállítást készített.⁷ Matuznak az alábbi tolmácsokról vannak adatai (zárójelben az évkör, amelyben az illető tolmácsi működése – esetleg megszakításokkal – igazolható):

Vezető tolmácsok:

- 1) az ismeretlen származású Ali bég, aki – mivel egyes feltevések szerint Szulejmánt utóbb egy másik, egyébként német származású Ali tolmács is szolgáltatta⁸ – a szakirodalomban idősebb Aliként is szerepel (1502–1525)
- 2) a görög származású Yunis bég (1525–1541)
- 3) a lengyel nemes familiából származó Ibrahim bég (1551–1570)

Beosztott tolmácsok:

- 4) a német származású Mahmud bég (1550–1575)
- 5) a német származású Heinz Tulman (1541)
- 6) az ismeretlen származású, de minden bizonnyal nem mohamedán vallású szülőktől való Hasan (1541–1556)
- 7) az ismeretlen származású Qasim bég (1545)
- 8) az osztrák származású Ahmed bég (1549)
- 9) a magyar származású Murád bég (1550-es évek eleje–1585)
- 10) a magyar származású Ferhád bég (1554–1576)
- 11) az ismeretlen származású Keyvan (1554)

Ha Pécsi Kis állítását, miszerint informátora maga a szultán főtolmácsa volt, készpénznek véve renegátunkat pusztán a főtolmácsok sorában keresnők, a nyomozást már is befejezhetnők. Mivel ugyanis Matuz forrásai szerint Yunis bég 1541. április 27-én hunyt el,⁹ a szultán pedig ez évben csak augusztus végén érkezett meg Buda alá,¹⁰ a vezető tolmácsok névsorában Yunis és Ibrahim bégek közti mutatkozó hiátus már a kérdéses időpontra is kiterjed. Így aztán nem maradna más választásunk, mint hogy türelmesen várjunk, míg a véletlen szerencse napvilágra veti az ismeretlen főtolmács nevét, akinek szolgálati idejét (1541–1551) a hiány pontosan kijelöli.

E feltevéssel szemben azonban eleve gyanút kelthet, hogy a Porta nemzetközi érintkezéseiben oly kiemelkedő szerepet játszó főtolmácsok nemigen maradhattak árnyékban tíz esztendeig. Kivált nem egy ilyen mozgalmas időszakban, amikor az Isztambulban szolgálatot teljesítő diplomaták minden szultáni tolmácsban potenciális hírforrást láttak, s jelentéseikben azok személyével és működésével gyakran és behatóan foglalkoztak.¹¹ Matuz jegyzékébe valójában tévedésből került az 1541–1551-es hézag, hiszen csupán magyar szakirodalomból is világosan kiderül, hogy Yunis 1541 után is élt és dolgozott még,¹² s azóta, hogy Matuz tanulmánya napvilágot látott,

Michel Lesurennek azt is sikerült tisztáznia, hogy 1551-ben hunyt el.¹³ Vagyis: teljes egészében kitöltötte az Ali és Ibrahim főtolmácsoskodása közti időszakot.

Az persze még nem tenné elképzelhetetlenné, hogy Yunis bég Pécs környéki születésű magyar (vagy esetleg német¹⁴) volt, hogy Bertold Spuler 1936-ban német, Franz Babinger 1927-ben – s nyomában Matuz 1975-ben¹⁵ – görög származásúnak „minősítette” őt. Ez a bizonytalankodás ugyanis önmagában is arra utal, hogy származása nem tekinthető megnyugtatóan tisztázottnak. Mindennek ellenére Yunis béget mégis – alighanem egyszer s mindenkorra – ki kell zárunk a possibili „jelöltek” sorából, mégpedig az alábbi, kézenfekvő megfontolásokból. A vizsgált időszakban ő volt a szultáni adminisztráció leginkább szem előtt mozgó tagja, akinek a keresztény oratórok úgyszólván minden lépését és megnyilatkozását éberrel figyelték és jelentették hazájukba. A bécsi források kivált 1534 őszén foglalkoztak sokat személyével, amikor Magyarországra érkezett, hogy – a Ferdinánd-, illetve János-párti országrészben egyaránt tudakozódva – kivizsgálja Lodovico Gritti szultáni megbízott meggyilkolásának körülményeit.¹⁶ Ha mindeközben mégsem utalnak magyar vagy magyarországi eredetére, úgy bizonyosra vehetjük, hogy nem is volt ilyen.

Első azonosítási kísérletünk kudarca után térjünk vissza ismét Matuz tomács-leltárához, amelyen – részben már megjelent tanulmányok, részben e sorok íróinak alkalomszerű megfigyelései nyomán – számos módosítás és pontosítás vált szükségessé. Vonatkozó „hivatalos” török források (pl. portai számadások) híján ugyanis Matuz – a dolog természeténél fogva – csakis szórt és esetlegesen felbukkant forrásokból dolgozhatott. Az a kutató, aki ilyen esetleges forrásanyagra kénytelen építeni, tulajdonképpen sohasem érhet az anyaggyűjtés végére, s ki van téve annak, hogy akár csak egyetlen figyelmen kívül rekedt adat is felboríthatja következtetéseit. Kivált nagy ennek a „veszélye” a kiemelkedően jó tanulmányok esetében, amelyek új lendületet adván a téma kutatásának, mintegy kihívják önmaguk ellen a korrekciós észrevételeket. Így történt Matuz tanulmányával is, amely szinte a megjelenése pillanatától afféle minilexikonként funkcionál a szakirodalomban.

A legfontosabb és egyben a legszilárdabb alapokon álló módosítási javaslatokon kezdve: a bécsi Ernst Dietrich Petritsch legújabb kutatásai egycsapásra kettővel csökkentették az állítólagosan Szulejmán alatt szolgált szultáni tolmácsok számát. Petritsch minuciózus forráskritikával és eddig fel nem használt bécsi adatok segítségével kimutatta, hogy a három német-osztrák származású tolmács (Mahmud, Heinz Tulman és Ahmed) közül kettő sohasem létezett: Heinz Tulmant is, Ahmedet is a kiváló Joseph von Hammer „alkotta” egyes, Mahmudra vonatkozó adatok félremagyarázásával. Petritschnek azt is sikerült tisztáznia, hogy Mahmud terdzsumán – akinek működése, *Tarih-i Ungurusz*-a révén, a szélesebb magyar olvasóközönség előtt is ismertté vált az utóbbi években¹⁷ – Bécsből származott – anyja még fia 1550-es bécsi követjárása idején is ott élt – s eredeti neve Sebald von Pribrach volt.¹⁸

Az egyik leggazdagabb felvidéki magyar főúr, Bebek György Krasznahorkán, 1555. február 15-én kelt levelében „magnifico domino”-nak titulálta Mahmudot, aki akkortájt éppen azon fáradozott, hogy visszatérítse a Lengyelországból hazafelé kacsingató Izabella királyné és János Zsigmond hűségére az erdélyi és északkelet-magyarországi rendeket.¹⁹ Mivel Mahmudot más forrás később sem mondja főtolmács-

nak, nagyon valószínűnek látszik, hogy Bebek „léptette elő” azzá, ezzel a gesztussal is lekötendő a magyar ügyekben nagy befolyással bíró renegátot. Ez annál is valószínűbb, mert Bebek az erdélyi kormányzóságra tört – 1557-ben a Portán is megfordult évégett – s annak elnyeréséhez multhatatlanul szükséges volt az ott erdélyi szakértőként számontartott Mahmud közbenjárására.²⁰

Mahmud portai pályafutása és diplomáciai tevékenysége meglehetősen tisztán áll előttünk. A kérdés csak az, hogy a Mahmud dragománt emlegető – s nemcsak 1550-tól, hanem már 1541-től meglehetősen sűrűn sorjázó²¹ – adatok egyazon személyre vonatkoznak-e vagy sem.

Nem lehetett Pécsi Kis informátora az egybehangzóan magyar származásának tartott – Isztambulban magyar nyelven is verselő – Murád tolmács²² sem, mert nemrégiben az ő eredeti nevére is rábukkant az azóta elhunyt neves magyar irodalomtörténész, Varjas Béla. Egy, a wolfenbütteli Herzog-Auguszt-Bibliothékban felfedezett emlékkönyvi bejegyzésből kiderül, hogy Somlyai Balásznak hívták, Nagybánynán született és tizenhét esztendőskorában, 1526-ban került török fogságba.²³ A másik kétségtelenül magyar származású tolmács, Ferhád más okból nem jöhet számításba: mivel még 1562-ben is csak a harmadik tolmács tisztét viselte, nemigen remélhetjük, hogy működésének kezdőpontját közelíteni tudjuk 1541-hez.

Az ismeretlen származásúak szerény választékából először természetesen a legjobban adatolt Hasan-on akad meg a szemünk. Márcsak azért is, mert ő igazolhatóan szolgálatban állott 1541-ben is. Reményeink azonban legott elhervadnak, amikor azt olvassuk róla egyik, a tolmács-életrajzok összeállításával, úgy látszik, nem hasznosított 1555. késő őszi követjelentésben:

„Hazzanbegh vero, quem supra memoravimus [s akiről ott megmondották, hogy „interpretus”], hominem aetatis provectae, solitum, *Galata oriundum*, et summe non modo charum, sed etiam intimum ac perfamilialem ipsi Hrustano [Rusztém pasa nagyvezér] nullaque prorsus affectione et fastu praeditum, nobis conciliavimus”.²⁴

Azt, hogy Hasan eredetileg milyen nemzetiségű volt, ezúttal sem tudjuk meg – hiszen Galatában éppoly szép számmal éltek görögök, itáliaiak, mint zsidók és más nemzetiségűek –, az a lehetőség azonban ilyenformán bízást kizárható, hogy magyarországi származású lett volna.

Az egy-egy adattal „dokumentált” Kasim és Keyvan eleve nem kelt maga iránt valami nagy bizalmat. Könnyen megeshet ugyanis az is, hogy elírás vagy valamilyen más félreértés révén csak a szakirodalom „jóvoltából” kerültek be a szultáni tolmácsok tisztas testületébe. Ilyen gyanút kelt például az, hogy 1554-ben – azon évben tehát, amelyből a Keyvan portai tolmácskodására vonatkozó egyetlen adatunk is előkeült – egy Chevan nevű csauszról olvashatunk, aki, az erdélyi követ társaságában, az április 15-e előtti napokban indult el Isztambulból az akkortájt Lengyelországban élő János Zsigmondhoz, s akire Ferdinánd portai követi is rábízták a maguk leveleit.²⁵ Mivel az alkalmi diplomata-szolgálatot ellátó portai tolmácsok feladatköre az ilyesféle ügyekben eljáró csauszokéhoz állott a legközelebb, óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy a két híradás mögött nem ugyanazon személy húzódik-e meg.

Ha az egykori Esztery Péter egyáltalán benne van a Matuz által készített tolmácsjegyzékben, leginkább mégis Keyvannal azonosíthatóknak – igaz, az azonosítás ezúttal nagyon gyenge alapokon: egyetlen adaton és néhány logikai megfontoláson – nyug-

szik. 1548 márciusának végén vagy áprilisának elején Mahmud terdzsümán – a magyar, s azon belül különösen az erdélyi ügyek portai „felelőse”²⁶ – arról tudósította Fráter Györgyöt, hogy szultáni levelekkel egy Cheivanus nevű portai megbízott fog érkezni hozzá. A küldetés jellege ezúttal is csuszt sejtet, Mahmud azonban „secretarius imperatoris nostri”-nak mondja ezt a Keyvant,²⁷ ami erősen emlékeztet a Pécsi Kis által megadott „intimus secretarius imperatoris Thurcarum” címre. Bár korábbi adatunk egyelőre nincsen Keyvan szerepléséről,²⁸ úgy tűnik, mind az 1548-as, mind pedig az 1554-es küldetés az Esztery-Keyvan azonosítás mellett szól. A porta ugyanis általában olyanokat menesztett Erdélybe, akik a térség viszonyait jól ismerték, s átvitt értelemben is jól megértették magukat azokkal a magyarokkal, akikkel tárgyalniuk kellett. A divánuló basák egyáltalán nem tartottak attól, hogy a magyar renegátok lepaktálnak egykori honfitársaikkal, s így az ő Magyarországra küldetésüknek sem volt akadálya. (A renegátok többsége rá is szolgált a bizalomra. Az 1551-ben az Erdélyben állomásozó Habsburg csapatok fogságába esett Murádot hiába igyekeztek visszatéríteni atyái hitére a vele vitába szállt keresztény papok, nem jártak eredménnyel, sőt hazatérte után háromnyelvű [latin, magyar, török] himnuszban tett tanúbizonyságot Allah mellett.²⁹)

Az ilyesféle összefüggések iránt hivatalból élénken érdeklődő Habsburg diplomaták jelentéseiből és az egyéb portai forrásokból eddig még nem került elő olyan híradás, amelyet Eszteryeire lehetne vonatkoztatni. Ez azonban nem az azonosítás ellen bizonyít, csupán azt tanúsítja, hogy az egykori pécsi diák olyan beosztásban volt a szerájban, amelyben nem kellett sűrűn érintkeznie a portán forgoló külföldi ügyvivőkkel. Mivel a szultánnak – a szónak a nyugati adminisztrációban használt értelmében – nem voltak titkárai,³⁰ a „secretarius imperatoris caesaris” cím nyilván csak azt akarja kifejezni, hogy a szultánhoz közelálló szerájbeli tisztségviselő volt (akit – amennyiben valóban azonos Keyvannal – némelykor alkalmi küldetésekkel is megbíztak a diván urai). A „secretarius” cím ezen magyarázata viszont nehezen hozható közös nevezőre Pécsi Kis 1563-ban folyamodványának azon közlésével, miszerint informátora egyszersmind az „interpres” tisztét is betöltötte, hiszen a tolmácsnak hivatali kötelességei közé tartozott a külföldi diplomatákkal érintkezni – és azokat a lehetőség szerint dezinformálni.

Mint látható, az egykor a pécsi gimnáziumban tanult, 1526-ban török fogságba esett és ott eléggé magasra jutott Esztery Péter török nevének és a szerájban betöltött állásának meghatározásához további adatok szükségeltetnének. Reméljük, hogy ez a kis írás – amely elsősorban a figyelemfelkeltést hivatott szolgálni – megmozdítja majd a korszak török történetével foglalkozó kutatók emlékezetét, s – akárcsak Matuz közleményéhez – ehhez is lesz érdemi hozzátennivalójuk.

JEGYZETEK

¹ *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 11 (1927). Szerk. Zsinka Ferenc 100–102. No. 76. (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai. Tudományos könyvsorozat XXX.)

² Idézett levelét így írta alá: „Eiusdem sacratissime maiestatis vestre veteranus fidelis servitor et orphanus miserimus *Petrus literatus Kys Quinqueecclesiensis*”

³ Joseph Chmel, *Die Handschriften der K. K. Hofbibliothek in Wien*. Wien, 1840, 624–625. No. CLXI. Bessenyei József gondozásában hamarosan megjelenik.

4 Az „Epilógus” idézett részlete kiadva: Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*. III. *Vom Regierungsantritte Suleiman des Ersten bis zum Tode Selim's II. (1520–1574)*. Pest, 1828, 707–708. A budai szultáni táborban történtek legfontosabb forrása, Herberstein emlékirata, sajnos, sem Kistól, sem annak török barátjáról nem tesz említést. Vö. *Fontes Rerum Austriacarum*. I. *Scriptores* 1. Hrgb. von G. von Karajan, Wien, 1855, 330–337.

5 Eszter faluról: Horváth J. Gyula – Timár György, *XVI. századi dikális konskripciók Baranya megyéről (1542, 1551, 1564): Baranyai Helytörténeti társ 1972* (Pécs, 1973), 98.

6 Carl Göllner, *Turcica (Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts)*. I. Bukarest-Leipzig-Baden-Baden, 1961, passim

7 *Die Pfortendolmetscher zur Herrschaftszeit Süleymans des Prächtigen: Südost-Forschungen* 34 (1975), 26–60.

8 *I. m.* 56. (Mivel éppen Matuz korrigálta azon nézetet, hogy már Szulejmán korában is felbukkant, őt nem vettük fel névjegyzékünkbe.)

9 *I. m.* 45.

10 Veress Endre *Izabella királyné (1519–1559)*. Budapest, 1901, 177–194. (Magyar Történeti Életrajzok)

11 Pl. Török Pál, *A Habsburgok első sztambuli rezidense: Budapesti Szemle* 214 (1929 szept.), 413–435, és 215 (1929 okt.), 87–104., Uő., *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai (1527–1547)*. Budapest, 1930. (Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV/12.); *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai*. Fordította, a bevezető tanulmányt írta Kovács József László, Budapest, 1986, passim.

12 Török P., *J. Ferdinánd, i. m.* 90, 103 és 104.

13 Michael Černović „*Explorator secretus*” à Constantinople (1556–1563): *Turcica* (Revue d'études turques) 15 (1983), 127–154, 2. jegyz.

14 Pécsett ugyanis éltek németek is: Szakály Ferenc, *Schreiber Farkas pécsi bíró (1527–1542) (Pályakép néhány gazdaság- és társadalomtörténeti tanulsággal): A Janus Pannonius Múzeum évkönyve* 20–21 (1975–1976), 75–102. és passim.

15 Matuz *i. m.* 42.

16 Kretschmayr Henrik, *Gritti Lajos élete (1480–1534)*. Budapest, 1901, 141–142. (Magyar Történeti Életrajzok) és Szakály Ferenc, *Vesztőhely az út porában (Gritti Magyarországon, 1529–1534)*. Budapest, 1986, 105–106. (Labirintus)

17 *A magyarok története (Tarih-i üngürüz – Madzsar Tarihi)*. A két munkát török nyelvből fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Blaskovics József. Az előszót Vass Előd írta. Budapest, 1982. (Magyar Hírmondó)

18 *Der Habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 38 (1985), 60–66.

19 *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki* II/1. *Cu portretul lui Jakob Heraclid despot voevod*. Publ. Ioan Slavici. București, 1891, 341–342.

20 Veress E., *i. m.* 431–434.

21 1550-től jelzi: Matuz J., *i. m.* 49; az 1541-es híradások: E. D. Petritsch, *i. m.* 60–61; több 1547-es adat: Török P., *A Habsburgok első residense, i. m.* 423–426.

22 Kropf Lajos, *Terdsüman Murad: Századok* 31, 1897, 387–390; *Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit*. Nach Handschriften in Oxford und Wien bearbeitet von F. Babinger, R. Gragger, E. Mittwoch und J. Mordtmann, Berlin, 1927, 33–69. (Ungarische Bibliothek. Erste Reihe 14.)

23 *Balassi Bálint és a 16. század magyar költői*. A szerkesztés, a válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Variás Béla munkája, II., Budapest, 1977, 1014.

24 *Iisztambul, 1555. nov. 16. Verancsics Antal és Zay Ferenc Ferdinánd királyhoz. Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái*. Közli Szalay László. IV. *Első portai követség (1555–1557)*. Pest, 1859, 152. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum V.)

25 *Iisztambul, 1554. ápr. 15. Verancsics Antal és Zay Ferenc Ferdinánd királynak. Verancsics A., i. m.* III. *Első portai követség (1553–1554)*. Pest, 1858, 232. (MHH Scriptorum IV.)

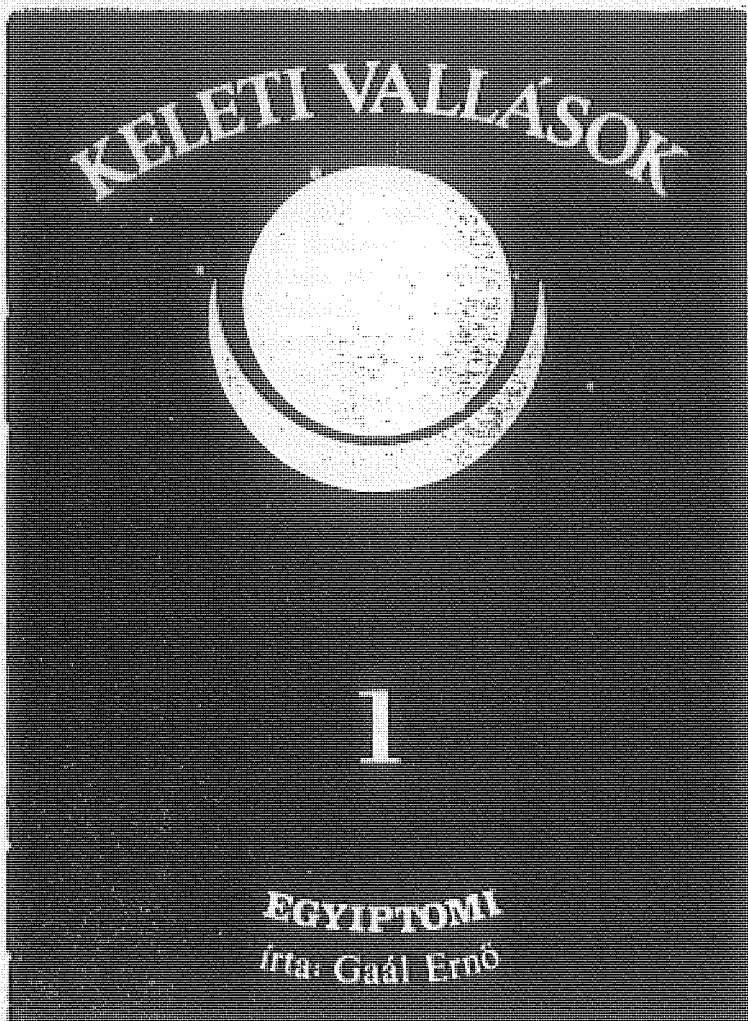
26 Veress E., *i. m.* passim.

27 Isztambul, 1548. ápr. 4. Teljes terjedelemben átírta Malvezzi portai orator Johann Jordan királyi titkárhoz intézett jelentésében. E. Hurmuzaki, *i. m.* II/1. 248.

28 J. von Hammer említ ugyan egy bizonyos Keyvan vojvodát – akit, mivel szerinte az 1543-as hadjárat hivatalos történetírójának, Szinán csausznak alárendeltjeként bukkan fel (*i. m.* III. 711.), esetleg azonosíthatnánk a „mi” Keyvanunkkal, de már Thúry József is figyelmeztetett rá, hogy Hammer félreértette az idézett forráshelyet: az eredetiben nem Szinán csausz, hanem a pozsegai szandzsákbég alárendeltjeiről esik szó (*Török történetírók.* II. (1521–1566). Budapest, 1896, 196–197. (Török-magyarokori történelmi emlékek, II. Irók 2.)

29 Kropf L., *i. m.*

30 Matuz József, *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prächtigen.* Wiesbaden, 1974. (Freiburger Islamstudien Bd. V.)



A sorozat kapható a Körösi Csoma Társaság Titkárságán:
(Bp. VI., Izabella u. 46. III. 304.)

Egy mongol földjóslo könyvecske

Mint az a történeti krónikák utalásaiból kiderül, már Dzsingisz idejében nagy szerepet játszott a mongolok mindennapi életében az asztrológia és a jóslás. A későbbi időkben származó asztrológiai és jósló kézikönyvek sokasága bizonyítja népszerűségüket. A legkorábbi, a 17. századból fennmaradt asztrológiai szövegek régi hagyományt őriznek.¹

Az élet minden eseményét szigorú előírások szabályozták, amelyek meghatározták, hogy mikor lehet új házat építeni, esküvőt, temetést tartani, vagy harcba indulni. A lámák, vagy a sámánok nemcsak az időpontot határozták meg, hogy mikor vihető véghez egy-egy vállalkozás, hanem annak pontos helyét is. Ezt a fajta jóvendölést, amely a föld színét, formáját vette alapul, földjóslnak, geomanciának nevezzük. Úgy hitték, hogy a földben különféle áramlatok futnak, mint holmi búvópatakok, amelyek meghatározzák egy-egy hely légkörét, s ha az újonnan épített ház, vagy a halott sírja nincs összhangban ezekkel az áramlatokkal, akkor annak súlyos következményei lesznek az ott lakókra, illetve a halott rokonaira. A megfelelően telepített ház, templom, sír pedig jólétet, gazdagságot, boldogságot hoz azokra, akik létrehozták. Számos történet szól arról, hogy a kedvezőtlen helyre temetett halottnak új sírt keresnek, s a rossz helyre épített házból a lakók máshová költöznek.

A földjóslassal foglalkozó „tudósok” figyelembe vették a hegyek színét, formáját, a mezők elhelyezkedését, a folyók és utak irányát, az uralkodó széljárást, s a csillagok járását.

A földjóslnak igen fejlett volt Kínában, ahol az evvel kapcsolatos eszmerendszer visszanyúlik az i. sz. 1. századig, sőt feltételezik, hogy már a Han kor kezdetén (i. e. 200) ismert volt ez a gyakorlat. A földjósok nagy tiszteletnek örvendtek, mivel nemcsak hogy meghatározták a település, temetkezés helyét, de ők tudták azt is, hogy hogyan lehet az egyes területeket megvédeni az ártó hatástól, hogyan lehet védőgátakat építeni, amelyek megakadályozzák a káros áramlatok behatolását; ők ismerték és terjesztették a védővarázslatokat tartalmazó szövegeket is.²

A mandzsuk körében is ismeretes volt a földjóslnak: ha valaki meghalt, akkor a földjósok fordultak, hogy meghatározza a sír helyét.³

Tibetben a meditáció helyének kiválasztását szigorú vizsgálódás előzte meg, ha nem voltak elég körületekintők, nem lehetett eredményes az elmélyült elmélkedés. Így például annak a lámának, aki egy bizonyos szellem támogatását óhajtotta elnyerni, először egy, a folyó és a hegyek találkozásánál fekvő temető közepén kellett meditációt folytatnia, később egy bagoly formájú, vagy az alvilág urára, a dühödt Jáma istenségre emlékeztető szikla mellett. Amikor az esőcsinálók befolyásolni akarták az időjárást, ennek idejét és helyét is gondosan meg kellett válogatni. Így például sohasem volt szabad esővarázslásba fogni nagy, nyílt térségen. Erre inkább egy hegytető

alkalmas, amelynek lejtőin források fakadtak, ezek a vízidémonok lakhelyei. A jég-esőt is havas hegyek tetejéről volt a legmegfelelőbb felidézni.⁴

A földjósulás gyakorlata nem volt olyan széles körben elterjedt a nomád mongolok között, mint azt gondolhatnánk, legalábbis ezt látszik bizonyítani az a tény, hogy a mongol kézirat-gyűjtemények jóval kevesebb földjósuló könyvet őriznek, mint egyéb jövendőmondó szövegeket. Feltételezhető, hogy a nomád társadalomban, ahol a pásztorok közvetlen kapcsolatban voltak a természettel, és ismerték a földrajzi jelenségek előnyeit, hátrányait, bizonyos előjelekből következtetni tudtak az időjárás változásaira, az egyes helyek megfelelő, vagy alkalmatlan voltára, jobban bíztak saját tapasztalataikban, amelyek ősidők óta hagyományozódtak apáról fiúra, mint a természetfeletti erők közreműködésében – legalábbis ami az állattenyésztést és nomadizálást illette. Mongóliában a földjósulás irodalma és gyakorlata másodlagos: főként kínai és tibeti eredetű. A földjósuló könyvek jórészt idegen művek fordításai, kivonatai.

A Koppenhágai Királyi Könyvtár gazdag mongol gyűjteményében csupán négy földjósuló könyvecskét őriznek (MONG 16, 107, 314, 323). Az első ezek közül topográfiai jellegzetességek diagrammokon való ábrázolását adja. A második valójában kínai könyv, feltehetően le akarták fordítani mongolra, azonban a fordítás nem készült el, csak néhány megjegyzés van benne mongolul. A harmadik házépítésre, letelepedésre vonatkozó utasításokat tartalmaz: az ajtó irányából, a ház elhelyezkedéséből jósol, végül egy gyermekszületés alkalmából szokásos szertartást közöl. A negyedik könyv ábrákat és diagrammokat ismertet.⁵ Más művek bizonyos részei szintén tartalmazzak földjósuló részeket. Pl. az „Ég fekete kutyájának könyve” c. gyűjtemény egyik része: „A földrengés jelzése”, utasításokat ad utazók részére.⁶ A temetési szertartás-könyvek – mint például az „Arany kehely” című – utalnak földjósulásra, amikor leírják, kit hová kell temetni. Így ír: „Azok számára, akik a disznó és a patkány évében születtek, az északi terület kiváló, a dél közepes, a kelet a legalkalmatlanabb, s a négy közbülső égtáj (ÉK, ÉNy, DK, DNy) rossz. Ami az elemeket illeti, akárhol hal is megvalaki, a kő kiváló, a víz közepes, a fa a legalkalmatlanabb és a tűz rossz.”⁷

A „Drágakőhalom” c. gyűjtemény szintén tartalmaz földjósuló könyvet: „A föld számbavétele” címmel.⁸ Párizsban a Bibliothèque Nationale-ban is őriznek egy földjósuló könyvet: „A föld szútrája”.⁹

Jelen cikkemben szeretnék bemutatni egyet a ritka mongol földjósuló könyvek közül. A könyvecske Magyarországon van, magántulajdonban. Kalamussal íródott vastag orosz papírra, hét 8 x 33 cm lapból áll; 35–38 sort tartalmaz oldalanként. A lap számozás az oldalak bal margóján fut mongolul, mindig a verso oldalon. A szöveg sajnos nem datált, keletkezésének helye sem ismeretes.

A kézirat kezdő sorában Lokesarát¹⁰ hívja, a föld urát, majd Mandzsusirit¹¹, a jósok támogatóját, majd arra az ismert legendára utal, amely szerint a híres tibeti uralkodó Szrong-bcan-szgam-po feleségei – egy kínai és egy nepáli hercegnő – akik a Zöld Tára és a Fehér Tára istennők újjászületései – hogyan tanulmányozták a kínai földjósuló könyveket. A rövid utalás felidézi a buddhizmus Tibetbe kerülésének legendáját. Szrong-bcan-szgam-po Tibet egyik legnagyobb uralkodója volt, a buddhista tanítás patrónusa, a civilizáció terjesztője. Avalokitesvárának, a buddhizmus legnépszerűbb bodhiszattvájának megtestesüléseként került be a pantheonba. A királynak mind Indiával, mind Kínával jó kapcsolata volt. Számos tibeti felesége mellett egy

nepáli és egy kínai hercegnőt is elvett: Bhrikuti-t és Wen-ch'eng-et. T'ai-cung kínai uralkodó lánya magával hozta Tibetbe a titkos jóskönyveket, számos új vallási ideát honosított meg, s kolostorokat építtetett Ra-mo-cse-ben és Jo-khong-ban. Egyes vélemények szerint csak a kínai hercegnő volt történelmi alak, a nepáli feleség csak később került a legendába. A feleségek Avalokitesvara istenség kísérőinek reinkarnációiként kerültek a pantheonba, mint a Zöld Tára és Fehér Tára. Ezeket az istennőket mird a mai napig nagy tisztelet övezi Tibetben és Mongóliában egyaránt. Történetüket számos könyv megőrizte, az alakjukat ábrázoló tankák minden templomban megtalálhatók.¹²

A könyvnek ez a része szinte szó szerint megegyezik a koppenhágai gyűjtemény MONG 314 kézirat szövegével. Az egyezés bizonyítja, hogy ez a motívum a különböző földjósóló könyvekben használatos formula volt, mintegy annak magyarázatára, hogy hogyan került a geomancia tudománya Tibetbe, majd Mongóliába.

A szöveg a továbbiakban gyakorlati útmutatásokat ad, hogy melyek a földnek azok a jelenségei, amelyek megmutatják, hogy az egyes helyek alkalmasak-e a jurta-állításra, házépítésre, legeltetésre, táborverésre, beszél a jó víz jeleiről, míg a könyv végén elmagyarázza a jurta belső elrendezését.

A kezdő szakasz legendás hangvételével ellentétben áll a második rész, amely közhasznú tanácsokat ad a pásztoroknak. Érdekes az itt kapott tanácsokat összehasonlítani egy modern állattenyésztési szakkönyv előírásaival;¹³ meglepődve tapasztalhatjuk, hogy mennyire hasonlítanak egymásra. Például a földjóskönyv előírja: „Összel káros a sós víz” – Az állattenyésztési szakkönyv: „Ne itassuk az állatokat nagyon sós vízzel semmilyen évszakban” – és a továbbiakban kifejti ennek hátrányait is: „az állatok ily módon nem tudják szomszárkat oltani, a szomszár állatok egyre többet isznak ebből a vízből, felpuffadnak, hasmenést, más betegségeket kapnak”. Szövegünk így szól: „A sáros víz mindenféle állatra káros” – a „Tanácsok”-ban: „Ne itasd az állatokat sáros vízzel”. A két könyv stílusa és kifejezései nagyon közel állnak egymáshoz. Míg sok földjósóló könyv szoros rokonságot mutat a hasonló kínai kézikönyvekkel, sokszor még tartalmukban is – például kínai ház építésére, s nem mongol jurtára ad utasításokat – az itt bemutatásra kerülő kifejezetten nomád állattenyésztő környezetről tanúskodik.

A könyvet Erdeni Sagsabad Toyin fordította, aki munkája során egy bizonyos Emsci Csordzsi Blam-a művét használta fel. Ezekről a személyekről közelebbit nem tudunk. A nyelvi sajátságok alapján megállapíthatjuk, hogy a szöveg Nyugat-Mongóliában készült, talán ojrát nyelvű szövegről másolták.

S z ö v e g

(1a)

A föld vizsgálatának könyve

(1b) Om Lokesvara!

Meghajolok a szent Mandzsusiri előtt.

Csakravartin¹⁴ király idején, abban az időben, amikor a magasságos Tanítást terjesztették, a hatféle élőlényt¹⁵ a békesség útjára terelték, a tíz erény uralmát megerősítették, s a tíz fekete bűnt elhagyták;¹⁶ élt a havas Tibet földjén egy bölcs hivatalnok, Gardamba.¹⁷ Tajibung¹⁸ királynak, aki Mandzsusiri reinkarnációja, volt egy lánya, a Zöld Tára megtestesülése, akit Gündzsünek¹⁹

hívtak. A tibeti uralkodó királynő-feleségének szemelték ki, s ezért Tibetbe hívták. Amikor megérkezett, a király kolostort alapított, szentélyt a három drágakőnek.²⁰ Akkor még Tibet földje igen vad volt, ezért a király szeretett volna megismerkedni a (helynek) részletes jeleivel. A király és a Fehér Tára ismertek egy tudós embert, aki járatos volt a kínai asztrológiában, különösen a földjósásban. A Zöld Tára istennőnek egy *sing* aranyat és sok más ajándékot áldoztak, s amikor megmutatták neki földjüket, a Zöld Tára fellapozta az „Oroszlán háttakarója” c. tanítást, amelyet maga az akadálytalan Mandzsusiri állított össze, majd kegyesen így szólt:

„Ebben megvannak a földnek külső jelei és belső jelei. Ami az előbbieket illeti – a föld, olyan mint egy kinyílt nyolc szirmú lótusz, az ég olyan, mint egy küllőkkel teljes kerék, a körben fekvő föld pedig olyan, mint a nyolc jókívánság. Így kell őket tekintenetek. Ez a föld alkalmas kolostorok és házak építésére. Ami az előbbi illeti, a három drágakő tisztületét kell szolgálniuk. Mutassatok be áldozatot, foglaljátok imába kívánságaitokat, olvassátok a Mandzsusiri-námaszámigítit, a Nyolc fényesség c. és más könyveket, kössetek selyemkendőt egy nyílveszőhöz.²¹ – A szóróáldozat legyen bor²² – mozgassátok az arany béka²³ testét, s ha egy ... lovon odalovagoltok, meg fogjátok találni a megfelelő helyet.

Ha a keleti rész alacsony – az jó. Ha északon olyan, mint egy felállított sírkő – az jó. Ha az északi hegyek magasak – az jó. Ha délen olyan, mint egy kupac drágakő – az jó. Ha a felső irány olyan, mint egy felemelt csokor – az jó. Ha a legtávolabbi rész olyan, mint egy karám – az jó. Ha a két völgy közötti hágó alacsony – az jó. Ha nyugaton sok víz van – az jó. Ha észak felé nagy erdő van – az jó. Ha keleten hatalmas szikla és egy mező van – az jó. Ha a keleti rész olyan, mint egy fekvő oroszlán – az jó. Ha a keleti rész téglalap alakú – az jó. Ha a keleti részen egy nagy tó van – az jó. Ha a nyugati rész háromszögű – az jó. Ha délkeleten a hegy olyan, mintha lángolna – az jó. Ha a dél és nyugat közötti hegy lekerekített – az jó. Ha az észak és nyugat közötti hegy olyan, mint egy kibontott zászló – az jó. Ha az észak és kelet közötti hegy olyan, mint egy sisak – az jó. Az ezekkel a jelekkel teljes helyek mindenkinek megfelelőek. Ha egy ilyen alkalmas helyre értek, a lélek hamis vágyai, düh, ostobaság egyszerre elszállnak, s öröm, béke és hasonló érzések ébrednek bennetek, s akkor sokáig éltek majd jótevőitek és barátaitok között. Fiaitok és unokáitok számosak lesznek, vagyonotok, állataitok s híretek megsokasodik.

A föld vizsgálóinak vagy Mandzsusiri meditációját kell teljesíteniük, vagy olyan jógácsrúgnak²⁴ kell lenniük, akik ismerik az üresség lényegét. Ha a föld vizsgálói nem ilyenek, tévedni fognak – így szólt.

Ismét más: Ha valaki egy sztúpa-ünnepséget²⁵ akar tartani, esküvőt, kolostor felszentelését, háborúba akar indulni, vagy hatalmas zászlót bontani, áldozatot akar bemutatni a hágóknak, hidat verni, utat építeni, árkot ásni, szobrot önteni, égő ételáldozatot bemutatni, vízi átkelést kialakítani, fát ültetni – mindezekhez, s más dolgokhoz részletesen tanulmányozni kell a Nagy Tantra előírásait. A holttest kivitelekor, s más alkalmakkor is ugyanezt a könyvet kell segítségül hívní.

Második rész: ami pedig a lakóhelyeket illeti: A fehér színű föld az istenek lakhelye. Ha ott telepszel le, az alkalmas lesz embernek, állatnak egyaránt. A vörös színű föld a dühös istenségek és a démonok lakhelye. Míg a lovak számára megfelelő, minden másnak alkalmatlan. A fekete, rögs föld Mára²⁶ lakhelye – ez általában mindenkinek rossz. A sárga föld jó mindenkinek, kivéve a lovakat.

A sziklás föld jó a tevéknek, de rossz a többi állatnak. A füves föld jó a tehéneknek, de rossz a többinek. A dombos vidék jó a birkáknak, de rossz a többinek. A zöld föld jó mindenkinek, az embereknek, a vagyonnak és az állatoknak. A fehér-vörös tarkázott föld állatot, embert megbetegít. A fekete-vörös tarka földön ritka az élelem, s az állatokat marhavész sújtja. A kék-sárga föld általában jó az embereknek, s az állatoknak is. A sárga pöttyözött föld, bár jó az állatoknak, az embereket megbetegíti. A fehér pöttyözött föld hirtelen járványt okoz az állatok között. A világossárga földről elbitangolnak az állatok, s bizonyosan elpusztulnak. A szürke föld jól neveli a birkát és a marhát. A barna föld jó a lovaknak, de nagy a farkasveszély. A homokos vidék jó a tevének, de rossz a többinek; a tüskés növényzetű vidék jó a tevének, de rossz a többinek, a birkáknak kifejezetten rossz. Az erdős vidék rossz mind az embereknek, mind az állatoknak.

Tavasszal a dél-nyugat felé tekintő föld a jó. Nyáron a nyugati, alacsony fekvésű területen telepedjétek meg. Télen a délre néző vidéken szálljatok meg. Tavasz és nyár között a központi te-

rület a jó. Ősz és tél között a megművelt föld a jó. Tél és tavasz között az orrként kiugró föld a jó.

A négy évszakban és a négy közbeeső évszakban – összesen ebben a nyolc időszakban – az öt elem urai követik a színeket. Mivel minden élőlényt betölt az öt elem²⁷, ha a négy évszak, az öt elem esszenciája, a nap ide-oda járása, – ha ez a hét dolog egymással összhangban van, az állatok és az emberek megszokasodnak.

Ha nyáridőben letelepszol, jó, ha a nyugaton lévő hegyek magasak. Tavasz táján jó, ha az észak-keleti hegy magas. Őszel jó, ha a déli hegy magas. Amikor az emberek szállást vernek, jó a hegyek napos oldalán letelepedni. Ha az elefánt alakú hegy hágóján telepszol le – az jó. Ha az croszlán-alakú hegy bércén telepszol le – az jó. Az is jó, ha a balta-alakú hegy nyúlványán versz tanyát. Az is jó, ha a madárhoz hasonló hegy szárnyán telepszol le. Verj tanyát a kígyóhoz hasonlatos hegy farkán. A sírkő alakú hegy napos lejtőjén telepedj le. Sisak alakú hegy közeli napos oldalán telepedj le. Ha a hegy teve alakú, telepedj le a gerincén. Birka alakú hegynek a hátán verj tanyát. Ha a hegy disznó alakú, telepedj le az orrán. A ló alakú hegynek a lábán szállj meg. Ha a hegy kocsi alakú, a küllőin verj tanyát. A szantálfa alakú hegynek a tetejére telepedj. Ha a hegy négyszögletes fatönc alakú, az orrán telepedj le. Ha a hegy olyan, mint egy kunyhó, a dombocskák találkozásánál telepedj le. Szögletes tűzhelyhez hasonlatos hegynek a közepén telepedj le. Ha a hegy több irányba futó szivárványhoz hasonlatos, a hegylancok találkozásánál telepedj meg. Hosszú hegynek az orrán szállj meg. Ha a hegy háromszögletű, a derekánál verj tanyát. Tükörhöz hasonló hegynek a közepén telepedj meg. Magas hegynek a déli lejtőjén szállj meg. Alacsony hegynek a napos oldalán telepedj meg.

Ha olyan helyen telepszol le, ahol elszórt kövek vannak – az jó. Kicsi hegynek a tetején telepedj le. Ugyancsak veszélytelen olyan helyeken letelepedni, ahol a következő jeleket találsz: ha (a hely) lótuszvirág alakú, kagyló alakú, ha olyan, mint a kívánságokat teljesítő drágakő, mint egy erős szív, mint egy balsamdió, mint kinyílt lótusz kelyhe, mint a szibériai fenyő, mint a boróka, vagy mint egy zászló. Akinek ilyen helyen van a földje, boldog ember lesz.

Ami pedig a különböző vizeket illeti: a lesóványodott állatoknak nehéz megemészteni azt a vizet, amelyik a sziklák közül tör elő. A rétek vize tavasszal nem megfelelő. A szikes földek vize ősszel rossz. A homokos, köves föld vize általában jó. A piszkos, agyagos víz általában mindenkinek káros. Az esővíz és a hólé általában jó. A folyók vize többnyire jó. Ha a közönséges víz ízetlen – az jó. Nyáron a hegyek keleti oldalának jó a vize. Ősszel a középső terület vize jó. Télen a hegyek nyugati oldalának a vize jó. Tavasszal a felkelő nap irányába fakadó vizek a jók. A meleg víz iható, embernek állatnak egyaránt megfelel. Nyáridőben a langyos víz általában jó. Azok a vizek, amelyek a magas hegyekből futnak le, jók az erőseknek, de károsak azoknak, akik gyengék.

Ha megítéled a világot a „Nagy Tantra” tanításait vedd alapul.

Ami pedig azoknak a helyeknek a jeleit illeti, amelyek alkalmatlanok a letelepedésre, ezek a következők: a keresztutak találkozása, az ösvények összefutása Mára sétaútja. Ez mindenkinek rossz. Ha a jurta mögött közvetlen a közelben fut egy út, és ha észak felé szakadékván – arra farkas jár. Ha a jurtától délre odafelé folyó víz van – az jó. Ha a víz elfelé folyik, az rossz. Rossz jel, ha a keletre fekvő hegy olyan alakú, mint egy farkas tátott szája. Rossz jel, ha az északi hegy olyan, mintha egy szarvatlan állat rejtőzködne arra. Rossz jel, ha az ajtó irányában fekvő hegy olyan, mint egy őrszem. Ha van arra egy szakadékos hágó, s magas sziklás hegyek – ezek a helyek a démonok kedvelt sétaútjai. Tartsd távol magad tőlük. Ha pedig elhagyott városban telepszol le – ott szellemek fognak kísérteni.²⁸ Rossz jel, ha úgy tűnik, mintha a nyugati hegyekből három kígyó készülődne lejönni. Rossz jel, ha a keleti hegyek olyanok, mintha darabokra hasogatták volna őket. Általában a nedves helyek nyugati oldala rossz, a keleti oldal jó. Ne telepedj le tepszhez hasonló lapály közepén. Rossz jel, ha egy szétvetett lábbal álló kis asszony leselekedik az ajtó felé.

Ha kelet felé egy álló emberre emlékeztető hegy van, az a tolvajok földje. Ha sziklával telehintett göröngyös magasföld van arra, ahol fű sem nő, az a démonok lakhelye. Ha üreges szikla barlangjának közelében telepszol le – az a betegség helye lesz. Ha hét-nyolc éles késhez hasonló hegygerinc húzódik arra, az tolvajok és banditák útja. Ha a föld egyik része sziklás, az hirtelen marhavészt fog hozni az állatokra. Ne telepedj le magányos fa közelében – váratlan betegséget hoz az az emberekre. Ha a mezőben tehén és birkanagyságú kövek vannak – puffadást fog okoz-

ni. Ne telepedj le hegyfok előtt. Más háromszög alakú barlangoktól is tartózkodj. Ne telepedj le olyan hegyhasadékokban, amelyek öklelődző kosokra hasonlítanak. Az ivó bikához hasonlatos helytől dél felé se telepedj meg. Ezek mind a gonosz szellemek lakhelyei. Ha repedéses a talaj, de a hasadékokban víz van — az veszélytelen hely. Ha a hely akár vad, akár békés — olvasd a „Több-szörös áldás”-t, a „Nyolc fényességes”-t és más hasonló könyveket, mutass be áldozatokat, és áldásos lesz számodra az a hely.

Másrészt: ami a lakhely belső terét illeti: az ágyat tedd az északkeleti részre, az ételtartó vókákat a déli és keleti közé, a tűzhelyet nyugat és dél között állítsd fel; északnyugatra, a démonok irányába helyezz áldozati oltárt a három drágakőnek. Az ajtó nézzen a kelet és dél közé eső irányba.²⁹

Elmagyaráztuk itt, hogy hogyan kell megvizsgálni a külső és belső helyeket.

Gyűlések tartására, vadászatra és táborverésre jó hírű helyet keress!

Ezt a könyvet a hatalmas Mandzsusiri állította össze az arany világ tanulmányozásának elősegítésére. Erdeni Sagsabad Tojin fordította mongolra Emszi Csordzsi Blam-a tanítására támaszkodva. Az ebből fakadó erény segítsen minden élőlényt, hogy akadály nélkül megtalálja a megvilágosodás felé vezető utat.

Manggalam! Dicsőség, erkölcs és áldás legyen veletek!

Szövegünk jól tükrözi azt a lamaista eszmékkel átítatott nomád világot, amelyben a legegyszerűbb, a mindennapi életre vonatkozó gyakorlati tanácsokat is a vallásos könyvek köntösébe öltöztették. Így elhíhetőbb, elfogadhatóbb volt a hívő emberek számára, hiszen az égiek tanítását tartalmazták, s előírásaik megszegése a magasságos ég lakóit sértette.

JEGYZETEK

1 A szövegeket közölte Ligeti Lajos: *Preklasszikus Emlékek 3. Jüan és Ming kori szövegek klasszikus átírásban*. Budapest, 1967, 159–188. V. ö. L. Ligeti, *Rapport préliminaire d'un voyage d'exploration fait en Mongolie chinoise*. Budapest, 1933, 59–62; L. Bese, *An Old Mongolian Calendar Fragment: Acta Orient. Hung. XXV*, 1972, 149–173; A. Mostaert, *Manual of Mongolian Astrology and Divination*. Harvard University Press, Cambridge Mass., 1969.

2 A kínai földjósásról: S. J. Doré, *Manuel des superstitions chinoises ou petit indicateur des superstitions les plus communes en Chine*. Shanghai, 1926, 117–119; J. Needham, *Science and Civilization in China*. II, Cambridge, 1959, 359–363; L. Sz. Vasziljev, *Kultuszok, vallások és hagyományok Kínában*. Gondolat, Budapest, 1977, 212–215.

3 A mandzsu földjósásról: M. L. C. Bogan, *Manchu Customs and Superstitions*. Peking, 1928, 70–71.

4 A tibeti földjósásról: R. Nebesky-Wojkowitz, *Oracles and Demons of Tibet. The Cult and Iconography of the Tibetan Protective Deities*. The Hague, 1956, 490; A. Tafel, *Meine Tibetreise*. I, Stuttgart, 1914, 21, 108.

5 W. Heissig — Ch. Bawden, *Catalogue of Oriental Manuscripts, Xylographs, etc. in Danish Collections*. Vol. 3: *Catalogue of Mongol Books, Manuscripts and Xylographs*. Copenhagen, 1971, 149–151, 151.

6 W. Heissig — K. Sagaster, *Mongolische Handschriften, Blockdrucke, Landkarten*. Wiesbaden, 1961, 66, No. 89 (12r – 16v) és 80, No. 125.

7 A szöveg kiadása, fordítása: J. R. Krueger, *The Altan Saba (The Golden Vessel). A Mongolian Lamaist Burial Manual*. Monumenta Serica XXIV, 1965, 207–272. V. ö. C. R. Bawden, *Calling the Soul. A Mongolian Litany: BSOAS XXV*, 1962, 81–83.

8 P. Aalto, *A Catalogue of the Hedin Collection of Mongolian Literature*. Stockholm, 1953, 95–96; M. Vasilev, *Notice sur les ouvrages en langues de l'Asie Orientale, qui se trouvent dans la bibliothèque de l'université de Saint-Petersbourg: Mélanges Asiatiques II*, 1956, jan.-fév., 580. Ez a változat a sorok közé beírva a mandzsu fordítást is adja.

9 L. Ligeti, *La Collection mongole Schilling von Canstadt à la Bibliothèque de l'Institut: T'oung Pao XXVII*, 1930, 160, No. 3588.

10 Lokesvara – az egyik bodhiszattva szanszkrit neve (L. F. Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary*. New Haven, 1953, 456. A megfelelő tibeti és mongol kifejezések (*sa-bdag; yafar-un ejen*) a föld urát jelentik, féltékeny, dühödt istenségnek tartják, akit áldozatokkal kell kiengesztelni. Feltételezhető, hogy már a buddhizmus elterjedése előtt is élt a kultusza. (Jäschke, *A Tibetan-English Dictionary* 569/b; Kowalewsky, 1001/a; Nebesky-Wojkowitz, *i. m.* 291–299). Más elképzelések szerint jótévő, támogató istenség.

11 Mandz'susiri – bodhiszattva istenség, akinek a bölcsesség könyve és a tudás kardja az attribútuma (Waddell, *The Buddhism of Tibet or Lamaism*. Cambridge, 1934, 12). A lamaizmusban a jóság védőistenségévé vált. Legtöbb jós könyv, asztrológiai munka őt szólítja invokációjában.

12 J. Bacot, *Le mariage chinois du roi tibétain Sron'bcan sgam po. Extrait du Manjibka'bum*. In: *Mélanges chinois et bouddhiques*. III, Bruxelles, 1934, 1–59.

13 Z. Szambuu, *Malcsdad öh zövlölgö*. Ulánbátor, 1956, 119–120.

14 Csakravartin – a lamaista elképzelés szerint a világ ura (N. L. Žukovskaja, *Lamaizm i rannie formy religii*. Moskva, 1977, 198).

15 A hatféle élőlény: az istenek, a félistenek, emberek, állatok, préták és a pokol lakói (Waddell, *Buddhism* 101).

16 A tíz erény és a tíz bűn meghatározója a tíz tiltás, amely szabályozza az erkölcsös életmódot: 1. Ne ölj! 2. Ne lopj! 3. Ne paráználkodj! 4. Ne hazudj! 5. Ne igyál szeszes italokat! 6. Ne egyél a meghatározott étkezési időknél kívül! 7. Ne használj ékszereket, díszeket, illatos olajokat! 8. Ne ülj magas székre, vagy trónusra! 9. Tartózkodj a táncolástól, énekléstől, zenétől és a világi előadásoktól! 10. Ne legyen aranyad, ezüstöd, s ne fogadd el ezeket!

17 Gardamba – A Kínába a hercegnő elhozására küldött hivatalnok neve Mgar; szövegünkben Gardamba-ra torzult (Bacot, *Le mariage* 1–59, Note 23).

18 Tayibung – a kínai uralkodó eltorzított neve, eredetileg: T'ai cung.

19 Gündzsu – valójában nem név, mint azt szövegünk állítja, hanem kínai eredetű cím: *kung-chu* „hercegnő, az uralkodó lánya” (Lessing, 391/b).

20 A három drágakő – Buddha, a Tan és a Gyülekezet – Szkr. *Tri-ratna* (Waddell, *Buddhism* 388).

21 Nyilakat nagy számban használtak a lamaista és sámán szertartásokban. A szél-istennek, tűz-istennek bemutatott áldozatoknál, házasságkötésnél, a beteg elrabolt lelkének visszahívásánál, a gonosz kiűzésének szertartásánál volt szerepük. Ilyenkor a nyilvesszőket különböző színű áldozati szalagokkal díszítették. (Nebesky-Wojkowitz, *i. m.* 366, 462, 462, 464, stb; U. Harva, *Die religiösen Vorstellungen der Altäischen Völker*. Helsinki, 1938, 253, 269, 312; Sanžeev, *Weltanschauung und Schamanismus der Alaren-Burjaten: Anthropos XXII*, 580).

22 Szórá-áldozat – az isteneknek igen régi időkre visszanyúló szokás szerint néhány cseppet az ételből, italból a levegőbe fröcsköltek az étkezések alkalmával (U. Harva, *i. m.* 309, 323; J. Curtin, *A Journey in Southern Siberia*. London, 1909, 44–52, stb).

23 Arany béka – a lamaizmusban bizonyos állatok nagy tiszteletnek örvendeznek, így a béka is. Néha varázskerekeket hordoz a hátán, amelyet jóslásnál használnak (Nebesky-Wojkowitz, *i. m.* 504–5; Waddell, *Buddhism* 451). Betegségek esetén egy békafejű lényt készítenek, hogy megvédje őket a kórtól (Nebesky-Wojkowitz, *i. m.* 522). Feltételezhető más szövegek alapján, hogy itt nem is békáról, hanem arany teknősbékaról van szó. Ez a kínai asztrológiában is jelentős szerepet játszott (Needham, *i. m.* 347, 349, 366, 449, stb.).

24 Jógácsarja – a jógácsar vagy citta-matra iskola követője (Edgerton, *i. m.* 448/b).

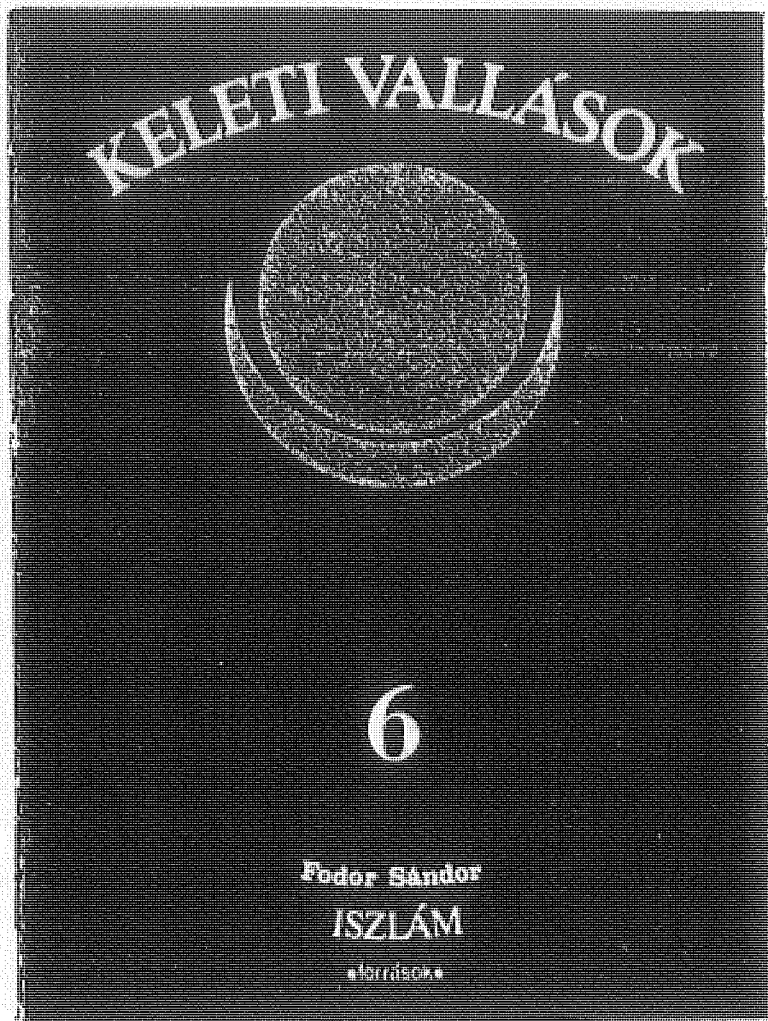
25 Sztúpa – a buddhista elképzelések szerinti világ felépítését imitáló szent épület, amely valamely szent ereklyét tartalmaz; legtöbbször búcsújáró hely, az odalátogatóknak többször meg kell kerülni az épületet (Waddell, *Buddhism* 264).

26 Mára – a gonosz megtestesítője (Waddell, *Buddhism* 388).

27 Az öt elem – fa, víz, vas, föld, tűz – az állatciklus 12 állatával és a színekkel kombinálva a kalendáriumok és horoszkópok alapját képezik (Waddell, *Buddhism* 453).

28 A visszajáró szellemekről ld. I. A. Lopatin, *The Cult of the Dead among the Natives of the Amur Basin*. Mouton, 1960, 57–68.

29 A mongol jurta ajtaja rendszerint dél felé néz, míg a háziszentély az északi oldalra kerül. A török törzsek tájolták a jurtát kelet felé. Vannak olyan népcsoportok, pl. a burjátok és a Köbszögöl tő mellett élő darhatok, akiknél a jurta ajtaja kelet vagy délkelet felé néz, ebben különböznek a mongoloktól. V. ö. A. Róna-Tas, *Notes on the Kazak yurt of West Mongolia: Acta Orient. Hung.* XII, 1961, 79–102; U. ö., *Preliminary Report on the Study of the Dwellings of the Altaic Peoples.* In: *Aspects of Altaic Civilization. Proceedings of the Fifth Meeting of the PIAC held at Indiana University June 4–9, 1962* (Ed. D. Sinor) 47–56; D. Majdar – L. Dar'szüren, *Ger. Oron szuucny tüühen tojm.* Ulánbátor, 1976.



A sorozat kapható a Kőrösi Csoma Társaság Titkárságán:

(Bp. VI., Izabella u. 46. III. 304.)

Gáthy Vera

A fejlődő világ és India

A második világháborút követő két évtized egyik legjelentősebb történelmi jelentőségű mozgása a gyarmati rendszer felbomlása és új, független államok megalakulása volt Ázsiában és Afrikában, valamint Latin-Amerika egyes részein, ahol a nagyobb országok már meglévő részleges, vagy teljes politikai függetlenségük mellett igyekeztek megteremteni gazdasági önállóságukat is. A ma már közel száz fejlődő ország a hatvanas évtizedben önálló politikai egységként lépett fel a nemzetközi politika és gazdaság színterén és kezdte kiépíteni kapcsolati rendszerét a világ többi államaival.

A fejlődő országok társadalmi sok tekintetben eltérést mutattak és máig is mutatnak a fejlett tőkés, illetve a szocialista országokhoz képest. A tradicionális társadalmi struktúrák azonban a legtöbb esetben már a gyarmati korszakban kezdtek felbomlani, elindultak a modernizáció útján és ez a folyamat a függetlenség megteremtését követően csaknem mindenütt felgyorsult.

A kapitalista világrendszer ezeket a társadalmakat többségükben még a gyarmati időkben a gazdasági alárendelés eszközével legalábbis részlegesen integrálta, főként nyersanyagorrásnak és a primér szektor bázisának tekintette. A függetlenség időszakában, a gazdasági önállósodás évtizedeiben a fejlődő országok számottevő részében megindult az önálló feldolgozó ipar és a szolgáltató szektor kiépülése, erősödött a törekvés a gazdasági függés csökkentésére. A gyarmati uralom alatt csaknem valamennyi ázsiai és afrikai társadalom politikai struktúrája is jelentős változásokon esett át, legalábbis részlegesen kiépült egy importált, de többé-kevésbé helyben találtra alapozott közigazgatás, némi közlekedési hálózat, a hírközlés, az egységesebb mértékrendszer, valamint az új igényeknek megfelelő oktatási rendszer. A függetlenség kivívása után az új államok igen nagy mértékben erre a gyarmati örökségre építkezve alakították ki fejlesztési programjaikat.

Az újonnan függetlenné vált országok az ENSZ tagjaiként léptek fel a nemzetközi politikában és bilaterális partnerekként jelentkeztek a gazdaságban, az államközi politikai, kulturális és tudományos kapcsolatokban. A két világrendszer küzdelmében pedig tényező lett az, hogy ki milyen fejlődő országokat tud szövetségesül megnyerni.

Ez az óriási átalakulás, ami a világ térképének radikális átrajzolását eredményezte, a tudományra is új feladatokat rótt. A fejlődő világ társadalmainak sokfélesége egyfelől, általánosítható, azonos vonásaik másfelől hamarosan felszínre hozták az addigi hagyományos tudományágak – néprajz, orientalisztika, közgazdaságtan stb. – hiányosságait a felmerülő problémák adekvát kezelésénél. A tudományban ezért mind határozottabbá vált az a felismerés, hogy ezeket a társadalmakat csak komplex, mul-

A vonatkozó bibliográfiát lásd az Akadémiai Kiadónál rövidesen megjelenő *India. Bibliográfia* (szerk. Puskás Ildikó) c. munkában.

tudiszciplináris módszerekkel lehet vizsgálni. A hatvanas évtizedben főként a nyugati tudományban e felismerés alapján bontakozott ki a fejlődéskutatás, ami azokat a törvényszerűségeket kereste, amelyek az elmaradott társadalmak összességében érvényesülnek, magyarázzák a társadalmak mozgásait, az elmaradottság okait, a fejlődés, a felzárkózás kritériumait. E kutatások jelentős elméleti eredményeket hoztak, elég itt utalni a függőségi elméletekre, vagy a centrum-periféria viszonyra. Ezek a kutatások a történettudomány, a néprajz, a közgazdaságtudomány és a szociológia addigi eredményeiből merítve épültek és hoztak létre egy napjainkban már önállóan tekinthető diszciplinát, amely azután a fejlett társadalmak egyenlőtlenségeinek, a viszonylagos elmaradottság problémáinak kutatására is alkalmas lett.

Hazánkban elsőnek a közgazdaságtudomány ismerte fel, hogy a harmadik világ országai újszerű tudományos megközelítést igényelnek és ennek érdekében Bognár József akadémikus kezdeményezésére létrejött az Afro-Ázsiai Kutatócsoport, amelyből később kifejlődött a mai Világgazdasági Kutató Intézet. Itt a kutatások két évtizeden át közgazdaságtudományi, történettudományi, politológiai megközelítésben folytak és csak az utóbbi néhány évben váltak ismét elsősorban alkalmazott közgazdaságtudományi jellegűvé. Az Intézet azonban még ma is fenntartja többnyire kétnyelvű kiadvány-sorozatát a *Tanulmányok a fejlődő országokról* címen, amelyek eddig mintegy 120 kötete jelent meg.

Ezen a ponton szükséges megjegyezni, hogy a hatvanas években az orientalisztikát az új helyzet, a fejlődő világ színre lépése váratlanul érte, egyes ágazati, hivatalos műhelyei nem tudtak reagálni az új kihívásra, más ágazatai pedig igyekeztek megfelelni az új követelményeknek. Sok esetben azonban a kutatások új irányában nem az orientalisztika indult el, hanem más diszciplinák.

Ide kívánczik két régió említése, amely korábban nem tartozott az orientalisztika vizsgálódásainak körébe, mégis szükségessé vált speciális műhelyek létrehozása. Gondolok itt Latin-Amerikára és az Afrika-kutatásokra. Közismert, hogy Latin-Amerika történelmének, irodalmának, néprajzának kutatását nemzetközi elismerés mellett évtizedek óta a szegedi József Attila Tudományegyetemen megteremtett műhely végzi, amely mellett gyakorlatilag csak az MTA Orientalisztikai Kutató Csoportjánál folytak első sorban néprajzi kutatások. Az afrikaisztika helyzete mostohabban alakult: csak a nyolcvanas évtizedben jött létre önállóan tekinthető műhelye az ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszékének keretei között (Afrikai kutatási program). Kétnyelvű *Africana Budapest* c. színvonalas kiadványa arra enged következtetni, hogy az Afrika-kutatásba egyre több diszciplinát kívánnak bevonni és tevékenységükhöz sikerült megnyerni egyes magyar külkereskedelmi vállalatok anyagi támogatását is.

Nagyrészt Afrika, de a fejlődő világ egészének tekintetében is szükséges megemlíteni az ELTE Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszékének munkásságát, ahol a hatvanas évek vége óta oktatják a fejlődő világ történetét, elkészítették a szükséges jegyzeteket és számos fiatal szakembert neveltek, akik azóta egy-egy régió történeti, politológiai kutatására összpontosítanak.

A közgazdaság és a történettudomány mellett a hetvenes évek végén kezdeményezések történtek egy szociológiai indíttatású interdiszciplináris műhely megteremtésére, ahol a fejlődő országok közös vonásait és egyes régiók specifikumait kívánták vizsgálni. A műhely az MTA Szociológiai Kutató Intézetének keretében alakult meg

1982-ben három éves kutatási program megvalósítása céljából. A program „Társadalmi változások és politikai következményeik a fejlődő világban” címen azóta lezárult. Eredeti célja a társadalomtudományok széles körének mozgósítása volt, az összehasonlító szociológiai kutatások gazdagítása, hozzájárulás a szociológiai fogalmak kimunkálásához és a középszintű elméletalkotáshoz. A program elvi kereteinek kijelölésekor egyértelműen megfogalmazást nyert, hogy a kutatás nem lehet tisztán szociológiai jellegű, mivel a társadalmi és politikai jelenségek nem szakíthatók el a gazdasági folyamatoktól, továbbá a regionális összpontosítás sem lehetséges, mivel a fejlődő országok helyzetének alakulása nagymértékben a globális gazdasági és politikai változások következménye. Az is megfogalmazást nyert, hogy a vizsgált társadalmak csakis fejlődésük történeti sajátosságai alapján értelmezhetők. A program a következő kérdéscsoportokra összpontosított: a gazdasági differenciálódás hatása a társadalmi szerkezetre; a modern osztálytagozódás helyzete, a tradicionális szektor hatása a modernizáció jelenségeire; az urbanizáció, az informális szektorok, a marginalizálódás jelenségei; nemzet, nemzetté válás és nacionalizmus; a jog és a közigazgatás szerepe a modernizáció folyamatában. A sikerrel zárult program keretében mintegy negyven tanulmány készült el. Az eredmények összegzése a közeljövőben gyűjteményes kötetben jelenik meg. A kutatás azonban a program befejezése, 1985 óta jóval szerényebb keretek között főként jogszociológiai és politológiai irányban folytatódik tovább egy újabb program alapján. Ennek kettős oka van. Egyrészt a romló anyagi feltételek, másrészt az a körülmény, hogy empirikus szociológiai vizsgálatok végzésére nincs lehetőség. Így a szociológiai jellegű kutatások csak úgy folytathatók, ha a nemzetközi tudomány empirikus anyagát és statisztikai forrásokat használnak fel.

A továbbiakban néhány utalástól eltekintve nem kívánok az egyes orientalisztikai ágazatok által tanulmányozott régiókkal, illetve a vonatkozó kutatás átalakulásával, korszerűsödésével foglalkozni, mert ezt más rész tanulmányokban szakavatott szerzők megteszik, csupán példaként említem az arabisztikát, amely képes volt megfelelni az új követelményeknek a korszerű nyelvoktatás infrastruktúrájának megteremtésével, a kutatói nemzedékek nevelésével, a régióval való eleven kapcsolattartással. Feladatom most az India-kutatás hazai helyzetének rövid áttekintése.

India, a fejlődő világ legnagyobb országa, amely függetlensége kivívása óta stabil politikai rendszerrel igen jelentős utat tett meg a gazdasági-társadalmi modernizáció útján, ugyanakkor nyelvi-etnikai, vallási sokfélesége, a regionális fejlődési egyenlőtlenségek, a több évezredes kulturális kontinuitás, a tradicionális struktúrák továbbélése és sajátos változásai, az ország tekintélyes nemzetközi szerepe és növekvő gazdasági súlya megkülönböztetett fontosságot biztosít számára a kutatásban. Nem állítható, hogy ez a felismerés a magyarországi orientalisztikában egyértelműen tükröződik. Az India-kutatás néhány szocialista ország példájától eltekintve nem koncentrált egy műhelyben, hanem szétszórtan, más műhelyekhez kapcsolódva folyik jobbra egyéni kezdeményezések és erőfeszítések alapján. A hagyományos értelemben vett indológia, amely a védikus ind, szanszkrit, páli nyelv és nyelvészet kérdéseire összpontosít, az utánpótlás tekintetében az elmúlt évtizedben inkább szűkült, mint bővült. Előrelépést a Körösi Csoma Társaság hozott, amikor bevezette az azóta sikeresnek bizonyult modern nyelvoktatási programja keretében a hindí nyelv tanítását. Az India-kutatás a klasszikus indológia mellett az évtizedek során elsősorban más diszciplínák

műhelyeiben alakult ki, nevezetesen a közgazdaságtudomány, a történettudomány és a szociológia keretei között. Számottevő eredmények egyes történészek (Balogh András, az indológus Puskás Ildikó történeti írásai), szociológusok (Kulcsár Kálmán indiai, vagy részben indiai vonatkozású jogszociológiai, jómagam politikai szociológiai jellegű írásai) és közgazdászok tollából születtek. Az irodalomtudomány továbbra is a klasszikus – szanszkrit – alkotások felé fordult, Vekkerdi József színvonalas fordításai mellett az utóbbi években Wojtilla Gyula jelentkezett publikációkkal. A Kőrösi Csoma bicentenárium lendületet adott a tematikus kutatásoknak és a népszerűsítésnek. Ezen a téren Bethlenfalvy Géának vannak az indológiához fűződő érdemei. Ugyanakkor a modern indiai irodalom kutatása némileg visszahúzódott, a könyvkiadás alig-alig jelentkezik indiai művekkel, holott egy évtizeddel ezelőtt a publikációk száma növekvő tendenciát mutatott.

Összegezve a fejlődő országok és első sorban India kutatásának az elmúlt évtizedben kialakult hazai helyzetét, az általánosításban inherens veszélyek figyelembe vétele mellett az alábbiak állapíthatók meg.

A fejlődő országok kutatása par excellence multidiszciplináris tevékenység, amely a nyelvi-irodalmi megközelítéstől erőteljesen elmozdult a történeti-szociológiai-közgazdasági-politológiai megközelítés irányába, egyes régiók tekintetében pedig el is szakadt az eredeti orientalistikai diszciplinától. Valójában ezek a régiók egyetlen tudományág eszközeivel torz eredmények veszélye nélkül nem is tanulmányozhatók. A hazai kutatásokban megnyugtatóan és erőteljesen érvényesül a történeti szemlélet és a szociológiai elmélet.

A fejlődő országok kutatásában segítséget jelentene a pszichológiai megközelítés megjelenése, de ez a nemzetközi kutatásban kevéssé, a hazai kutatásban egyáltalán nem tapasztalható.

Igen hasznos lenne a számítógép alkalmazása, de nem lévén valamiféle központi műhely, ahol a fő feladat a fejlődő országok kutatása, sem valamiféle adatbank irányultságának meghatározása, sem a felhasználók kiszolgálása nem megszervezhető.

A fejlődő országok kutatására hazánkban alapvetően a fragmentáltság jellemző, az a tény, hogy „fő foglalkozásban” alig néhányan foglalkoznak ilyen kérdésekkel. Talán nem túlzás azt állítani, hogy csak az egyéni érdeklődésnek köszönhető, ha ilyen kutatások hazánkban még mindig folynak. Csökken az anyagi támogatás, ami összefügg az ország gazdasági helyzetével, de azzal a még mindig tapasztalható, sőt erősödő szemlélettel is, hogy ezekre a kutatásokra Magyarországnak nincs szüksége. Csökkennek a tanulmányúti lehetőségek, a helyszíni kutatás esélyei. Az illetékes szervek az államközi tudományos és kulturális megállapodások amúgy sem bőséges lehetőségeit azzal rontják tovább, hogy a tetemes útiköltség mind nagyobb hányadát hártják a kiutazóra. Ezzel gyakorlatilag lehetetlenné vált fiatal kutatók helyszíni továbbképzése, nyelvtanulása. A korszerű szakirodalommal szinte lehetetlen lépést tartani, új könyvek, folyóiratok beszerzése egyre nehezebb.

Úgy tűnik, hogy közel két évtizedes felfelé ívelő pálya után a fejlődő országok kutatása a nyolcvanas évtizedben megtorpant. Az anyagi természetű okok mellett tehát szerepet játszik ebben a fragmentáltság, az önálló műhelyek hiánya, és talán éppen a lényegéből fakadó multidiszciplinaritás, ami elnyújtja a felkészülési időszakot, kitolja a pályakezdést. De talán a legsúlyosabb gondot az okozza, hogy abban az időszak-

ban csökkent a terület iránti érdeklődés, amikor számos fejlődő ország a világgazdaságban az élre tört, amikor hazánkban a viszonylagos lemaradás olyan társadalmi feszültségeket és gondokat okoz, amelyeknek megértéséhez és kezelési kísérleteihez a fejlődő világ bőséges példatárát kínálja, és amikor gazdasági nehézségeink leküzdésében mind nagyobb szerepet játszanak a fejlődő országok, amelyeknek jelentős része már nem csupán potenciális felvevő piac, hanem kooperációs partner, esetleg tőkeexportőr is. Hazai válságunk feloldásának egyik fontos feladata lenne megakadályozni egy újabb nemzeti befelé fordulást, fenntartani és erősíteni egy olyan nemzettudatot, amely a magyarságot a világ részeként ragadja meg és a kultúrák sokféleségére helyezi a hangsúlyt, elfogadtatva az Európán kívüli társadalmak létét, jelentőségét is. Ebben a helyzetben különösen sajnálatos, hogy a társadalomtudományokban az utánpótlás nem mutat érdeklődést a fejlődő országok iránt. A fiatalok olyan témák felé orientálódnak, amelyek számukra elhelyezkedési lehetőséget kínálnak. Nem vonzó az olyan pálya, ahol öt esztendei egyetemi stúdiumok után esetleg újabb 5–8 éves nyelvtanulás következik a foglalkoztatás közelebbi reménye nélkül.

A magyarországi orientalisztikát sem lehet hibáztatni azért, mert nem volt képes hatékonyan kiépíteni az új helyzethez szükséges alapokat, biztosítani a keleti nyelvek szélesebb körű és folyamatos oktatását, a mai keleti társadalmak komplex kutatását, hiszen olyan nagy ágazatokban sem volt lehetősége például az utánpótlás biztosítására, mint a Kína-kutatás, a kínai nyelv oktatása, mert ezekhez a tevékenységekhez soha nem kapta meg a szükséges anyagi eszközöket, a fiatal szakemberek megfelelő foglalkoztatását és a társadalmi megbecsülést, ami nélkül nem várható, hogy egy diszciplína művelői megfeleljenek a korszerűség sokoldalú követelményeinek. Az ideális az lenne, ha a fejlődő (ázsiai) országok kutatása az orientalisztika eredményeire és ismeretanyagára épült volna, nálunk azonban a szükség teremtette és ezért a közgazdaságtudomány irányította a figyelmet ezekre a társadalmakra. Következésképpen a mai napig megmaradt a kutatások történeti-társadalomtudományi irányultsága, módszere, s bár esetenként, az igényeknek megfelelően esettanulmányok konkrét megrendelésre is készültek, lényegét tekintve a fejlődő országok kutatása az alapkutatások körébe tartozik.

Az elmúlt évtized tapasztalatai alapján tehát elmondható, hogy az orientalisztika és a fejlődő országok kutatása nem minden kultúra esetében talált egymásra, a fejlődő országok kutatása számos esetben éppen a nyelvi-nyelvészeti megalapozottságban a leggyengébb, a kutatásokban érvényesül a multidiszciplinaritás, de egyik tudományágnak sincs döntő túlsúlya; továbbá tapasztalható a támogatás csökkenése és nyomában az érdeklődés szűkülése is, gyakorlatilag nem beszélhetünk utánpótlásról és erőteljesen csökkennek a nemzetközi érintkezés lehetőségei. Ugyanakkor tapasztalható, hogy a könyvesboltokból napok alatt elfogynak a keleti kultúrákat bemutató, olykor borsos árú könyvek, társadalmi érdeklődés tehát van. A könyvkiadók sem zárkóznak el újabb művek kiadásától, így nem lenne szükségszerű a kutatás visszaesése, ha a tudomány irányítása elfogadná, hogy a kutatók egzisztenciáját biztosítani kell, továbbá azt, hogy alapkutatások esetében sok olyan, fontos munkát kell elvégezni, ami csak szűk szakmai körök érdeklődésére tarthat számot és a nagyközönségtől nem várható, hogy vevőként megfizeti e munkálatok fenntartásának költségeit.

Lederer György Baháizmus Budapesten

Mostanában nyitja meg Budapesten információs központját a Bahái Nemzetközi Közösség, amelyről a hazai újságolvasóknak már volt módjuk tájékozódni. Kevesen tudnak arról, hogy a bahái valóság történetében a magyar főváros különleges helyet foglal el, éspedig egyetlenegy, hívei szemében jelentős esemény, a „Mester” itteni látogatása miatt.¹

1913. április 9-én, szerdán délután 2 órakor egy méltóságteljes külsejű ősz perzsa és vagy féltucatnyi kísérője szállt ki a bécsi gyorsból a Keleti pályaudvaron. Alighanem egy félreértett sürgöny folytán ugyanekkor a Nyugatiban a hazai köz- és tudományos életnek olyan ismert személyiségei vártak rá, mint Giesswein Sándor kanonok, országgyűlési képviselő, Stark Lipót, a Villamosmű igazgatója és a Teozófiai Társaság titkára, Kúnos Ignác és Germanus Gyula, a Keleti Akadémia tanárai, a török konzul, egy Pesten időző és itt is nősült, Sirdar Omrao Singh nevű hindu,² továbbá számos helyi hírlapíró. A jeles és csalódott társaság a Ritz Szállóba hajtatott, s itt tudták meg, hogy a hívei által „Mester”-ként tisztelt ^cAbdu'l-Bahá ^cAbbás Effendi már elfoglalta lakosztályát. A Nyugati peronján lóvátett fogadóbizottságot ^cAbbás Effendi nem sokkal később afféle sajtókonferenciával kárpótolta.

^cAbdu'l-Bahá (1844–1921) *Bahá'u'lláh* (1817–1892), a bahái hit megalapítójának fia volt, és utódja mozgalmának élén, amelyről nemrégiben részletes ismertetés jelent meg magyarul.³ Csupán emlékeztetek itt arra, hogy a baháizmus eszmei elődje az 1840-es évek bábizmusa, s hogy a különben a palesztínai Haifában élt Mester egy nyolc hónapos észak-amerikai⁴ és nyugat-európai előadókörút végén jött el a magyar fővárosba Stuttgartból, Bécsen át.⁵ A világbékét, a szeretetet, a lelki értékek mindenél előbbrevalóságát, a nemek és a fajok egyenjogúságát, a nemzetközi bíraskodás és az ugyancsak nemzetek közötti egyetemes segédnyelv bevezetésének szükségességét hirdette, továbbá a vallások egységét és kívánatos összhangjukat a tudomány vívmányaival. Mindez érthetően tetszést váltott ki a kor pacifistáinak, eszperantistáinak, teozófusainak és feministáinak körében. Ilyenek Budapesten is szép számmal akadtak, ám ^cAbdu'l-Bahá prédikációinak visszhangja nálunk nagyobbak bizonyult, mint amekkorára pusztán ennek alapján számítani lehetett. A sajtó bőséges és a „keleti prófétával” szemben jobbára kimondottan barátságos tudósításain, valamint a balkáni háború és a hazai belpolitika híreitől, az „utolsó békeév” szorongásaitól felzaklatott közvélemény közhelyek iránti fogékonyságán túl a Magyarországon ekkortájt meglehetősen elterjedt török- és iszlámbarát érzületnek is szerepe volt ebben.⁶ ^cAbdu'l-Baháról tudták, hogy török alattvaló – azt már kevesebben, hogy alig öt esztendeje szabadult háziőrizetéből, amelyben ^cAbdu'l-Hamid szultán rendeletére úgyszólván egész életét eltöltötte – valamint hogy muszlim. Ekkor ugyanis még az ő számára sem volt nyilvánvaló, hogy a baháizmus független az iszlámtól: maguk a baháíák is csupán onokájától értesültek erről, 22 évvel később.⁷

A közönségét érzékkel tanulmányozó Mester felfigyelt erre a felfokozott érdeklődésre, és ontotta magából a magyarbarát nyilatkozatokat:

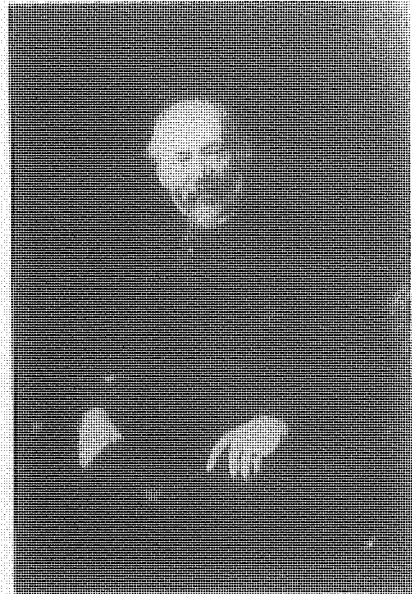
„Boldogan látogatom meg ezt az országot, amely a Kelet számára a haladást testesíti meg, az idegenek iránti barátságával és vendégszeretetével” (Z). „Hálás vagyok Istennek, hogy Budapesten él a szellemi élet utáni vágy, hogy az emberek az igazságot keresik, hogy törődnek Isten szavával és sóvárognak utána, s hogy az Örök Királyságból várnak útmutatást” (R). „Hála Istennek Budapesten megvan a lelki fogékonyság...” (Z). „Nagyon szeretem Budapestet és Stuttgartot. Jó lelkek élnek e két városban. Politikai szövetség fúzi össze Németországot és Ausztriát, és remélem, hogy e két nemzetet a szellemi kötelékek is összekapcsolják majd” (SW).

Azt azért tudta ^CAbdu'l-Bahá, hogy nem éppen Ausztriában van. Erre vall, hogy hirtelen megkérdezte a *Pesti Tükör* öt faggató riporterét: „Igaz-e, hogy a mostani király halála után el fognak a magyarok szakadni Ausztriától?”⁸ – Ez akkor távolról sem tett szett valószínűnek, de az újságírók éppen azért hívták őt „prófétának”, hogy ehhez hasonlókat halljanak tőle. Legalábbis különös mindazonáltal azon állítólagos kijelentése, amely szerint „az 1849-iki magyar menekültek közül sokan emigráltak Perzsiába, ahol az ő – a próféta – atyja táborához csatlakoztak, Perzsiában megtelepedtek, és utódaik a mai napig töretlen hívei a baháizmusnak”.⁹ Nem ismert olyan adat, amely ezt alátámasztaná, bár szabadságharcos honvédek valóban sokfelé, így Teheránba is eljutottak. Tény viszont az, hogy a bábák által Násiri'd-Dín sah ellen 1852. augusztusában megkísérelt sikertelen merényletet követő mészárlásról részletesen beszámoltak a *Pesti Napló*, a *Pressburger Zeitung* és a *Magyar Hírlap* őszi számai. Ez utóbbi október 27-én teljes terjedelmében közölte Von Goumoens osztrák kapitány augusztus 29-én Teheránból kelt, a bábák megpróbáltatásairól és kínhaláláról szóló, a baháák számára híres¹⁰ naturalista tudósítását, amelynek eredetije a bécsi „Soldatenfreund” című lapban jelent meg nem sokkal korábban. Mégsem ez az igazi cáfolata annak, amit 1913. áprilisában a Mester titkára, Mahmúd-i-Zarqání jegyzett fel naplójába Budapestre való megérkezésükkor: „Ebben a városban korábban csupán két vagy három ember tudott a bahái hitről”. A *Teozófia* című folyóiratban már az előző év decemberében megjelent Stark Lipót 1912. február 25-én elhangzott hosszú előadása „A bahái mozgalomról”, a Magyar Eszperantó Szövetség híradója, a *La Verda Standardo* pedig 1913. márciusi számában közölte ^CAbdu'l-Bahá január 7-én, Edinburghben tartott beszédét, igaz, eszperantó nyelven. A baháizmusról a magyar közönség ezeken kívül Goldziher Ignác¹¹ és Vámbéry Ármin¹² írásaiból is tájékozódhatott. Mindkettő ismerték Edward Granville Brownt, a bábizmus-baháizmus neves krónikását, aki 1890-ben magával Bahá'u'lláhhal találkozott ^CAkkában.

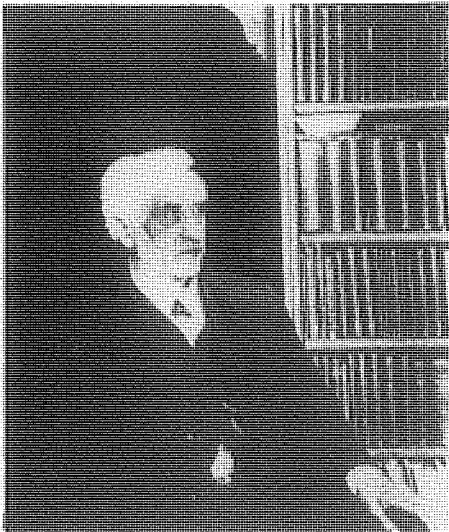
Amint az *Napló*-jának német nyelvű kiadásából kiderül, Goldziher ekkor már nem tartotta nagyra Vámbéryt (a „sánta hazugot”, ahogyan nevezte), ha ugyan tisztelte valaha is, és a Ferenc-József rakparton lakó agg „dervis”, Viktória királynő egykori vacsoravendége, a néhai ^CAbdu'l-Hamid szultán bizalmasa is legfeljebb a tudóst becsülhette a sémi filológia óriásában, annyira különböztek egymástól. ^CAbdu'l-Bahá mindkettejüket dolgozószobájukban látogatta meg, hogy „bahaista kérdésekről beszélgessenek”, amint azt – legalábbis Goldziher esetében – szintén a *Tagebuch*-ból tudjuk. A találkozást hónapokkal később levélváltás követte, és mind a ketten kaptak postán egy-egy szöveget a Mestertől, akinek veje és egyben ügynöke, Ahmad Yazdi ilyen portékával kereskedett Port Saidban. Goldziher megjelent ^CAbdu'l-Bahá előadá-



Abdul Bahá Abbász, a perzsa vallásos biblia-szekta apostola, az iszlám ülté ágostyánai, aki Európát látogatásában Budapestre érkezett és itt pénteken előadást tartott. Az 3800. Jekét, az emberszereteti, ládóttal környében. 1600 perzsa híve is vele jött. Jelenleg hetvenhárom éves.



Vámbéry Ármin



Goldziher Ignác



Paikert Alajos



Apponyi Albert gróf



Bethlen Aurélia grófnő



Giesswein Sándor kanonok

sain, amelyek közül az április 11-i, azaz a régi Országház épületében megtartott és Mirzá Aḥmad Suhráb¹³ illetve Germanus által fordított prédikáció különös jelentéssel ért véget:

„A hallgatóságnak bemutatta a nagy szent perzsa tudóst – mellette állván – Giesswein prelátus. És mikor utóbb jobboldalt melléállt Goldziher tanár, a közönség spontán tapsviharban tört ki, átérezve annak mély szimbólikus értelmét, hogy ott látta együtt, amint egymás kezét fogták, három nagy világvallás képviselőit: a magas állású katolikus főpapot, a nagynevű zsidó orientalistát és a bahái mozgalom lelkes hirdetőjét” (Z és R).

Goldziher és a Mester levélváltása már napvilágot látott nyomtatásban,¹⁴ ám a baháiak jóvoltából¹⁵ sokkal ismertebb az a „vallomás”, amelyet ez utóbbihoz Vámbéry intézett, nem sokkal még ugyanezen év őszén bekövetkezett halála előtt:

„Ezt az alázatos írást küldöm ^CAbdu’l-Bahá szent és áldott jelenlétének, a minden Tudás középpontjának, aki ismeretes az egész világon, s akit szeret az egész emberiség. Oh Te nemes barátom, aki Vezetésséddel ajándékozod meg az emberiséget, életem legyen a Te áldozatod! Szeretett leveled, amelynek írásával leereszkedtél szolgálhhoz, valamint a szőnyeg, amellyel megajándékoztál, hibátlanul eljutottak birtokomba. Az időt, amelyet Magasságod jelenlétében töltenem megengedettet s a Te Jelenléted áldásának emlékéért szolgál emlékezte mindenkor híven fogja megőrizni. Vágyakozom az idő után, amikor ismét együtt lehetek Veled.

Bárha az Iszlámnak számos országát és városát jártam be, még soha sehol nem találkoztam oly magasztos jellemmel és oly nemes egyéniséggel, sőt hiszem, hogy sehol nem találhatom fel mását. E tulajdonságaidtól remélem, hogy Eszményeidet és Törekvéseidet siker fogja koronázni, s mindenképpen jó eredményeket fognak megélelni, mert az eszmények és cselekedetek mögött könnyen felismerhető az emberiségnek örök jóléte és boldogsága.

Hogy közvetlenül nyerjen tudomást és szerezen tapasztalatokat, e szolgál különböző vallások követőinek sorába lépett. Sorjában voltam: zsidó, keresztény, mohamedán és Zoroaszter követője. Ezekből a tapasztalatokból megtanultam, hogy a különböző vallásfelekezetek hívőinek nincs jobb dolga, mint hogy egymást gyűlöljék és kiátkozzák; sőt mi több, tudatára ébredtem, hogy mind e vallások világi uralkodók kezében a zsarnokság és elnyomatás eszközeivé váltak, s ilyenképpen az emberiség rombolásának voltak okozói.

Ha ezeket a kártékony eredményeket szemügyre vesszük, mindenkinek Nemes Személyiséged mellé kell állania és örömmel kell fogadnia az Egyetemes Vallás jelentős megalapítását, úgy, miként az Törekvéseidben megnyilatkozik. Távolból szerencsés voltam hajdan megláthatni Kitűnőseged Atyját, lelki szemeim előtt most testet öltött Fiának Személye és csodálattal teltem el. A legnagyobb tiszteletet és odaadást juttatom kifejezésre Kiválóságod Elvei és Céljai iránt, s ha a Mindenható hosszú élettel ajándékoz meg, minden körülmények közt szolgálni fogom tanításodat. Ezért könyörgök és imádkozom szívem mélyéből.

Szolgád: Vámbéry”¹⁶

Aligha szükséges mindehhez hozzáfűzni, hogy a baháiak nagy becsben tartják Vámbéry Ármint. Ő volt az egyik tiszteletbeli elnöke a Turáni Társaságnak, amelynek ügyvezető alelnöke, Paikert Alajos, április 14-ének estéjére a Nemzeti Múzeum nagytermébe hívta meg ^CAbdu’l-Bahát, hogy az ott egybegyűlt hallgatóságnak „A nemzetek és a vallások közötti békéről” beszéljen. Már maga e téma és a zsidó származású Vámbérynek a Társaságban viselt méltósága jelzi, hogy a „turanizmus” ekkortájt még igen távol állott attól, amivé az 1930-as évek második felére lett.¹⁷ Miként a régi Országházban, az agg perzsa szólamainak itt is megvolt a hatásuk.

„Mikor ^CAbdu’l-Bahá az emelvényre lépett és beszélni kezdett, feszült figyelemmel, lélegzetvisszafojtva hallgatta őt a többszáz ember, a társasélet színejavából odagyűlt hallgatóság. Perzsa nyelven beszélt, szavait a perzsa tolmács angolra fordította, azután Stark Lipót igazgató magyar nyelven ismételte. ^CAbdu’l-Bahá Turánország magas kultúrájáról beszélt, mely előtte oly jól ismert, és vá-

zolta, hogy mint ment pusztulásnak vallási egyenetlenségek és villongások folytán. Vázolta továbbá a tartós béke felépítésének körvonalait. Mikor kérdezték tőle, melyik hely lesz majd a béke középpontja, ^CAbdu'l-Bahá azt válaszolta, hogy az az ország lesz a középpont, mely elsőnek tűzi ki a béke zászlaját” (R).

Ez a „Turánország”-ötlet, úgy tűnik, igencsak megfelelt a közönség ízlésének,¹⁸ még a vérengzésben az állatot felülmúló emberről, vagy az emberiséget példázó két-szárnyú madárról szóló bahái metaforákat is lepipálta. A lapok sorra közölték az elragadtatott, ^CAbbás Effendi egzotikus, fehér turbános képével illusztrált tudósításokat,¹⁹ a Mester maga pedig sorra látogatta meg otthonukban újdonsült ismerőseit: Paikertet az Istenhegyen, Starkot a Nyúl utcában, a török konzult a Várban, sőt Gróf Apponyi Albertet is a Gellérthegy oldalában, ahol „a két nagy egyéniség az emberiség legmagasabb problémáiról társalgott” (R).

Háromszor ült modellt a Mester Nádler Róbert műtermében, aki így emlékezett rá vissza két évtized múltán:

„Csodálkozva láttam, hogy arkifejezésében mint tükröződött a béke, a tiszta szeretet és az abszolút jóakarat. Mindent oly jóságos világításban látott, mindent szépek találta, éppúgy a város külső életét, mint lakóinak lelkét. Dicsérte városunk fekvését, a várost szelő nagyszerű Dunát, dicsérte a jó vizet és a jó embereket” (R).

Minden forrásunk kitér arra, mennyire tetszett ^CAbdu'l-Bahának az akkoriban még talán valóban „kék” Duna. Hol hotelszobája ablakából, hol a rakpartról, hol pedig a Lánchídról nézte hosszan a vizet, miközben turbános-szakállas kísérőivel sétálgatott az őt meg-megállító kíváncsi járókelők és a hírlapok fényképészeinek²⁰ örömeire. A Nádler megfestette arckép oly jól sikerült, hogy az elragadtatott bahái krónikás szerint: „Az eljövendő évszázadokban Magyarország büszke lesz arra, hogy e történelmileg jelentős portré itt készült el” (R). A büszkeségen kívül a baháák nem is hagytak egyebet az országnak belőle, hiszen a festményt az 1970-es évek elején elvitték Haifába, ahol ma is őrzik. Aligha fizettek érte annyit, amennyit 1937-ben a művész felesége állítólag kért érte: tízezer amerikai dollárt.²¹ Nagyobb értéket tulajdonított neki, mint maguk Bahá'u'lláh hívei, ha ugyan lehetséges ez.

Nádler volt a Teozófiai Társaság elnöke, amelynek tagjaival a Mester két estét is együtt töltött, április 10-én csütörtökön és 12-én szombaton. Jót imádkoztak és meditáltak, s a bahái historiográfia ezt a jeles csoportot lényegében a mozgalom itteni magjának, Magyarországot pedig ettől fogva „a Hit számára megnyitottnak” tekintette, alighanem teljesen alaptalanul. Afféle referenciaként Stark lakáscíme megjelent ugyan az amerikai bahái sajtóban,²² mégsem lenne helyes ebből bármire is következtetni. Igaz, ^CAbdu'l-Bahá kijelentette, hogy „*Budapest lesz egyik középpontja Kelet és Nyugat egyesülésének*”, hogy „*ebből a városból fog szétáradni a világosság más helyek felé*” (R), és hogy „*Isten Ügye nagy haladást fog itt elérni*” (Z), amihez csalahatatlan unokája, Shoghi Effendi Rabbáni később hozzáfűzte: *a magyar főváros „előbb vagy utóbb a (bahái) Ügy egyik vezető centrumává fejlődik majd Európában. A tanítás számára a talaj ott kivételesen termékenynek ígérkezik*”.²³

Az áprilisban szokatlan havazástól és hidegtől erősen meghűlt Mester 18-án hagyta el Budapestet, némi kerülővel hazatért Haifába, ahol 1921-ben halt meg, nem sokkal azután, hogy a britek lovaggá ütötték. Végrendeletében Shoghi Rabbánit állította maga után a mozgalom élére „*Isten Ügyének Védnöke*”-ként, akinek megbízásából csupán 1933. februárjában érkezett meg Magyarországra a világutazó bahái térítő, a Penn-

sylvaniában született *Martha Root*. Az időközben eltelt két évtized alatt a baháizmusról a Kárpát-medencében nem sok szó esett, leszámítva a *Pesti Napló* 1928. október 28-i számának a szmirnai baháiak letartóztatásáról szóló beszámolóját.

Root kisasszony 1925. decemberében már járt Pesten, ahol közmondásos takarékosága folytán előbb egy garnizállóban vett ki szobát, majd – miután imádkozott az ott dolgozókért és ügyfeleikért – átköltözött a Hotel Dunapalotába, a korábbi Ritz-be, azaz oda, ahol egykor ^cAbdu'l-Bahá lakott. Már ez a pusztá tény is meghatotta érzékeny lelkét. „A lakhelyváltogatás egy sötét élményt szellemi kalanddá változtatott, és Budapest fény sugarára lett számára a városok sorában” – írta utóbb a bahái krónikás.²⁴ A kizárólag angolul és valamennyire eszperantóul beszélő Martha Root Közép-Kelet-Európában legnagyobb sikerét azzal érte el, hogy megtérítette Mária román kriálynét,²⁵ akinek anyanyelve volt az angol, és akit ura, Károly ekkor már meglehetősen nyíltan csalt Lupescu asszonnyal. (A baháiak roppant nagy tisztelői a koronás főeknek.) A helyi amerikai konzulok közbenjárására szívesen fogadta Root kisasszonyt audiencián Masaryk majd Beneš elnök, illetve a szerb királyi család néhány tagja, a magyar arisztokrácia azonban kevésbé bizonyult érdeklődőnek: 1926. márciusában csupán Apponyi Alberttel sikerült találkoznia a lelkes misszionáriusnőnek, de 1933. februárjában már vele sem, minthogy nagyjából vele egyidőben érkezett meg a magyar fővárosba Genfből a gróf teteme. Ezeket a részleteket a bahái világ ma is élő ismert személyiségének, Marzieh Gailnek (akkor Marzieh Nabil-Carpenter) magyarországi útjegyzeteiből ismerjük.²⁶ Az akkor még igen fiatal Marzieh asszony szenvedélyes beszédekert tartott a baháizmusról a pesti nőegyletekben. Leginkább a szónok testi bájait tartották fontosnak ecsetelni a fővárosi sajtó udvarias munkatársai, akik Root kisasszonynak legfeljebb az eszét méltatták.²⁷ A *Pesti Napló* 1933. április 6-i száma arról írt, hogy Martha Root a Közgazdasági Egyetemen tartott előadást a bahái tanokról – Shoghi Rabbáninak küldött leveléből²⁸ tudjuk, hogy produkciójával ő maga nagyon elégedett volt, ám a hallgatóság legfeljebb akkor, ha értett angolul. Ezután már csak Marczali Poli József körüti klubjában, az English Speaking Circle-ben lépett fel,²⁹ nem utolsóként térítő kollégáinak sorában.

A mozgalom ebben az időszakban számos nyelvre fordíttatta le J. E. Esslemont *Bahá'u'lláh és az új korszak* című könyvét, túl sokat várva tőle. A magyar nyelvű változatot Root kisasszony száz amerikai dollárért Steiner György győri eszperantistánál rendelte meg, aki 1933. november 9-én, néhány hónappal e munkáját követően el is távozott az élők sorából. A túlvilágon azután Bahá'u'lláh bőségesen megjutalmazta jótettéért – ezt onnét tudjuk, hogy titkárán keresztül Shoghi Rabbáni maga üzent ilyesmit az özvegynek.³⁰ A könyvet egy helyi hölgyklub elnöknője, Szirmai Irma lektorálta Vámbéry Rusztemmel közösen, aki bevezetést is írt hozzá.³¹ Ezt Haifából postán a Védnök és a helyszínen Martha Root „kijavították” majd a kötetet kétezer példányban kiadták Gergely Könyvkereskedésének gondozásában, még 1933-ban. Nyelvi szempontból mindmáig ez a leginkább elfogadható magyarul megjelent bahái kiadvány, igaz, ezzel semmi rendkívülit nem mondtunk róla.³² Nincs adatunk arról, hogy Root kisasszony ezt követően bármi említésre méltót művelt volna Budapesten, leszámítva talán azt, hogy együtt teázott Nádlerrel, Paikerttel és Germanusszal.³³ Shoghi Rabbáni májusban ideküldött egy később bulgáriai ténykedése folytán nevezetessé vált kanadai származású bahái térítőnőt, *Marion Jack*-et, aki „kiscsoportos



Martha Root



Vámbéry Rusztem



Marion Jack



Ruhangiz Bolles

lelki foglalkozásokat” tartott az erre vállalkozó magyaroknak és Pesten időző amerikaiaknak.³⁴ Nyáron azután elkezdődött a nemzetközi cserkésztalálkozó, a katolikusok szervezte Jamboree, s így az áldozatkész misszionárius hölgyek elutaztak Belgrádba, minthogy Magyarországon ettől fogva még a korábinál is kevesebben voltak rájuk kíváncsiak.

„Váltás” Pestre csupán 1937. legelső napjaiban érkezett, éspedig a new york-i *Ruhangiz Bolles* és leánya, *Jeanne* személyében, akik a Védnök feleségévé majd özvegyévé lett Mary Maxwellnek (ma az *Amatu'l-Bahá Rúhiyyih Khánúm* néven ismerjük) voltak nagynénje illetve unokanővére. Az egykor keleti akadémiai tanítványainak élén tisztelgő látogatáson *Abdu'l-Bahá* hotelszobájában megfordult Germanus Gyula³⁵ felajánlotta nekik szolgálatait, ám enélkül is sikerült néhány érdeklődő bennszülött asszonyt és leányt toborozniuk. Bizonyára hozzájárult ehhez, hogy a 30-as években nálunk működött többi bahái misszionáriusnőtől eltérően *Ruhangiz* asszony egy másik nyelvet is ismert az angolon kívül, tudniillik a németet, és hogy ott-hon maradt tehetős férjének hála, volt pénze helyiségeket bérelni az összejövetelek és a maga számára a Kossuth téri Gröbel-panzióban. Felettébb barátságos cikkeket jelentek róla meg a *Pesti Napló*ban, a *Nyolc Órai Újság*ban, az *Esperanto Venkas*ban és az *Újság* 1937. június 13-i számában. E legutóbbi („*Szektások között a Lipótvárosban*”) szerzője nem más volt, mint *Németh Andor*, aki tárgyilagosan összefoglalta a baháizmusról Bolles asszonytól hallottakat. Az interjú egyik részletét fél évszázaddal később ennek unokahúga, *Amatu'l-Bahá* pletykának minősítette és határozottan cáfolta:

„De hiszen önök a szeretet vallását, a fajok és felekezetek egyenjogúságát hirdetik! Hogyan tűrheti ezt a horogkeresztes Németország? – Nem tudom, feleli Mrs Bolles szerényen. Azt beszélik, hogy Hitlert fiatal korában érdekelte a mozgalom. Talán behúnyja egyik szemét – teszi hozzá ártatlanul”.³⁶

Alig hagyták el a Bolles-hölgyek Magyarországot,³⁷ a katolikus *Nemzeti Újság* 1937. augusztus 6-án némileg irónikus hangú írásban számolt be a Gröbel-panzióban folyó bahái összejövetelekről. A Budapesten valaha is működött egyetlen bahái közösség titkára, *Renée Szántó-Felbermann* utóbb azt állította,³⁸ hogy a cikk szerzője „politikailag veszedelmes társaságnak”, sőt „kommunistáknak” mondta volna őket, s hogy az ő nevét kiváltképpen kiemelte, ám „hála jó nevének és hírének”, sikerült a rendőrségen kimagyarázkodnia. Mindebből csupán annyi igaz, hogy a „Renée” utónevét valóban kinyomtatták. Az érvényben lévő törvény szelleme és betűje szerint való volt az, hogy a rendőrség ettől fogva a bahái gyűlésekre időnként megfigyelőt küldött, aki „meglehetősen barátságos volt, és semmiben sem zavart bennünket”.³⁹

Bár ezekben az esztendőkből rövidebb ideig más bahái „tanítók” is megfordultak Pesten,⁴⁰ a Védnök 1937. végén egy *Bertha Matthiesen* nevű hölgyet rendelt ide téríteni. Ő már csak angolul tudott. Az alábbi részletek az ő Haifába küldött jelentéseiből valók:

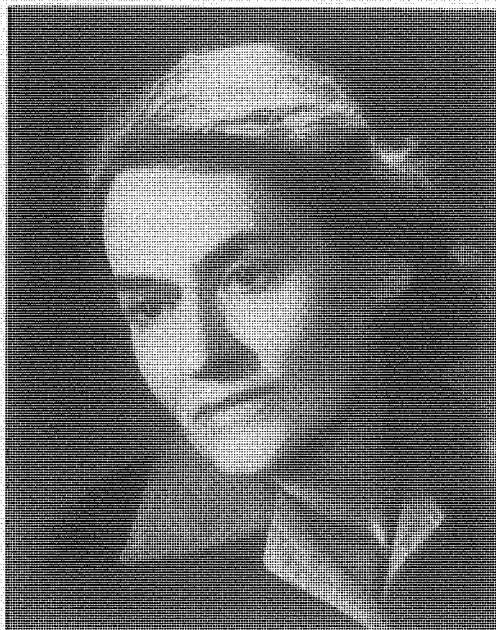
„Éppen Bolles asszony és Jeanne elutazásakor megjelent egy újságcikk, amely gúnyt űzött az Úgyből és a kommunizmussal hozta összefüggésbe. Ez sajnos válasz nélkül maradt, s a mi megérkezésünkkor az antiszemitizmus – L] már túlon túl előrehaladott volt ahhoz, hogy nyilvánosan fellépjünk... Minden egyetemes mozgalmat rosszalással fogadnak itt, és úgy is fogalmazhatnék, hogy itt senki sem bíz a zsidókban. Sajnálatos az is, hogy e fiatal emberek némelyikének – akik még nem voltak hívők – megengedték, hogy beszéljenek, és hogy vezető szerepet egy olyan



**Jeanne Bolles és unokanővére, Mary Maxwell,
a védnök későbbi hitvese 1935-ben**



Amatu'l-Baha' Rúhíyyih Rabbání



Renee Szinto-Felbermann

játszott, aki itt kommunista tevékenységbe bonyolódott. Ezt a csoport nem tudja. A lányok közül is gyanú alatt állt egy. (1938. 6. 16). A csoport 100 %-ban zsidó. A viszonyok Magyarországon közel vannak az örülethez, még ha nem azonosak is azokkal, amelyek a Harmadik Birodalomban fennálltak. Úgy vélem, hogy szeretett Hitünk presztízse gyorsabban növekednék és egy reprezentatívabb csoportot vonzhatna, ha egyidejűleg néhány nem-zsidó hívőre is szert tennénk... Úgy vélem, hogy e csoportban némelyek [bahái – L] deklarációjára korábban került sor, mint hogy ők erre érettek lettek volna. Nem tanulmányozták a Mester Végakarátát, és mindnyájan tagjai más vallási szervezeteknek illetve felekezeteknek (1937. 12. 13.)... A törvény arra kényszeríti Magyarországot minden zsidó lakosát, hogy magát mint ilyet jegyeztesse be, ám a lányok közül néhányan most zsidó bahááknak nyilvánítják magukat. (1938. 3. 9.)... Érzem az antiszemitizmus) növekedését és azt, hogy zsidó barátaink bizonyos döntésekre várnak. Egy jelentősebb közép-európai hídfőállás kiépítése majdhogyanem lehetetlennek tűnik. Számtalan találkozó volt, amelyekre a többség anyagi megfontolásokból jött el. Látom már, hogy Bolles asszony és Jeanne szeretetteljes szolgálataival mennyire visszaéltek. (1938. 6. 16.)... Érzésem szerint a legjobb lesz megszakítani budapesti tartózkodásomat, minthogy nem bölcs dolog olyan jogi természetű ügyekbe keverednem, amelyek veszélyeztethetik állampolgárságomat – a megszakítatlan tartózkodás azzal jár, hogy adót kell fizetni. És kúráltnom is kell magamat Bad Nauheimben... Bár a csoport kezd némi felelősséggel működni, fejlődni sohasem fognak. És, őszintén szólva, teljesen 'Amerikától' függenek' (1938. 6. 16.).

1938. őszén Matthiesen kisasszony elutazott a nevezett fürdőhelyre, azután pedig két hónapra Svédországba. Nem tudjuk, hogy ott kellett-e adóznia, azt viszont igen, hogy 1939. januárjában visszajött a magyar fővárosba, és hogy Shoghi Rabbáni 1939. február 19-én kelt utasítása nyomán az április 21-i „Ridván-ünnepen” megalakította a magyarországi „helyi szellemi gyülekezet”-et, majd eltávozott. Nincs adat arról, hogy ez valaha is „működött” volna, az azonban bizonyos, hogy hímnemű tagja csupán egy volt, az agg elnök, keresztény születésű pedig egy sem. A közösség létszáma a tizenötöt sohasem haladta meg. Névsoruk megvan, ám alighanem inkább csak a baháákat érdekelheti. Ahogyan egy egykori „tagjelölt” öt évvel később fogalmazott: „Akkoriban Budapesten bárminek jobb volt lenni, mint zsidónak, még baháának is.” Megtizedelte őket a világháború, Renée Szántó-Felbermann-nak később még is sikerült közülük néhányat maga köré gyűjtenie, akik a világ bahááitól csomagokat,⁴¹ a Védnöktől pedig egy 1947. szeptember 25-én kelt levelet kaptak. Ebben újabb „szellemi gyűlekezet” létrehozására biztatta őket. Ez akár meg is történhetett. Renée asszony memoárjából csupán annyit tudunk, hogy 1950-ben behívták a Belügyminisztériumba, ahol szervezkedésük önkéntes beszüntetésére szólították fel.⁴² A hatalom iránt lojális bahááként ő persze így is tett. Jóllehet ő és férje egyaránt nagypolgári származásúak voltak, a különben meglehetősen éber rendszer nem lehetett egészen bizalmatlan irányukban, hiszen a legsötétebb években is a brit követségen dolgozhattak fordítókként. Nem telepítették ki őket, csupán pasaréti villájukba költöztették be társbérelőnek egy szerény műveltségű és nem egészen jóindulatú rendőrt egy hölgygel együtt, aki eleinte nem is volt a felesége, csak teherbeesése után lett azzá – írja felháborodottan a *Rebirth* sokat szenvedett, érzékeny lelkű és fejlett erkölcsiségű szerzője.⁴³ Bár 1954. február 24-én még „boldog volt látva Magyarországot nevével a tízéves bahái térítési tervben”,⁴⁴ Renée asszony és családja 1956–57 telén mégis elhagyta hazáját, amelyben így átmenetileg kihúnyt a baháizmus addig is csak pislákoló lángja, és amelyben tovább uralkodott a kommunizmus, „a három hamis istenség, az emberiség megszentelt temploma vezérbálványainak egyike”, ahogyan Shoghi Rabbáni nevezte, a rasszizmussal és a nacionalizmussal együtt.⁴⁵ A

Védnök azt követően fogalmazott így, hogy a szovjet hatóságok a 20-as évek végén Ashabadban elkobozták a baháiak első anyateplomát, őket magukat pedig vagy deportálták, vagy áttették a perzsa határon.⁴⁶

„Isten Ügyének Védnöke” 1953. áprilisában a következő szöveget intézte a bahái világhoz:

„A tízéves terv előírja Németország és Ausztria intézményeinek megszüldítését, a német hívek számára a szülőházjuk határain túli missziózást, az első behatolást a következő szűz területekre: Kréta, Fríz-szigetek, Görögország, valamint amennyire azt a viszonyok lehetővé teszik: Albánia, Észtország, Finn-Karélia, Lettország, Litvánia, Moldávia, Románia, Fehéroroszország, továbbá a Hit újbóli megszüldítését Ausztriában, és amint mód van rá Bulgáriában, Csehszlovákiában, Magyarország, Lengyelországban, az Orosz SzSzSzk-ban, Jugoszláviában...”⁴⁷

E szavakat az apolitikusságukra néha talán túlságosan is büszke baháiak úgy értelmezhették, hogy égi üzenetük eljuttatása a Vasfüggöny mögé szorult népekhez (nyugat)-német, illetve osztrák gyülekezeteik feladata. Ám minthogy ezt, úgymond, „a viszonyok nem tették lehetővé” és „nem volt mód” rá, az illetékes bahái „intézmények” az időközben eltelt több mint három és fél évtized során e téren nem sok látványosat tettek a „népi demokráciákban”, így Magyarországon sem igen járt bahái „tanító”, hacsak rendkívül nagy csöndben nem.⁴⁸ Erre az óvatosságra a hetvenes, kiváltképpen pedig a nyolcvanas években már aligha volt okuk. Új helyzetet csupán az „*Igazság Egyetemes Házát*”-nak 1989 lelegején kelt határozata teremtett, amellyel a bahái mozgalom legfőbb irányító testülete „a Mester jelenlététől egykoron megáldott” magyar fővárosra irányította a hívek figyelmét. Ebben már szerepelt egy budapesti „bahái információs központ” terve is, egyebek között.

Az 1957-ben jobblétre szenderült Shoghi Effendi Rabbáni nem hagyott maga után sem természetes, sem kijelölt utódot. Némi zavaros „interregnum” után, 1963. áprilisában választották meg, és választják azóta ötévente újjá maguk közül tökéletlen emberek a Haifában állítólag folyvást isteni ihletre „törvényeket alkotó” „Igazság Egyetemes Házát”, amelynek kilenc tagja persze csalahatlan, és amely – „Alkotmány” szerint – sem választóinak, sem másnak nem tartozik felelősséggel, hacsak Istennek nem. Megnyugtató, hogy Magyarországon ezen tiszteletre méltó úriemberek szerint végre eljött az „igazság pillanata”, vagy legalábbis a lelkiismereti szabadságé.

JEGYZETEK

1 A két elsődleges forrás ^cAbdu'l-Bahá 1913-as budapesti látogatásáról Mirzá Maḥmúd-í-Zarqání *Kitáb-í-Badáyí'u'l-Áthár* címen megjelent feljegyzéseinek 2. kötetéből a 226–244. oldalak (Bombay, 1921, reprint Hofheim-Langenhain, Bahá'í-Verlag, 1982) – a továbbiakban: Z –, valamint az 1920-as években kiközösített, de 1913-ban a Mesterrel Pesten járt bahái, Wilhelm Herrigel naplójából Alice Schwarz-Solivo által összeállított és a Stuttgartban kiadott bahái folyóirat, a *Sonne der Wahrheit* 1924. évi 1–5. számaiban ^cAbdu'l-Bahá in Budapest címmel publikált sorozat – a továbbiakban: SW. Valószínűleg ezeket és az események 1933-ban még élő magyar tanúinak visszaemlékezéseit dolgozta fel Martha Root *Abdu'l-Bahá látogatása Budapesten 1913-ban* című dolgozatában, amely magyarul J. E. Esslemont *Bahá'u'lláh és az új korszak-jának* (Budapest, Gergely, 1933) előszavaként, angolul pedig a K. Zinky szerkesztette *Martha Root Herald of the Kingdom* című kötet (New Delhi, Bahá'í Publishing Trust, 1983) 361–370. lapjain jelent meg – a továbbiakban: R. Másodlagos forrás még H. M. Balyuzi, *Abdu'l-Bahá The Centre of the Covenant of Bahá'u'lláh* (Oxford, George Ronald, 1971, 383–387), amely az eddigiekhez képest újat nem tartalmaz, vagy ha mégis, azt tételelesen nem támasztja alá. Az osztrák bahái közösség ál-

tal 1988-ban *Abdu'l-Bahá in Budapest* címmel megjelentetett könyvecskének semmiféle forrás- vagy egyéb értéke nincs. A *Keletkutatás* 1989. tavaszi számában *A magyarországi iszlám újabb kori történetéhez, II. rész* 177. jegyzete tartalmazza a baháizmushoz kapcsolódó magyar sajtó- cikkek listáját, abból talán csupán az *Új Idők* 1913, 4, 20, 438 és a *Pesti Napló* 1937, 2, 26, 10 maradt ki, az újabbak közül pedig a *Magyarország* 13, 1989, 22 és *Új Tükör* 16, 1989, 36–37. Ezekre itt külön már nem hivatkozunk. Feljegyzésre érdemes az index-szel el nem látott *The Bahá'í World* (a XIII. kötetig Wilmette, azóta Haifa, a továbbiakban: *BW*) kötetiből a magyarok- hoz vagy Magyarországhoz kapcsolódó lapok bizonyára tökéletlen összegzése: III, 45, 222, IV, 272, V, 46–47, 54, 377, 430, 563, 568–569, 609, VI, 34, 502, 509, 557, VII, 33–39, 558, 598, VIII, 740, X, 557, XI, 522, XII, 269, 675, XIII, 387, 460, 464, XIV, 133. Köszönettel tartozom a haifai Bahái Világközpont vezetőinek és kutatóinak, akik munkámban támogattak. Archívumukból származik az e dolgozat második felében felhasznált valamennyi magánlevél-részlet, illetve térítői jelentés, továbbá a fényképek egy része.

2 *Új Idők* 1913, 2, 9, 169–170; *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja* 1912, 4, 27, 5.

3 Lederer György, *Egy kicsiny világvallás: a baháizmus*, *Világosság* 6, 1989, 464–469.

4 Az Egyesült Államokban ekkor már több ezerre rúgott a baháíak száma. Egyikük volt az 1862-ben Erdélyben született Bethlen Aurélia grófnő, aki némi európai és afrikai világtúrás után 1893-ban telepedett le az Újvilágban, és ott 1906-ban vette fel a hitet – ld. *Szabadság* (Cleveland) 1909, 2, 6, 1, *Abdul-Bahá – Isten Szolgája*. Két levelet is kapott a Mestertől, aki további utazá- sokra biztatta, eredménnyel (ld. *Tablets of Abdu'l-Bahá Abbás*, vol. 3, Chicago, Bahá'í Publishing Society, 1916, 624–627). Bahái források szerint „személyisége a későbbiekben elbizonytalanod- dott, és kapcsolatai az Egyesült Államok bahái intézményeivel feszültekké váltak”. „Követve Abdu'l-Bahá tanácsát, ezek az adminisztratív intézmények mindazonáltal fenntartották bahái tagságát, és szemet hunytak életének kiegyensúlyozatlan mozzanatai felett..., inkább pozitív tu- lajdonságait és őszinte elhivatottságát tartották szem előtt”. (M. L. Perry, *The Chicago Bahá'í Community 1921–1939*. Ph. D. diss., University of Chicago, 1986, 232). A Ighanam Bethlen gróf- nő volt Bahá'u'lláh legelső magyar követője.

5 Abdu'l-Bahá életét és utazásait Balyuzi idézett műve foglalja össze. A Mester ugyanazt hirdette volt Nyugaton, mint Pesten.

6 Lásd erről *A magyarországi iszlám újabb kori történetéhez, I. rész: Keletkutatás* 1988. ősz.

7 *Bahá'í News* (West-Englewood) 1935 július, *BW* VI, 198–202. A bahái hitről ekkor jelen- tette ki Shoghi Rabbáni, hogy az független minden egyéb vallástól, így az iszlámtól is, és tiltotta meg a tagságot a hívek számára minden más vallásos szervezetben.

8 *Pesti Tükör* 1913, 4, 17, 5–6.

9 *ugyanott*

10 Sh. Rabbáni, *God Passes By*. Bahá'í Publishing Committee, Wilmette, 1944, 65.

11 *Der Islam* vol. 2, 1921, 252–254; *Vorlesungen über den Islam*. Heidelberg, Carl Winter, 1963, 271–282; *Die Religion des Islams*. In: *Religionen des Orients*. Leipzig-Berlin, B. G. Teub- ner, 1913, 128–141.

12 *Meine Wanderungen und Erlebnisse in Persien*. Pest, 1867, 286–303; *Western Culture in Eastern Lands*. London, John Murray, 1906, 334–337.

13 Mirzá Aḥmad Suhráb (1891–1958): iszfaháni bahái családban született, Teheránban és Egyiptomban tanult, miszionárius volt Amerikában, majd a Mester közvetlen munkatársa és an- gol tolmácsa. Kaliforniában hirdette a baháizmust a húszas években. 1930-ban Shoghi Rabbáni kiközösítette őt, „a Szövetség megszegéséért”.

14 *Goldziher's „Bahá'í Correspondence”*. In: *The Arabist*, ELTE Arab Tanszék, Budapest, 1988, 103–109.

15 *BW* I, 118, II, 162, III, 187, IV, 223, V, 329, VI, 456, VII, 504, VIII, 601, IX, 560, X, 483, XI, 432, XII, 623, XIII, 809.

16 Esslemont, *i. m.*, X–XI.

17 „Remélem, hogy nagy hatalomra és befolyásra tesztek szert, amely hozzájárul a lelki har- móniához... Közösséget alkot a törzs is, csakúgy mint a ti Turáni Társaságotok. Csakhogy ezen el- különült gyülekezetek nem hozzák közelebb a nemzeteket egymáshoz, ellenkezőleg, gátak ezek a béke és az általános egység útjában mindaddig, amíg Magyarország magyar, Anglia angol és Né-

metország német. Kétségkívül létezik egy isteni hatalom, amely felsőbbrendű erkölcsi ereje révén meghaladja ezeket az anyagi természetű hatalmasságokat”, (Z) – mondotta volna ‘Abdu’l-Bahá Paikertnek 1913. április 12-én. A *Turán* című folyóirat még 1936. évi 4. számában is a Turáni Társaság tiszteletbeli tagjaként emlegette ‘Abbás Effendit.

18 Mint ahogyan az is, hogy ‘Abdu’l-Bahá a magyarságot a törökökkel rokonította.

19 Akadt azért kivétel is. A *Pesti Hírlap* riportere, „S. S.”, nem átalotta így nyugtázni egy hölgyrajongó lelkesedését: „Megígérttem neki, hogy komolyan veszem a profétáját, de lelkemre mondom, nem az én hibám, hogy vállalkozásom nem sikerült, és csak az a sajnálatos, hogy progresszív egyesületek meghívására jött közénk Bahá, akitől a magyar közönség semmi újat és érdeemeset nem tanulhat. Mégis előadást tartatnak vele, és elterjesztenek ezáltal egy limonádéízű, se vallás- se tudományt, amelynek patetikus frázisaitól megborsózik a háta a korszerűen gondolkodó embernek.” Nem vette eléggé komolyan ‘Abbás Effendit A *Nap* április 10-i vezércikke és A *Hét* április 13-án megjelent glosszája sem.

20 Néhány róla közölt fénykép: *Tolnai Világlapja* 1913, 4, 20, 8; *Az Érdekes Újság* 1913, 4, 27, 3; *Pesti Tükör* 1913, 4, 11, 6; *Új Idők* 1913, 4, 20, 438. – Űgy tűnik, hogy a Mester alaposan bejárta a várost, a *Pesti Tükör* szerint még Gül Baba türbéjéhez is ellátogatott, noha saját szavai szerint „ő azért jött Budapestre, hogy meglássa az épületeket és látóvalókat, melyek itt az emberi szívekben vannak, nem a kőből való épületeket keresi a nagy téreken” (R és Z).

21 R. Szántó-Felbermann, *Two Portraits of ‘Abdu’l-Bahá* (kézirat a haifai Bahái Világközpont Könyvtárában), 2. lap. A szerző ugyanebben az írásban és *Rebirth* (London, Bahá’í Publishing Trust, 1980) című könyvének 159. oldalán azt is állította, hogy a világháború alatt bombatalálatot kapott Nádlerék háza, amelyből kizárólag az a fal maradt meg, amelyen a kép lógott. Ezt még a baháiak sem kötelesek elhinni.

22 *BW* XIII, 460; *Star of the West* (Chicago) 1913. június, 86.

23 *BW* VII, 38.

24 M. G. Garis, *Martha Root Lioness at the Threshold*. Wilmette, BPT, 1983, 237–238.

25 A baháiak mindmáig nagy becsben tartják, leveleit ereklyéikkel, például Bahá’u’lláh hajszálaival egy helyen őrzik Haifában.

26 Köszönet a ma San Franciscóban élő Gail asszonynak egyszer még talán megjelenő magyarországi naplójáért. Fiatalkora és az itt eltöltött idő rövidege ellenére rátapintott a helyi viszonyok lényegére: a szegénységre és a sovínizmusra, továbbá arra, hogy a baháiak szavait a magyarok nemigen értik, nyelvtudás híján.

27 Jelent meg róluk cikk a *Pesti Hírlapban*, az *Újságban*, a *Magyar Hírlapban* és a *Pesti Naplóban* (ezt Pálóczi Horváth György írta), valamint a *Magyarországban* egy fénykép.

28 M. Root 1933. április 12-én kelt levele Sh. Rabbánihoz.

29 *Pesti Hírlap* 1933, 4, 6, 11.

30 Lásd Steiner Gy. 1931. 4. 3-i levelét Sh. Rabbánihoz, továbbá ez utóbbi nevében titkára által 1934. 4. 19-én özvegy Steinernek intézett sorait. Valószínűleg Steiner volt az első magyarországi bahái. A *Hungara Heroldo* (Budapest) 1934. 3. 1-i száma közölt róla címlapján nekrológot.

31 Sh. Rabbánihoz 1933. 3. 5-én kelt levelében Root afelett aggodalmaskodik, hogy Vámbéry Rusztemnek – alaptalanul – „kommunista híre van”, és Nádler emiatt nem hajlandó előszót írni a kötethez, ha ő is megteszi. Nádler különben nyilvánosan szépeket mondott a baháizmusról Root kisasszony egyetemi előadását követően. Bár ez utóbbi tartott attól, hogy a Vámbéry által írt Bevezetés „nem lesz megfelelő”, mégis nagyon kedvelte őt – *BW* III, 343–346. A levél így zárul: „Magyarországon a zsidók voltak leginkább ‘készek’. Szeretem őket. Hiszem, hogy egész Magyarország baháivá lesz, de ez lassan megy majd”.

32 Ugyanitt adták ki, szintén 1933-ban Sh. Rabbáni *A világvallás* című rövid fogalmazványát. Az osztrák baháiak „Országos Szellemi Gyülekezete” három magyar nyelvű füzetet jelentetett meg: *Bahá’í Imák* (1981); Sh. Rabbáni, *A bahá’í vallás* (1987); Bahá’u’lláh, *Rejtett Szavak* (1982; magyar szöveg: Jenny Weisz). Feltehetően az Egyesült Államokban és régebben nyomták ki *A bahá’í könyvtárközlés* című könyvecskét, valamint 1983-ban G. Faizi *A bahá’í vallás* című munkáját, Susan Jancsó fordításában. Ez utóbbi esetében nem annyira a magyartás a gyenge, mint inkább az eredeti mű. Szorgos nép a bahái, s így várható, hogy hamarosan újabb kötetekkel állnak elő.

33 M. Root 1933. 3. 26-án kelt levele Sh. Rabbánihoz.

34 M. Root 1933. 5. 1-én és 7-én kelt levelei Sh. Rabbánihoz.

35 R. Szántó-Felbermann *The Bahá'í Faith in Hungary* című dolgozatának (kézirat a Bahá'í Világközpont könyvtárában) 4. lapján írja, hogy „Prof. Germanus később muszlimmá lett és nagyon barátságtalanul viselkedett a bahá'í hit iránt”. Nem tudjuk, hogy ez miben nyilvánult meg, ám ha Germanus valóban, akár csak egy kicsit is muszlim volt, úgy alighanem ez a legkevesebb, amit el lehetett tőle várni.

36 A nációk még ugyanebben az esztendőben betiltották Németországban a bahá'í mozgalmat, amelynek története ott egészen sajátosan alakult, éppen „a mindenfajta állami hatalom iránti lojalitás” Bahá'u'lláhtól származó parancsából fakadóan (*BW X*, 20–30).

37 Hozzájuk intézett 1937. 8. 30-i, 9. 17-i és 11. 4-i levelében az Istentől ihletett Shoghi Rabbáni igen nagyra értékelte felesége nagynénjének és kuzinjának pesti működését. Érdekesebb talán, hogy Marczali Poli English Speaking Circle-jében a Bolles-hölgyek Ayaz Kánnal (lásd *Keltekutatás* 1989 tavasz, 65. lap) folytattak hitvitát, amelynek során a hallgatóság állítólag „védelműkre kelt”, „ami rendkívül öröndetes volt” – Bolles asszony és kisasszony 1937. 1. 8-i levele Sh. Rabbániának.

38 *Rebirth*, i. m., 105. lap – A szerzőjének életén keresztül már-már a huszadik századi magyar történelem ismertetését célul kitűző memoárkötet számos pontatlanságot tartalmaz, még csak a magyar bahá'izmus történetéhez sem használható forrásként. Ellentétben azzal, amit a 104. lapon állít, nem Renée Felbermann volt az első magyar bahá'í, többen is megelőzték, közöttük későbbi férje, Szántó Dénes Bálint is. A harmincas évek elején lett volna még egy bahá'í csoport Győrben (*BW V*, 377), és 1933-ban Martha Root a budapesti Trombitás utca 2. alatt lakott Polgár Zsigmondot és családját is megajátolta – lásd 1933. 5. 17-én Sh. Rabbánihoz intézett közös levelüket és a *BW V*, 569 és VI, 509-et.

39 R. Felbermann 1937. 10. 21-én kelt levele Sh. Rabbánihoz. Az ominózus *Nemzeti Újság*-beli cikk szerint „Miss Renée lett a világvallás pesti vezetője, aki magyar állampolgár ugyan, de magyarul nem tud, eddig Angliában élt és ironóként szerepel”. Szántó-Felbermann asszony 1961-ben azt írta, hogy „németül sokkal jobban beszél, mint magyarul” (*The Bahá'í Faith in Hungary*, i. m., 21). Újságrónak mondta magát, s egy bahá'í-témájú cikke valóban meg is jelent a *Pester Lloyd* 1937. 5. 16-i számában. Egyéb tollforgató próbálkozásairól részletesen beszámol ő maga a *Rebirth*-ben. Igyekezett mindig „világpolgár” lenni bahá'izmusához és valóban érdemes atyjához híven. – Óróra lásd: Heinrich Felbermann, *The Memoirs of a Cosmopolitan*. London, Chapman and Hall, 1936.

40 Nevük legfeljebb talán a bahá'íakat érdekelheti: az amerikai Lorol Schopflocher. Louisa Gregory, Emeric Sala és a bécsi Franz Pöllinger.

41 *Bahá'í News* 1947 augusztus, 10. 1; 1949 június, 10. lap.

42 *Rebirth*, i. m., 163.

43 *Rebirth*, i. m., 162 – A 158. lapon Szántó-Felbermann még az ostrom után a házában elszállásolt szovjetorosz tisztrol is fontosnak tartja megjegyezni, hogy nem volt hites ura bajtársnőjének, akivel együtt halt.

44 R. Szántó-Felbermann ekkor kelt levele Sh. Rabbánihoz. A *BW XIV*, 133 szerint 1964-ben is lett volna Magyarországon egy bahá'í csoport. (Természetesen nem volt).

45 Sh. Rabbáni, *The Promised Day Is Come*. Wilmette, 1980, 163.

46 Az imaházból képtár lett, 1948-ban földrengés döntötte romba.

47 *The Light of Divine Guidance*. vol. 1, Hofheim-Langenhain, Bahá'í-Verlag, 1982, 191. Az eredeti sürgőnyszöveget kötőszavakkal és ragokkal egészítettem ki.

48 Az 1980-as években Budapest XI. kerületében tartott fenn esztendőkön keresztül magánóvodát egy nyugatnémet bahá'í hölgy. Más külföldi hittestvérei is megfordultak, sőt laktak a fővárosban, ám a Bahá'u'lláh híveihez csatlakozott magyar állampolgárok pillanatnyilag egy kézen megszámolhatók. 1987 júniusában személyesen tájékozódott Budapesten Shoghi Rabbáni özvegye, „Isten Ügyének Keze”, Amatu'l-Bahá Rúhíyyih Khánum, ami talán hozzájárult ahhoz, hogy a haifai bahá'í vezérkar 1989. elején belátta: égi üzenetük magyarországi terjesztésének (már jó ideje) nincs akadálya. Ez nagyjából egybeesik más vallásos mozgalmak hazai térhódításával, illetve törvényes elismerésével. Javítja a bahá'izmus esélyeit, hogy feltétel nélkül kész tiszteletben tartani a magyarországi törvényes illetve alkotmányos rendet, s hogy a belátható jövőben nemigen

képzeltető el olyan politikai rendszer e honban, amellyel ne lennének összeegyeztethetők a bahnaiak elvei. Úgy tűnik, hogy gondot számukra inkább a magyar viszonyokat ismerő és azok között sikerrel működni képes „káderek” kiválasztása jelent.



Bertha Matthiesen

SZEMLE

Könyvek

ANTON C. SCHAENDLINGER: DIE SCHREIBEN SÜLEYMÄNS DES PRÄCHTIGEN AN VASALLEN, MILITÄRBEAMTE, BEAMTE UND RICHTER. TRANSKRIPTIONEN UND ÜBERSETZUNGEN – FAKSIMILE [Nagy Szülejmán irományai vazallusokhoz, katonai tisztségviselőkhöz, hivatalnokokhoz és bírókhoz. Átírás, fordítás és hasonmás kiadás]. *Unter Mitarbeit von Claudia Römer.*
Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1986, 84 oldal + hasonmások (külön kötetben)
(Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 183. Band; Osmanisch-türkische Dokumente aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien, Teil 2.)

Az oszmán történelem kutatása világszerte fellendülőben van. Az elmúlt másfél-két évtizedben Japántól az Egyesült Államokig számos országban jelentkeztek új kutatók, jöttek létre pénzügyi alapok és azokon új intézmények, szerveződtek komoly programok, és se szeri, se száma az évenkénti konferenciáknak. Mint a szakterület bibliográfiájából, az MTA Orientalisztikai Munkaközösségében készülő *Turkologischer Anzeiger*-ből jól látható, a publikációk száma ezzel szinte egyenes arányban nő.

Mégis, a publikációs „robbanás” éppen ott nem következett még be, ahol pedig a legnagyobb szükség lenne rá (még akkor is, ha az elmozdulás jelei kétségkívül érzékelhetők). A források kiadására gondolok, amely messze nem tartott lépést se a fentebb említett fejlődéssel, se a szükségletekkel, se a lehetőségekkel. Bár az elbeszélő kútfők kiadásában sokat javult a helyzet, a levéltári források közlésében még hihetetlen elmaradások vannak. Ezért üdvözlendő minden kísérlet, amely ezen a helyzeten változtatni kíván; különösen akkor, ha az oszmanisztikában oly gyakran figyelmen kívül hagyott modern filológiai módszerekkel próbál hozzáférhetővé tenni oszmán dokumentumokat. Az itt ismertetett művet eleve minősíti, hogy ebben az utóbbi, ma még ritka kategóriába tartozik.

A. C. *Schaendlinger* 1983-ban kezdett hozzá az osztrák (és a magyar?) orientalisztika egyik régi adósságának törlesztéséhez, amikor útnak indította azt a sorozatát, amelyben a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv Szülejmán (1520–1566) korára vonatkozó oszmán-török iratait tervezi publikálni. Munkatársával, *Claudia Römer*rel az első részben (megjelent 1983-ban) Szülejmán szultán 36 darab, 1534 és 1559 között keletkezett irományát tette közzé, amelyeket V. Károlyhoz, I. Ferdinándhoz és II. Miksához intézett. Az 1986-ban napvilágot látott második részbe, mint a címe is mutatja, vegyes iratok kerültek, amiket lényegében csak az iratok (legalábbis névleges) kibocsátójának személye fűz össze.

A kötetbe beválogatott 46 irat (közte az, amelyik az első rész függelékeként jelent meg) az 1540-től 1566-ig terjedő időszakot fogja át. Fontosságukat jól jelzi számunkra, hogy döntő részük vagy magyarországi ügyeket, vagy magyarországi területeket érint. Közülük is kiemelkedő jelentőségűek az Erdélyre vonatkozó okmányok, amelyek több újdonsággal is szolgálnak; egy 1540-es irat révén például az Majláth-féle lázadás több, máig homályos részlete világosodik meg (erről más helyütt még bővebben szólunk); az 1550–1553 között keletkezett iratok a keleti országrészt illető oszmán politikai elképzelésekbe és módszerekbe, Fráter György és Petrovics Péter portai megítélésébe engednek jobb bepillantást stb.

A közlés módjáról csak elismeréssel szólhatunk. Minden dokumentumot három változatban olvashatunk: tudományos átírásban, német fordításban és a kitűnő fotokópiák révén arab betűs eredetiben. Az iratok előtt rövid eligazító megjegyzések állnak, amelyek megadják az irat keltét, típusát, méretét, az írásmód sajátosságait (külön közölve az invocatio-formulákat és az irat különböző részeinek megírásához használt tinták színét), az irat korabeli és (ha van) modern fordításait, a rá vonatkozó irodalmi utalásokat. Egy különálló, rövid fejezetben valamennyi okmány regesztáját is megtaláljuk, ami nagyban megkönnyíti a tájékozódást.

A könyv bevezetője túlnyomóan a közölt iratok diplomatikai elemzésével foglalkozik, amelyből kitűnik, hogy többségük az ún. *hük*m-típusba tartozik. Néhány darabról bizonyítható, hogy ún. *biankó*-fermán volt, vagyis a szultán nevében és az ő tujráját használva arra felhatalmazott magasrangú méltóságok bocsátották ki. Ezzel az ilyen típusú iratok kiadásának gyakorlata az eddigi 1584-es dátummal szemben már 1552-ből igazolható.

Ami a közreadóknak azt a dilemmáját illeti, hogy miképpen kerültek egyes okiratok eredetijei (vagyis nem a másolatuk) Bécsbe, szerintem a magyarázat az, amit ők maguk is egyik eshetőségként jelölnek meg: egyszerűen zsákmányként (vagy egy további, igen valószínű lehetőség: a címzetek vagy utódaik adományaként).

A kötet végén irodalomjegyzék és egy öt részes, kitűnően szerkesztett mutató található. Külön-külön egységet alkotnak a személynevek, a helynevek, a nép- és egyéb földrajzi nevek, a török szakszavak és az oszmán címek vagy méltóságnevek, s többekévé a velük kapcsolatos tudnivalókat is közölték. A földrajzi nevek írását azonban nem látom elég következetesnek. Szerencsésebb lett volna kivétel nélkül minden helységnél megadni az összes variánst (török, magyar, német és mai alak), már csak az egységesség és a könnyebb tájékozódás kedvéért is. A személynévmutatóban a „közelebbről nem meghatározható személyek” közül egyesek méltatlanul ítéltettek ismeretlenségre. Az 1540-es okiratban (ld. 1. sz.) szereplő Lázár például azzal a Vesződy Lázárral azonos, akit az erdélyi rendek a berethalmi országgyűlésen választottak meg portai követnek 1540 szeptemberében (vö. *Erdélyi országgyűlési emlékek*, I. 13.; azért is meglepő, hogy nem sikerült azonosítani, mert ez a mű szerepel a felhasznált irodalom jegyzékében). Egyébként ugyanennek az okmánynak az átírásában található a ritka olvasati hibák egyike is, mégpedig a datálásban. Nemcsak a faksimile, a korabeli események összevetése is azt bizonyítja, hogy a helyes dátum 947. *dzsemáziüláhir* (s nem *dzsemáziülevvel*) hó középső harmada; más források segítségével az is megállapítható, hogy minden bizonnyal 1540. október 17. és 23. között keletkezett. S ha már a kifogásoknál tartunk, még egy utolsó megjegyzés. Az irodalmi utalások néhol

hiányosnak tűnnek. A függelékként közölt 33a. számú iratnak például egy valamivel rövidebb változata már Feridun, *Münşe'ât*, II. 75–76. old.-on megjelent, erről azonban semmiféle tájékoztatást nem kapunk.

Ezek az apró észrevételek természetesen nem változtatnak azon a véleményemen, hogy A. C. *Schaendlinger* és C. *Römer* munkája az utóbbi évek egyik legszínvonalasabb forráskiadványa, amely mind az oszmán történelem egésze, mind a 16. századi magyar történelem tanulmányozásához nagyon fontos. Ennek illusztrálására, végezetül, még egy hasznára hívnám fel a figyelmet. Az iratok egy részének (így például a 10–14. számúaknak) az isztambuli Topkapi Szeráj Múzeum könyvtárában megvan az eredeti fogalmazványa (vö. Koğuşlar, 888. 22a skk.). A két változatot összevetve, a fogalmazásbeli különbségekből szerencsés esetben következtetni tudunk a politikai elképzelések változásaira; a dátumok összehasonlításából, a bejegyzések sorrendjéből stb. az adminisztráció működésére vonhatunk le következtetéseket stb. Egyszóval: e tekintetben minden egyes irat önmagán túlmutató jelentőségre tehet szert. Ezért is várjuk érdeklődéssel a folytatást.

Fodor Pál

32. ALLANDÓ NEMZETKÖZI ALTAISZTIKAI KONFERENCIA 32. PERMANENT INTERNATIONAL ALTAISTIC CONFERENCE 1989., Oslo

A PIAC 32. altajisztikai konferenciája az osloi egyetemen Prof. *Brent Brendemoen*, az Ural-altaji Intézet igazgatójának vezetése alatt 1989. június 12–16-án került megrendezésre. A konferencia székhelyének az adott különös jelentőséget, hogy az északi államok közül Finnország 1963, 1976, Dánia 1968 és Svédország 1982 után Norvégiában most először került sor PIAC meetingre. A konferencia a nyelvészeti stúdiók terén nagymúltú osloi egyetem campusán a Sophus Buggeról, a múlt kor kiváló norvég nyelvészéről elnevezett épületben két szekcióban került lebonyolításra.

A résztvevők létszáma megközelítette a száz főt, és az altajisztikai stúdióknak minden jelentős tudományos tűzhelye képviselve volt Nyugat-Amerikától Kelet-Ázsiáig. A legnépesebb küldöttséggel (átlag 15 fő) az orosz, török és német altajisztika jelent meg. Ritka alkalom volt, hogy az altajisztika Altmeisterei közül együtt üdvözölhettük *Gunnar Jarring*, *Walther Heissig* és *Pentti Aalto* professzorokat. A konferencia résztvevői tisztelegő táviratban üdvözölték Prof. *Johannes Benzinget*, a PIAC közösség által idén neki ítelt Indiana Prize for Altaic Studies kitüntetettjét.

A nyitó ünnepi ülést a rendezőség a türk nép, a türk dinasztia elnevezésének, történetének szentelte *Pentti Aalto* és *Zeynep Korkmaz* előadókkal.

A türk emlékek tematikájával további előadásokban foglalkozott *D. D. Vasziljev* a török rovásírás eredetéről vallott nézetek elemzésében, *Sz. G. Kljastornij* a szemirecsjei felirat datálásával, *P. Zieme* és *Osman Sertkaya* a türk nyelvkinccs néhány jellegzetes közmondásával, valamint *Doğan Aksan* a türk szókinccs néhány új leletével foglalkozó előadásában. A régi török irodalmi emlékek néhány problematikus kérdését taglalta *R. Dankoff*. *Hazai György* a magyar turkológia újabb reprezentatív eredményeiről adott képet.

Különös érdeklődésre tarthatott számot *Róna-Tas András* előadása, aki a türkhotani szójegyzék anyagát tette újólagos beható vizsgálat tárgyává. *Berta Árpád* új elméletét adta elő a törökből vett magyar törzsnevek hadi beosztási jelentéstani csoportosításáról.

Másodnap kerültek sorra az altajisztika szerteágazó kérdései, elsősorban az altaji nyelvrokonság mint problematikus vitakérdés: *Roy M. Miller* jellegzetes szókészleti, hangtani és morfológiai példatáron bemutatott mélyreható vizsgálatával. *V. M. Alpatov* magát az agglutináció kérdését vette górcső alá. *Talat Tekin* az altaji ⁺ji-t és derivátumait elemezte, *M. Erdal* egy altaji *-gU* partikula előfordulásának változatait vizsgálta. *Sinor Dénes* az északi égtáj megjelölések gazdag altaji skálájának változatos

jelentéstani képét mutatta be. *E. Taube* a sündisznónak az altaji mitológiában való szereplését szemlélte.

Ezután sorra kerültek az ázsiai és európai török nyelvek nyelvészeti, morfológiai és fonetikai kérdései: *J. Jankowski* krimi tatár, *M. Stachowski* és *Cl. Schönig* jakut, *Ed. Tryjarski* kipcsak nyelvi problémákkal foglalkozott, *M. Dobrovolsky* pedig a csuvas hangsúlyról való vélekedéseket taglalta. Jónéhány előadás hangzott el a törökországi török előadók részéről a török folklór, a népmese tárgyköréből.

Gazdag volt a mongolisztikai témaválasztás: a nyelvészeti elemzéseket *V. M. Szolncev* a mongol nyelvi külcapsolatokról szóló előadása nyitotta meg, a korai mongol-török nyelvi kapcsolatok további vizsgálati kilátásairól szólt *A. M. Scserbak*. Mongol hangtani kérdéseket vizsgált *H. P. Vietze* és *J. Janhunén*. A mongol Mahavyutpattival kapcsolatos készülő kapitális munkájából mutatott be több megfigyelt *Sárközi Alice*.

Új anyagot prezentált a kelet-mongóliai samanizmusról *W. Heissig*, a samanizmus évezredes kelléktárát mutatta be *E. Jacobson* gazdag slide-anyaggal. *E. A. Novgorodova* pedig a balbalok és kőrajzok képtárával dokumentálta Közép-Ázsia régi európeid lakosságát. A tuvai sámán öltözéket vizsgálta *Tatár Magda*.

Külön ülésszakra jutott a mongol történelmi előadásokból: *E. A. Boikova* a tradíció és a modernség szerepéről szólt a mongol kultúrában, *Schütz Ödön* a tatárok szentföldi hadjáratainak összehasonlító vizsgálatáról referált, *M. I. Golman* a mongol történet 17. századi levéltári anyagáról adott áttekintést. — A mongol irodalom kincsei több előadásban kerültek tárgyalásra: *A. Fedotov* Dzsingisz kán irodalmi megjelenítéséről szólt a Titkos Történetben, Altan kán története *H. Halén* és *Hidehiro Okada* előadásának volt témája. Az Altan Topcsi anyagának nyelvtörténelmi értékét fejtegette *T. Gülensoy*.

Az oslói konferenciát a fjordban tett motoroshajó utazás, Heyerdaal hullámvert hajójához, a Kon-ti-kihez tett látogatás koronázta meg.

Schütz Ödön

EMLÉKÜLÉS SZIGETVÁR TÖRÖK ALÓLI FELSZABADULÁSÁNAK 300. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

1989., Szigetvár

A Baranya Megyei Levéltár, a Szigetvári Várbaráti Kör, a Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Tagozata és a Szigetvári Városi Tanács 1989. február 10–11-én emlékülést rendezett Szigetvár török alóli felszabadulásának 300. évfordulója alkalmából. Az előadások fókuszában az egykori események és a magyarországi török hódoltság sajátosságai álltak.

Szigetvár visszafoglalásának történelmi jelentőségét *Nagy László* méltatta, elhelyezve azt az 1683-ban kezdődő felszabadító háború eseményei között. *Rázsó Gyula* az 1689. évi szerbiai harcok bravúros vezérének, Bádeni Lajosnak haditetteit idézte fel. *Czigány István* előadásában arra hívta fel a hallgatóság figyelmét, hogy a császári hadvezetés 1689-re revidálta nézeteit a magyar katonák harcértékéről. Több Habsburg hadászati szakember úgy vélte már, hogy a huszárság manőverei a törökök elleni

összecsapásokban jól kombinálhatóak az osztrák nehézlövességgel. Ez nemcsak Thököly bújdosó katonáinak sorsát – t. i. szívesen látták őket a császári seregben – könnyítette meg, hanem a Habsburg hadászatot is hosszú időre meghatározta.

Az 1688-89. évi magyarországi és szerbiai harcok németországi megítéléséről *Ludwig Hüttl* szólt. Előadásában azt hangsúlyozta, hogy a legendás bajor király, Miksa Emánuel és környezete a középkori keresztesháborúk folytatásaként fogta fel a törökök elleni véres és költséges háborút. Az 1689. február 13-án kelt szigetvári kapituláció részleteit *Sugar István* dolgozatából ismerhettük meg. A feladás feltételeit megtárgyalandó maga a szigetvári parancsnok, Haszán pasa utazott el Bécsbe. A kapituláció pontjai majdnemhogy megegyeznek a nem sokkal korábban kelt egriével. *Csikhelyi Lenke* egy az ostromra és a megadásra vonatkozó korabeli itáliai forrást elemzett az előzőekhez kapcsolódóan.

Varga J. János és *Kalmár János* a Habsburg udvar „Einrichtungswerk”-jéről tartott előadást. *Varga J. János* a beadvány elkészüléséről, *Kalmár János* pedig a munka fogadtatásáról szólt. *Magyar Kálmán* három dél-dunántúli mezőváros (Szigetvár, Kálmánca, Babócsa) kapcsán arról beszélt, hogy a magyar-török harcok következtében miként torzult el az itt kialakult gazdasági struktúra.

Hegyi Klára a török hódítás magyarokra gyakorolt hatásáról tartott előadást. Az intellektuális kapcsolatokra vonatkozóan kifejtette azt, hogy török hatásról a magyar szellemi életben nem beszélhetünk. Ezzel szemben teljesen más mondható el a magyar anyagi kultúráról. A török hatás itt igen jelentős. Felhívta a figyelmet arra is, hogy ez sok esetben nem közvetlen, hanem közvetett török hatásnak tudható be, mivel az oszmán hódítás idején többnyire muszlimmá lett balkáni katonaságot találhatunk a magyar erősségekben. *Ágoston Gábor* – a konferencia legjobb előadásában – a szigetvári sejkéről szólt, akik nem egyszer igen neves teológusok voltak. Különösen kiemelkedő volt közöttük Ali Dede, aki *Muhazarat al-ava'il...* című munkáját Szigetvárott 1589-ben, mint Szülejmán szultán türbéjének sejkje vetette papírra. *Kovács Valéria* az egykori Szülejmán-türbé-ről tartott előadást. Ásatásai során bebizonyosodott, hogy a jelenlegi türbeki katolikus templom a lerombolt türbe alapjaira épült. Ezzel cáfolt minden olyan más elképzelést, amely szerint az egykori jeles török műemlék másutt állt volna.

Kerecsényi Edit a kanizsai várórségen belüli viszálykodásról szólt Haym Kristóf egykori várkapitány 1594–96 között kelt levelei alapján. *Dankó Imre* a szigetvári szerbek egyháztörténeti emlékeiről, kegytárgyairól tartott előadást. E sorok írója pedig öt darab 1675-ből származó, Szigetvárra vonatkozó, Isztambulba küldött panaszíratot ismertetett.

Szita László a 16–17. századra vonatkozó baranyai kutatások történetéről szólt, amelynek kezdetei a hatvanas évekre nyúlnak vissza. A hallgatóság megtudhatta, hogy a voluntarista helyi vezetés időnként e kutatások létjogosultságát is megkérdőjelezte. Számos nehézséggel kellett megküzdeniük, amíg az 1686. évi pécsi és siklói, az 1687. évi nagyharsányi s a mostani szigetvári megemlékezésig eljutottak. Holott kiadványaik a holtpontról mozdították ki a magyarországi felszabadító háborúk kutatását.

Az emlékülésen *Szakály Ferenc* elnökölt. Zárszavában méltatta azt az öröndetes tényt, hogy a Baranya Megyei Levéltár – amelynek igazgatója *Szita László* – az

1683–1699. közötti nagy háború kutatásának országos jelentőségű műhelyévé tudott válni.

Az ünnepséghöz kapcsolódóan a Szigetvári Várbaráti Kör a visszafoglalás emlékére a Zrínyi téri katolikus templom – az egykori Ali pasa dzsámi – falán emléktáblát helyezett el.

Hóvári János

AZ ORIENTALISZTIKA JELENE ÉS JÖVŐJE AZ MTA ORIENTALISZTIKAI MUNKAKÖZÖSSÉGÉNEK KONFERENCIÁJA

1989 május, Budapest

Az MTA Orientalisztikai Munkaközösségének munkatársai meghívott vendégek részvételével vitatták meg a tudományos keletkutatás időszerű problémáit. A vártnál is nagyobb érdeklődés azt tanúsította, hogy a téma és a vele kapcsolatos eszmecsere nagyon is időszerű; a spontán megnyilatkozások elodázhatatlan feladatokról vallottak, s a több órás eszmecsere is csak a kérdések exponálására volt elegendő. Mivel pedig a vendégek az orientalisztikai intézmények és az orientalistákat is alkalmazó munkahelyek széles körét képviselték – a rendezőkön és más akadémiai kutatókon kívül a budapesti és a szegedi orientalisztikai tanszékek, az MTA Könyvtára, a Keletázsiai Múzeum, az Európa Könyvkiadó és a Művelődésügyi Minisztérium stb. dolgozóit –, a kérdéseket is és a válaszokat is, de a válasz nélkül hagyott kérdéseket még inkább általánosnak tekinthetjük. A konferencia anyagát foglaljuk össze az alábbiakban, némi rövidítéssel.

Tőkei Ferenc akadémikus, a meghívó Munkaközösség vezetője és az MTA Orientalisztikai Bizottságának tagja nem csak eredeti szűkebb szakmáját, a sinológiát, hanem az orientalisztika és a klasszika-filológia egészét is érintve, bevezetőjében hivatkozott az utóbbi időkben hallható baljóslatú véleményre, amely szerint az orientalisztika kihalófélben levő, elhaló szakma. Ennek eleven cáfolatát látta az összehívott konferencia szép számú résztvevőinek készséges reagálásában és részvételében a konferencia előkészítéskor. A konferenciának egyetlen előzménye az MTA Orientalisztikai Bizottságának összegező felmérése; de ennek alapján maga a konferencia a jelenlévők részvételére, reagálásaira, megjegyzéseire épült. Az összetartozás és az eredmények megbecsülésének jelképe gyanánt *Tőkei* azt javasolta, hogy a Kaukázus (Grúzia) és a keleteurópai kultúrtörténet szakértőjének, *Tardy Lajos*nak közelgő 75. születésnapjára írásban küldjék el jókívánságaikat a résztvevők.

Kakuk Zsuzsa turkológus, az MTA Orientalisztikai Bizottságának elnöke fűzött bevezető megjegyzéseket az előadásokkal indított, kötetlen hozzászólásokhoz és vitákhoz. Az előzményeket ismertetve vázolta azt a munkát, amelyet az MTA 1986-ban közzétett felhívására végeztek a Bizottság tagjai, a legkülönbözőbb tudományterületeken felmérve a korszerű, komplex és interdiszciplináris kutatás eredményeit és problémáit, ebben az orientalisztika részvételét, mindenek előtt az orientalisztika diszciplináinak együttműködését. Sok töprengés és vita után a vizsgálandó részterü-

leteket földrajzi alapon osztotta fel a Bizottság: Távol-Kelet (Kína, Japán, Vietnam, Korea, Laosz stb.) magyarországi kutatásának felmérésére *Ecsedy Ildikó* sinológus vállalkozott; a második terület, Belső-Ázsia, azaz az altaji népek kutatásának összefoglalására, vagyis a turkológia és a mongolisztika ismertetésére, valamint a tibetológia eredményeinek vázolására *Kara György* altajista készített dolgozatot. A harmadik terület, a Közel-Kelet: az arabisztika, az iranisztika, a kaukazológia stb. *Fodor Sándor* összefoglaló munkájában került a Bizottság elé, a modern világhoz felzárkózó, hagyományos keleti társadalmakat, az úgynevezett fejlődő országok problémáit: első sorban India, de részben az afrikai kontinens kutatásait *Gáthy Vera* indológus foglalta össze. Végül külön területet képviseltek az orientalisztika magyar történelemmel, s mindenekelőtt az őstörténet-kutatással kapcsolatos kérdései. E kor történetét, valamint a különféle területeket *Róna-Tus András* altajista foglalta össze. Általános tanulásként az derül ki, hogy kutatásunk természetétől fogva komplex, mert orientalisztika el sem képzelhető másként, azaz nyelvi-filológiai kutatásra sor sem kerülhet a történelmi összefüggések, kultúrtörténet, vallástörténet stb. tanulságai nélkül. Az előadó példaként idézte saját szakmáját, a turkológiát. Kiemelte, hogy az orientalisztikára nemcsak jellemző az egyes szakmák és területek kapcsolata, hanem éppen ott érte el legfontosabb eredményeit, ahol komplex kutatás és interdiszciplinaritás segítette. Már a felmérő tanulmányok alapján felmerült egy szélesebb körű, sokoldalú szakmai tanácskozás szüksége, s az erről folyó megbeszélések vezettek a jelenlegi konferenciához.

Ecsedy Ildikó sinológus beszámolója nyitotta meg az előadások sorát. Távol-Kelet, elsősorban Kína kutatásának eredményeit mérte fel, a korai és naivan érdeklődő kezdetektől a tudományos sinológiáig, a Kína-kutatás elvi és tudománytörténeti kérdéseit. Összefoglalta a magyarországi kutatás főbb műfajait és nemzetközi mércével is számottevő eredményeit úgy, ahogy ezt a Munkaközösség „Kína kultúrája Magyarországon” címmel rendezett konferenciája (1983) és ennek kötetben is megjelent anyaga (Történelem és kultúra 2, Budapest 1985) összegezte. Az eredmények mellett azonban nem hallgathatta el az utánpótlást illető súlyos gondokat: az egyetemi oktatás korábbi évtizedeinek egyoldalúságát és az apadó számú kutatógárda aggasztó jövőjét, valamint a Kínában kapott több éves képzés súlyos problémáit: az ötvenes években végzett kutatók gondjait, s a gondokból nem tanuló újabb ösztöndíjas-küldés minisztériumi gyakorlatát. Arról is beszélt, hogy a modern problémákra koncentrááló egyetemi oktatás új diplomásain kívül nagy szükség volna kutatókra a hagyományos Kína történelmének és kultúrájának különféle területein is. Az új kutatókat és a sokoldalú kutatás előkészítését, megszervezését a jelekből ítélve nem is tudja elvállalni az egyetem egymaga; posztgraduális képzésnek kellene gondoskodnia róla az Akadémia elvi irányításával, egyetemi-minisztériumi (stb.) közreműködéssel.

Fodor Sándor, aki nem akarta megismételni dolgozatának összefoglalását a magyarországi arabisztika eredményeiről, mindössze arra utalt, hogy a tudomány szak elmúlt 25 évének eredményei félreérthetetlenül tanúsítják: a szak állítólagos „elhalása” nem időszerű, még kevésbé, mint az orientalisztika többi ágáé. Az elmúlt két-három évtizedben nagyszámú arabista kapott egyetemi tudományos indítást és diplomát, és elhelyezkedett a legkülönbözőbb fővárosi és vidéki, egyetemi és akadémiai intézményekben. Arabistáink külföldi kongresszusokra járnak, és maguk is nemzetköz-

zi arabista konferenciát rendeztek, úttörő jelleggel Kelet-Európában. Felvázolta a hagyományos magyar arabisztika tudományos múltját, Goldziher iszlám-kutatásától a sajátosan magyar őstörténeti kutatásokig, s a Közel-Kelet mindmáig két pólusú, iszlám- és őstörténet-háttérű tudományos felfedezéséig. Az egyik póluson Czeglédy Károly, a másikon Simon Róbert munkásságát emelte ki. Beszélt az egyetemen folyó stúdiomokról (köztük a magyar őstörténet-kutatáshoz kapcsolódó örmény és grúz oktatásról és kutatásról), valamint a népi iszlámra vonatkozó vizsgálódásokról. Elmondta, hogy az arab nyelv oktatását nálunk ma már tankönyvek és tanfolyamok is segítik. Az utánpótlással még ezen a területen is akad gond, de ez felsőoktatásunk általános válságával, s a tudományból élők megélhetési gondjaival függ össze.

Gáthy Vera is csak röviden említette meg az Orientalisztikai Bizottság számára készített összegezésének adatait a fejlődő országok kutatásáról. Nem hagyta azonban szó nélkül, hogy nem csak a fejlődő országok ősi kultúrája nem illik bele – úgy lát-szik – a hagyományos orientalisztika kereteibe, hanem a modern világban, még az európai országok kutatói között is, nemegyszer küzdeni kell olyan társadalmi problémák kutatásáért, amelyek eredményeit pedig felhasználhatnánk kutatásban és politikában egyaránt. Kár, hogy éppen ma, amikor a magyarországi politika mindennapjaiban a fejlődő országokéhoz hasonló problémákba ütközünk, nincs meg a kellő érdeklődés a fejlődő világ iránt. Főként az indológia eredményeit és gondjait taglalta. Utalt a szakterület teljes bibliográfiájára, amelyet *Puskás Ildikó* állított össze, és már kiadás előtt áll. A szakma legfontosabb problémáit a következőkben foglalta össze: nincs önálló indológiai tanszék, a kutatást jobbra az egyéni lelkesedés tartja fenn; a végzősök elhelyezkedése szinte reménytelen; hivatalos érdeklődés és egységes koncepciójú központ hiányában a kutatási témák esetlegesek; modern problémákkal kevesen foglalkoznak, noha szűkebb szakmai és tágabb politikai szempontból ez egyaránt kívánatos volna; hiányoznak a múzeológus szakemberek. Felpanaszolta azt az áldatlan helyzetet, hogy a mégis megszülető műveket ma már a szakma sem nagyon értékeli, sokszor észre sem veszi. Volna mit javítani a kiadók magatartásán is, akik a honorárium ügyében gyakran szinte megalázzák a szerzőket.

Róna-Tas András egy figyelmeztetéssel kezdte előadását; szerinte mindenekelőtt azt kell tisztázni, kihez akar a szakma szólni, ki az orientalista és mi az orientalisztika? Az utóbbi idők fejleményei kikezdték a tudományok hagyományos rendszerét. Kiderült, hogy az orientalisztikának mint tudománynak a határai nem is könnyen tisztázhatók. Az a kérdés, hogy kiket is tartunk orientalistáknak? Például nem mindenki vette jó néven, hogy e konferenciára nem kapott meghívót. Kritérium lehet például a nyelvismeret; de mindig viaskodnunk kell a szakjelleggel szemben az egyetemés témák érdekében. Ez korántsem formális kérdés, ha el kell döntenünk, hogy mire adunk pénzt; milyen legyen az elmélet és a filológia aránya a magyar orientalisztikában? A harmóniájuk közhelynek tűnhet, de nem beszélünk róla eleget. Ma már van lehetőség arra is, hogy elutazzunk a tanulmányozott országba, de ez anyagi kérdés is, és különösen olyankor fájdalmas, amikor konferenciákon kiderül, hogy nyugati kollégáinkkal e téren nem tudunk konkurálni. Érdemes lenne számba venni, hogy milyen mértékben vagyunk jelen szervezeten a nemzetközi orientalisztikában, mi jelenik meg nálunk, és milyen témában, mennyire vagyunk alkalmasak e kérdések megoldására és így tovább. Probléma az együttműködés is: ismerjük egymást és mégis

csupán egymás mellett dolgozunk. A magyar tudományban való részvételünk mértéke szintén fontos kérdés. Vajon bekapcsolódik-e orientalisztikánk minden közérdekű munkába? Sajnos, kutatásunkat erős beszűkülés jellemzi, visszahúzódás az egyetemes problémáktól, és ezért saját magunk is felelősek vagyunk. A jelenlétünkre van szükség, mégpedig nem csak az *Acta Orient. Hung.*-ban, hanem a magyar nyelvű *Keletkutatás*ban is; s kár, hogy az ország legolvasottabb folyóirataiban olyan kevés az orientalisztika, pedig csak ennek alapján kérhetnénk, vagy akár követelhetnénk támogatást. Közös érdekeink szervezett védelme nélkül – ennek a szükségességét, felismerését bizonyítja a konferencia – félő, hogy széthull a szakma. A társadalomnak szüksége van ránk, de egyetértőleg és együttesen kell előtte megjelentünk.

Tőkei ezután kötetlen eszmecsere hívtá fel a résztvevőket.

Hóvári János történész elmondta, hogy az orientalisztikának természetes kapcsolatai vannak a nyelvészettel vagy például a történettudománnyal, mert egyes problémák csak egy-egy birodalom egészében érthetők meg. A hódoltság, mondjuk, az oszmán birodalom történetéből, a tatárjárás a mongolokéból. Megemlítette, hogy az orientalista kutatóké ilyenkor alárendelt szerep – például a magyar történelem kutatásában –, és egyetértett *Róna-Tással* abban, hogy hiányzik az orientalisták érdekvédelme, amely minden diszciplína képviselőjét vállalná. Új érdekvédelmi szervezetre lenne szükség, mert megítélése szerint sem az MTA Orientalisztikai Bizottsága, sem a Kőrösi Csoma Társaság profilja nem olyan, hogy ezt felvállalhatná.

Bethlenfalvy Géza tibetológus, a Kőrösi Csoma Társaság főtitkára úgy érezte, hogy szólnia kell a Társaság szóba került nevééről és érdeklődési köréről. Emlékeztetett rá, hogy megalakulása előtt vita folyt a névről; felvetődött a Magyar Keleti Társaság, Magyar Keletkutató Társaság stb. is. Most úgy látja, hogy alcímként még mindig szükséges volna a Kőrösi Csoma Társaság neve mellé odatenni: „Magyar Orientalisztikai Társaság”. Ez a szervezet nyitott ugyan, de ötven tagú választmánya szorosabban vett szakmai körből kerül ki, s olyasfajta érdekvédő szervezetként is működhetne, amilyet az előző hozzászólók hiányoltak. Most azonban valóban nem az, s nincs is megoldva az orientalisztika menedzselése. Az igényeket felmérve kellene intézni a látszólagos részletkérdéseket is, például a nyelvtanulás ügyeit. Ennek a megszervezésére tettek is lépéseket. A Társaság képviselőjeként tanúsította, hogy nagy az érdeklődés, van társadalmi igény az orientalisztika iránt, de törekedni kellene arra, hogy a kutatás az éppen aktuális kérdésekre válaszoljon. De a társadalmi igényeknek megfelelő választokat a Társaság nem tudja megadni, erre nem is alkalmas. Az, hogy mi hiányzik, Montecuccolival együtt megmondható: pénz, pénz, pénz! Szponzorokra van szükség, s hogy ilyeneket találjunk, abba az Akadémiának és a minisztériumnak is be kellene segítenie, de az orientalistáknak is jobban össze kellene fogniuk.

Kalmár Éva sinológus az Európa Kiadó szerkesztőjeként azokhoz a megjegyzésekhez kapcsolódott, amelyek értelmében a Kőrösi Csoma Társaság azért nem vállalhatja a szakma érdekképviseletét, mert sok a szakmán kívüli tagja. Szerinte is valóban széleskörű a keleti tárgyú érdeklődés, de sajnos, az orientalisták átengedték a terepet a dilettánsoknak. Ez tapasztalható volt pl. a Magyar Orientalisztikai Társaság alakuló ülésén. Tagjai dilettánsok a szó szakmai értelmében, de meglehetősen széleskörű érdeklődés kíséri a munkájukat, nemzetközi kapcsolataik vannak, és ez az anyagiakra is vonatkozik. Ami az anyagi érdekvédelmet illeti, kiadói tapasztalatai alapján állít-

ja, hogy ez nem a főkönyvelőkön múlik. Sok szakember tudna hozzászólni aktuális, még gazdasági kérdésekhez is, csakhogy erre senki sem tart igényt; anyagi kérdéseken túl és helyett ezen a téren kellene lépéseket tennie állami meghatalmazással rendelkező akadémiai szervezeteknek!

Polonyi Péter sinológus az utánpótlásról beszélt, *Róna-Tas Andrásra* is hivatkozva. Alapkérdésnek mondta eldöntenünk, hogy kit tekintünk például sinológusnak. Ha azt, aki több nyelven publikál a kínai nyelv és a teljes szakirodalom birtokában, akkor az utánpótlás nevelése egyedül a tanszék feladata, s akkor azt a Ligeti Lajosnál tapasztalt régi módszert kell alkalmazni, amely az oda nem valót „lemorzsolja”. Ez jó értelemben vett elitképzés. Ha viszont orientalistán Kína iránt érdeklődőt értünk, ennek a kifejezésnek a holdudvarát is ideértve, akik tehát nem írnak, csak olvasnak ebben a témában, akkor jóval több emberről van szó, akiket össze kellene fognunk. Meg kellene becsülni őket, és ez valami módon visszahatna a kutatásra is. Nem csupán céljában ülő magányos kutatók működnek majd, ha ott van valahol az érdeklődők köre is, hogy a Kínában tanuló ösztöndíjasokkal foglalkozzék. A Népfront keretében működő Magyar-Kínai Baráti Társaságnak már öt szakosztálya működik, számos résztvevővel. A földrajzi szakosztály tagjai, évente tucatnyian, megszervezik kínai útjukat is; nem orientalisták, a nyelvet sem ismerik, de nem is dilettánsok, mert olvasnak a témáról.

Songor Barnabás sinológus *Polonyi Péter* hozzászólására reagált, arra, amely az orientalistákat két részre osztotta, „sajátosan”: szakértőkre és dilettánsokra. Azzal számolnunk kell – mondta –, hogy az elkövetkezendő ötven-száz évben a dilettantizmussal kell élnünk. Az elhalóban lévő régi paternalista rendszernek megvolt az az előnye, hogy nem engedte létezni például a tudománytalan őstörténeti fantazmagóriákat, az előnye mellett azonban egy sor tudományos kezdeményezésnek a gátja is volt; mert valóban nem könnyű megmondani, hogy ki az orientalista. Akinek például megjelentek a munkái idegen nyelven? De hiszen a dilettánst az is megkülönbözteti a szakembertől, hogy könnyebben, gyorsabban dolgozik és publikál, idegen nyelven is!

Juhász Ernő arabista köszönetet mondott azért, hogy a hozzá hasonló minisztériumi dolgozókra is gondoltak a meghívóval, még ha munkahelyét, a minisztériumot nem is mindig emlegették pozitív értelemben. Például, hogy a külföldön tanuló ösztöndíjasokat úgy emlegették, mint az ötvenes évek rossz gyakorlatának a folytatását. Mindenesetre néhány évvel ezelőtt felmerült ez a lehetőség, és természetesen elfogadták; a kiválogatás szempontjait utólag nem lehet tudni, de a szakma dolga volna, hogy ebben döntsön. A másik javaslat, hogy tudniillik az akadémiai intézmények szerezenek szponzorokat a működésükhöz, csak helyeselhető, de nem könnyű feladat. Az arabisták és a Minisztérium dolgozói próbáltak már kérni támogatást a Kereskedelmi Kamarától és más pénzesnek tűnő intézményektől, de kevés eredménnyel. Nem volna egészen reménytelen azonban, csak jól eladható ötletekkel kellene jelentkezni. *Gáthy Vera* szerint az orientalisztika műveléséhez „elszántak”-ra van szükség, *Róna-Tas* pedig a gyakorlati problémák fontosságáról szólt; csakis csatlakozni lehet hozzájuk. Aki az utóbbi időben ösztöndíjat kap, előbb számvetést készít, kíváncsian, hogy mit ér meg támogatójának az ő munkája, s ebben ő megtalálja-e a számítását. Az elszántságra mindenesetre szükség lesz a közeljövőben, mert a tárgy iránt csökken a társadalom érdeklődése. Ami pedig az érdekvédelmet illeti, ehhez ar-

ra is szükség volna, hogy teljesítményeinket magunk is értékeljük a nyilvánosság előtt. Már elhangzott a Korán fordításának értékelése; s mostanáig szinte észrevétlen maradt, pedig megérdemelne egy alaposabb értékelést a szakajtóban, és a nagyközönség számára is. Az ilyen munkát honorálnia kellene a Minősítő Bizottságnak is. *Juhász Ernő* nagyobb veszélynek látta *Gáthy Verának* azt az aggodalmát, ami orientalisztikánk provincializmusát illeti, mert különféle anyagi szükségletek szorításában korlátozódnak kapcsolataink Nyugat-Európával. Amikor költségvetési nehézségek támadnak valahol, akkor bezárnak egy-egy ázsiai vagy afrikai szövetséget. Afrikában már alig maradt képviseletünk, s ezzel egyenes arányban sorvad a magyar orientalisztika. Hasonló a helyzet Ázsiával kapcsolatban is. Az orientalisztikára várna az a feladat, hogy kontaktust keressen és tartson legalább a többszáz milliós ázsiai országokkal; csakhogy ez nem mindig látszik előnyösnek, mert éppen ezek az országok nem mindig tudnak fizetni a kereskedelmi kapcsolatok bővítésekor. Valóban elszánt, a szakma iránt elkötelezett embereket a Minisztérium is szívesebben küldene ki, akár van egyezményes pénzügyi alap erre, akár nincs; esetleg szívesen szereznének neki.

Fodor Pál turkológus hozzászólása bevezetőjében megemlítette, *Róna-Tas* véleményével megegyezően, hogy az orientalisztika, sajnos, szétesett. Ennek történeti oka is van, valószínűleg az, hogy az orientalisztikában a diktatúra előbb omlott össze, mint a politikában. A Ligeti-éra után ugyanis demokratikus korszak következett, amikor mindenki megpróbálta megkeresni a maga helyét az orientalisztikában. Ennek persze számos pozitív eredménye is lett. Mégis oda jutottunk, hogy ma már igen nagy az érdektelenség egymás munkája iránt (jó példája ennek a *Keletkutató*s, amit a Kőrösi Csoma Társaság választmányának jelentős része nem vesz meg), s ott tartunk, hogy időnként azt sem tudjuk, kik és hol dolgoznak a rokon szakmákban (ez, jellemzően, a konferencia meghívóinak szétküldésekor is problémákat, sők időnként sértődéseket okozott). Bár ma is rendelkezésre állnak azok a keretek (MTA Orientalisztikai Bizottsága, Kőrösi Csoma Társaság), amelyek a kutatóhelyek tevékenységét összefoghatnák, mégis, a jövőnket meghatározó kérdésekben hiányzik az együttműködés, sőt időnként a kommunikáció is. Ezért mindenekelőtt regisztrálni kellene a kutatóhelyek vezetőinek időről-időre le kellene ülniük egymással, s a hazai orientalisztika egészének érdekeit és szükségleteit szem előtt tartva közös fellépésre és közös döntésekre kellene jutniuk olyan kardinális kérdésekben, mint pl. az utánpótlás kérdése (képzés, elhelyezés stb.) vagy a szűkös anyagi keretek legcélszerűbb felhasználása stb. Az orientalisták összetartásának erősítésére javasolta, hogy évente tartsunk orientalista kongresszust.

Kőhalmi Katalin altajista hivatkozott arra, hogy intézményeink számára szponzor keresést javasoltak. Elmondta, hogy ilyen célra orientalisztikai szerv működik az olaszoknál: az ISMEO. Ez állami szerv, a miniszterelnökséggel és a külügyminisztériummal is kapcsolatos, de tudóskollektíva áll az élén; s mindezt egyetlen igazgató vezeti, két titkárnővel. Remekül intézik az ügyeket, ők szerzik a pénzt és szervezik az expedíciókat; ők hívják meg a kutatókat és előadókat, állandóan tartva az egyes kutatókkal a kapcsolatot. A pénzt különféle intézményektől szerzik. Geológusok expedícióiban például mindig részt vesz egy-egy meghívott néprajzos is, vagy a nyelvet tudó orientalista, vagy valamilyen más szakértő. Nálunk ez nem szokás. Ami pedig jelenlétünket illeti a tudományban: mindenkinek legyen módja egyetemi hiallgató korában

egy-két félévet külföldi, lehetőleg nyugati egyetemen tölteni, szakterületének egy-egy nagy professzoránál!

Dávid Géza turkológus problémának találta, hogy voltaképpen miért is jött össze a konferencia, hiszen az a kis meghívó, amit a résztvevők kaptak, kevés volt az informálódáshoz; a hozzászólások *ad hoc* jellegűek. Hogy ki orientalista, az részben adminisztráció kérdése; a hozzászóló például, miután törökből és történelemből szerzett kandidátusi fokozatot, kérdésesnek látta, hogy hová tartozik a török történelem: az I. Osztályhoz, mert nyelvész, vagy a II. Osztályhoz, mert a történelem témakörével foglalkozik? Alighanem nincs szükség új szervezetre az érdekvédelemhez, mert akkor az Orientalisztikai Bizottság és a Kőrösi Csoma Társaság lennének egy harmadik társaság tagjai. Az intézkedés azonban meghatalmazás kérdése is. Az utánpótlás kérdését taglalva, hiányolta az egységes koncepciót. Jó volna például, ha volna tanár, aki az arab történelem egészével foglalkozik, s nemcsak a részletkérdésekkel, még ha kevesen vagyunk is. Az ösztöndíjasok támogatását korábban a minisztérium vállalta magára, az erre szánt összeg azonban egyre kevesebb: az ösztöndíjak a létminimum körül mozognak.

Berta Árpád turkológus Szegedről nagyjából egyetértett az előző hozzászólókkal, például az érdekvédelem szükségességét illetően, *Bethlenfalvy Gézával* pedig abban, hogy a Kőrösi Csoma Társaság erre alkalmatlan. Érdekeinket a szakmán belül is védeni kellene. Az orientalisták közössége nemcsak nem ismeri egymást, de nem is igen olvassa egymás írásait. Nem ismerjük a másik egyetemet és tanszéket. A szegedi JATE Altajisztikai Tanszéke például megalakulásakor nagy segítséget kapott a budapesti ELTE Török Tanszékétől: az oktatók rendszeresen lejártak Budapestről Szegedre. Egymás jobb megismerése céljából ő szívesen vállalná még azt is, hogy fél évet, egy évet Budapesten oktasson, ha közben cserében ellátná valaki a szegedi óráit. Általános orientalista tanszéket kellene létrehozni, amely irányíthatná a magyarországi és a külföldi egyetemi hallgatók posztgraduális képzését, az oktatók továbbképzését, vagy egyszerűen a tanácsadást; s működhetne esetleg rotálható oktatói karral és vezetőséggel.

Schütz Ödön armenista és turkológus egy kihaló generáció nevében üdvözölte az ifjúságot; hajdan vagy hat-heten voltak, amikor összeült a Kőrösi Csoma Társaság, ezen a konferencián pedig összegyűltek vagy százan, panaszolva, hogy szétesett a szakma. Hála Isten, hogy szétesett! Régebben egy-egy nyelvész képviselt egy szakmát, most meg van történész és filológus is, az egyes diszciplínák széles skálájával. Azért tudunk is egymásról, ha vannak is publikációs nehézségeink, főként magyarul. Egyetlen valamire való magyar nyelvű kiadványunk a Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, ami egyre komolyabbá válik. A kiadóknál általában hihetetlen nehézségekbe ütközik egy keleti tárgyú kiadvány megjelentetése, mint pl. a hozzászóló örmény irodalmi antológiájáé. Sok orientalista számára nem jut hely az Egyetemen és az Akadémián; de nagy szükség van az olyan emberekre is, akik másutt képviselik az orientalistikát. A *Keletkutatással* meg az a fő baj, hogy nincs publicitása, s azt sem tudni, hol lehet megvásárolni. Az újabb fajta kiadókhöz hasonlóan lehetne az aluljárókban felállítani egy-egy asztalt, rajta a *Keletkutatás* példányaival. Sajnos, nem foglalkozunk benne eleget a nagyközönséget érdeklő problémákkal. A szakma lehetőségeit illetően azonban ne feledkezzünk meg arról, hogy a hajdani orientalista mikor végezhetett terepmunkát? A

most végeztek azonban mindenüvé eljutnak. Annak idején kamikaze-elszántsággal csinálták az orientalisztikát, ma pedig nemzetközi és magyar érdeklődés közepette. A két érdeklődési kör nem is válik el élesen egymástól; mint cseppben látszik a részletkérdésben is a tenger, például az armenisztika terén. Kezdetben a turkológiai kapcsolatokkal kellett foglalkoznia, hogy eleget tegyen a magyar érdeklődésnek; a Magyarországon élő örményekkel a többi örmény-kivándorlás kutatása érdekében, s az örmény történelem kutatása érdekében kellett foglalkozni a tatárjárással és a török hódoltsággal. Ma pedig a fiatalok külön intézményekben kutatják a történelmet, filológiát stb. Az utánpótlással azonban vannak problémák; azért is, mert számot kell vetnünk, hogy egy-egy szakmában hány tudósra van szükség. Ezért nincs elég vállalkozó, pedig húsz-harminc év után először van lehetőség arra, hogy Jerevánba küldhessünk ki aspiránst, posztgraduális képzésre.

Ivanics Mária turkológus szegedi oktatói tapasztalatait idézte az utánpótlás neveléséről szólva. Sokan jelentkeznek különféle érdeklődéssel, amelyek azonban nem szoríthatók be öt tanévbe. S mivel ez B-szak, a turkológiát azok is felveszik másodévből, akik nem akarnak ezzel mint tudománnyal foglalkozni; az ötödik év végén aztán senki sem menti meg őket a turkológusi vagy az altajista diplomától. Át kellene alakítani a képzés rendjét, s erre történik most kísérlet Szegeden. Három éves képzést indítanak tolmács-érdeklődésűeknek és jövőző műfordítóknak – a nyelv elsajátítására. Ezek között tanulhatnának azok a történész szakos hallgatók is, akik nem a régi török történelemmel, s az erről szóló modern török irodalmat akarják olvasni; esetleg azért, hogy ne kerüljenek be téves adatok a történeti munkákba (mint például Erdély történetébe, ahol a hibák elkerülése érdekében csak magyarul kellett volna elolvasni a szakirodalmat...). Azoknak pedig, akik tudományos ambícióval indulnak, szükségük van az öt éves képzésre, sőt még posztgraduális képzésre is. Ehhez azonban még a Minisztérium jóváhagyása is szükséges. Ennél a kísérletnél ugyanis eldőlt az utánpótlás kérdése is: különbséget lehet tenni a kutatók és az ímmel-ámmal, csak diplomáért tanulók közt, akik mindeddig a többihez hasonlóan vették fel, második tárgy gyanánt, például az altajisztikát is.

Ivanics Mária hozzászólásának nyelvtanítást érintő részén komoly vita kerekedett. *Juhász Ernő* hozzátette, hogy a minisztérium nyitott, s a kétlépcsős oktatást már engedélyezte. *Kalmár Évának* meggyőződése, hogy semmilyen keleti nyelvet nem lehet megtanulni három év alatt. *Ivanics Mária* ezt csak egyes nyelvekre (pl. kínai) ismerte el, *Jamadzsi Maszanori* szerint pedig minden attól függ, milyen mércét állítunk fel.

Bethlenfalvy az oktatásban éppannyira hibásnak tartja a lazaságot, mint a túlszabályozottságot; az olyannyira szükséges posztgraduális oktatás azonban még nincs eléggé megszervezve. A Kőrösi Csoma Társaságot azért nem tartja alkalmasnak az érdekvédelemre, mert erre a vitális kérdésre még nem terjed ki a hatásköre; mégis csak az Akadémiának kellene lépnie, esetleg a már meglévő bizottságaiban. A nyugaton részletesen megszervezett posztgraduális oktatáshoz viszonyítva nem elegendően hatékony a nálunk bevezetett ösztöndíjrendszer, szabályozatlan programú és laza vezetéssel. Személyeskedés nélkül szólva is, akadémikusainknak kellene tenniük valamit!

Ferenczy Mária egyetértett néhány hozzászóló pesszimista konklúziójával. Hasonló megjegyzéseket akart tenni az utánpótlás kérdéséhez, elsősorban a hosszú ideig

tartó, Kínában kapott képzéssel kapcsolatban. Az első generációs ösztöndíjasok jelenlévő képviselői a megmondható, hogy hat-hét évi Kínában eltöltött tanulmányi idő nagy munkája után mennyi erőfeszítéssel tudtak megkapaszkodni a magyar tudományosságban, míg jelenlegi helyükre jutottak. Szólni kell azoknak a nevében is, akik nem tudtak megkapaszkodni ott, ahová kiképezték őket, vagy amire hitték, hogy kiképezték őket. Az ilyen diákok megtanulnak egy nyelvet, megtanulnak élni egy idegen környezetben, s azt hiszik, hogy felsőfokon megtanultak egy szakmát; aztán hazajönnek a megfelelő öntudattal, míg halvány sejtelmük sincs az európai műveltségről, s kiderül, hogy fordítani külön kell megtanulni, mert az egy szakma – és így tovább. A magyar szakmákat külön kell elsajátítani, s akinek már nincs erre ereje, az kudarcra van ítélve. Némelyeknek sikerült beilleszkednie, másoknak nem volt hozzá erejük, s volt aki belehalt – a szó szoros értelmében –, s ezután igazán kár egy tucat gyereket kiküldeni hosszú évekre Kínába. Meg lehetett volna oldani két év előképzéssel, ezalatt elsajátíthatták volna az egyetemi módszereket, valamint némi Kína-képet szereztek volna. A minisztériumi kollégák figyeljenek arra, hogy – mentve, ami menthető – a végzősöket hívják össze legalább a Kína Múzeumba; megláthatnák, hogy amit ők tanulnak, hogy viszonyul az egészhez, más népekhez stb. Ez talán nem is kizárólag múzeumi feladat; együtt kellene működnie az egyetemnek is a múzeummal. Ami itt elhangzott az orientalisztikáról, az nagyjából érvényes a Kelet-Ázsiai Múzeumra is, mert az legalább annyira része az orientalisztikának, mint a múzeumi hálózatnak. A Múzeum hajdan védettséget nyújtó sziget volt, de többé-kevésbé el is szigetelődött, az orientalisztikában is, ahol az anyagi kultúrának, a művészetnek nem volt becsülete. Most már köztudomású, hogy a gyűjtemény értékes; de hogy visszatérhessen a tudományos közéletbe, új munkatársakra volna szükség – például a Kína- és India-gyűjteménybe, –, hogy a kutatók rendelkezésére állhasson a múzeumi anyag, és amit még kevésbé szoktak tudni: a könyvtár is. A kutató kollégák segítsék a Múzeumot ötleteikkel, valamint utánpótlás nevelésével.

Kalmár Éva azoknak a nevében szólt, akik valamikor hosszú tanulóéveket töltöttek Kínában. Egyetértett azzal, hogy jó lenne előbb két évet eltölteni valamilyen tan széken, s alapképzettséget kapni érettségi után. Azt azonban szükségesnek tartotta elmondani, hogy akik kint tanultak, mást tanultak meg, és más szemléletet kaptak, mint az itthoniak; de amikor hazajöttek, falba ütköztek.

Róna-Tas András elképesztőnek tartotta, hogy mennyire nem használjuk ki adottságainkat, például a Magyarországon található keleti kéziratok tekintetében. Nemzeti feladatainkat sem oldjuk meg, s időnként azt is hagyjuk, hogy egy-egy külföldi előtt ez nyilvánvalóvá váljék. Ami pedig a paternalizmust illeti, erről tudnunk kell, hogy két pólusa van: az egyik éppen az alattvalói tudat. A magyar orientalisztikának nem az a baja, hogy meghalt a „páter”, hanem, hogy az alattvalói tudat nem szűnt meg. Az a szemlélet a baj, hogy elvárjuk: az Akadémia menedzseljen minket; latolgatjuk, hogy hol van a szerv, amelyik védi az érdekeinket. Érdekvédelem csak ott lehet, ahol az érdekről is szó van. Panaszkodunk, hogy nem vesznek részt a tagok az Orientalisztikai Bizottság és a Kőrösi Csoma Társaság választmányi ülésein; de milyen érdekük fűződne hozzá? Ott semmilyen döntés nem születik; valahol másutt dől el minden – ez a benyomásunk –, s akkor miért töltjük ott az időt? Ebben az ügyben lépésre van lehetőség, 1990-ben ugyanis az Akadémia átalakul; s hogy az új szervezet milyen

lesz, az tőlünk függ. Nem kell új egyesületeket, szervezeteket létrehozunk, de az új Orientalisztikai Bizottságnak döntő szava legyen, netán döntési joga! Ebben a pillanatban megszülethetnek a szakmai érdekek: ha például egy kandidátusi fokozatról döntünk ott, vagy hogy kinek a könyvét adják ki. Ha valamire jutottunk ezen a konferencián, az mindenekelőtt abban foglalható össze, hogy van valami közös érdekünk. Nagy baj lesz, ha nem lesz egy olyan Orientalisztikai Bizottságunk, amely kellő szakértelemmel intézkedik. Persze ott is lesznek személyi ellentétek; nem mindenki fog egyetérteni azzal, hogy a másíknak a tanítványa kandidál, s nem az övé. Nem baj; ha a vita nyilvános lesz, az csak használ majd a szakmának. Most végre van egy olyan kezdeményezés, hogy mindenki vegyen részt az Akadémia minden munkájában. A tudományos kérdéseket ugyan nem szavazással döntjük el, a szakma kérdéseiben azonban demokratikus módon így dönthetnek azok, akik szakmailag hivatottak rá; 1990 körül tehát lesz egy olyan fórum, ahol az érdekeinket meg tudjuk szólaltatni. Ehhez kellene megfogalmaznunk az elképzeléseinket: kit, hány kollégát stb. fogunk oda delegálni? Vagy megint felülről fogják kijelölni? Csak megismételni tudom, de szükségesnek tartom megismételni: elengedhetetlen a posztgraduális képzés megszervezése!

A konferencián elnöklő *Tókei Ferenc* folyamatosan reagált a vitában felvetődő kérdésekre. Végezetül az ő megjegyzéseit és hozzászólásait foglaljuk össze.

A sokat feszegetett érdekvédelemmel kapcsolatban többször leszögezte, hogy ennek lehetőleg az Akadémia keretein belül kell maradnia, ill. megvalósulnia, s az erre hivatott szervnek a kutatásokkal is kell foglalkoznia. Az orientalisztika szponzorálásáról úgy vélekedett, hogy az Akadémia bizonyára továbbra is vállalja a támogatást (ld. OTKA-rendszer); inkább az eredmények közzétételére kellene jobban odafigyelni (pl. a *Keletkutatás* terjesztésére). A többek által érintett dilettantizmussal kapcsolatban kifejtette, hogy két dolog a dilettantizmus és az érdeklődés. Meg kellene próbálni integrálásukat az orientalisztika egészébe. Ehhez nagyon fontosak a magyar nyelvű publikációk. Hogy az utóbbiak körül milyen nehézségek adódhatnak, arra *Ecsedy Ildikónak* a kínai állam kezdeteiről írott munkáját hozta fel példának, amelynek magyar nyelvű kiadását maga *Ligeti Lajos* igyekezett megakadályozni azzal az érveléssel, hogy nincs érdeklődés ilyen témák iránt. A nyelvtanításról, ill. konkrétan a sinológiai képzésről kibontakozó vitában *Miklós Pált* idézve megjegyezte, hogy a feltételek egyre jobbakké, de hol a sinológia? A képzési metódusról úgy foglalt állást, hogy a Kínába küldendő hallgatókat előbb meg kell ismertetni a magyar tudományosság módszereivel. A nyelvtanítás és tanulás általános problémáit érintve kifejtette, hogy ezekkel nemcsak az orientalisztikai tanszékeken vannak gondok. Egyetértett azzal, hogy a nyelvi kultúra romlásához vezetett a latin nyelv oktatásának háttérbe szorítása. A szocialista országok Dűhring véleményét követték, aki a holt nyelvek tanítása ellen volt. Pedig Engels figyelmeztetett, hogy főként a holt nyelvekben van a közös történelem. A vitában nagy hangsúlyt kapott posztgraduális képzés kapcsán előbb az Orientalisztikai Munkaközösség vezetőjeként szerzett tapasztalatait foglalta össze röviden. Azok, akik az egyetem elvégzése után posztgraduális képzésre, ösztöndíjas aspirantúrára érkeznek, már be vannak állítva egy tudományszakra; valójában már szinte lehetetlen együttműködésre bírni őket, s minthogy senki ellen nem követünk el erőszakot, legfeljebb egy-egy közös vállalkozás telik ki tőlünk, mint pl. ez a konferencia. Az

utóképzés ügyében az akadémikusok magukban semmit sem tehetnek, ehhez szervezetre van szükség. Az Akadémia már készülő programja kiterjed a tudományos bizottságokra és az ösztöndíjasokra is. Az Akadémia és a minisztérium is tárgyalni fog, de szó van arról is, hogy a posztgraduális képzés átkerül az egyetemekre, hiszen enélkül az egyetemi képzés csonka marad. Egy központi szerv és az egyetemek együttműködésével kell mindennek lezajlania, mert különben hihetetlen visszaélésekre ad alkalmat. Kis ország vagyunk, de nem nélkülözhetjük az objektív mércét: központi megítélés esetén még inkább, mint ha valakit a saját tanszéke ítél alkalmasnak a fokozatra, és voltaképpen munkahelyi vitával intéződik el a dolog. A fokozatok számának csökkenése is fontos. Már csak ezeknek a kérdéseknek a megbeszélése miatt is lényeges, hogy időről-időre összejövünk. Megfontolandó az orientalisztikai kongresszusra tett javaslat.

Zárszavában elmondta: van okunk abban bízni, hogy az Akadémia átalakulása nekünk kedvez. A mostani Orientalisztikai Bizottság 1990-ig hivatalában marad; elsőrendű feladata, hogy javaslatokat dolgozzon ki az átalakítás módszerére. Ősszel a bizottságnak meg kell rendeznie a mostanihoz hasonló tanácskozást, amelyen kifejti elgondolását az új módszerekről minden szakma, tanszék, tanszékvezető, hogy segítsenek az Akadémia átszervezésében – ha ezzel mindenki egyetért.

A résztvevők ezzel természetesen egyetértettek, s megegyeztek, hogy az őszi összejövetelen mindenki írásban teszi le a javaslatait. A konferencia ezzel be is töltötte feladatát: megadta az első impulzusokat ahhoz, hogy a szakma képviselői együtt gondolkodva, hatékonyabban lépjenek fel a közös ügyekben.

Összefoglalta: *Ecsedy Ildikó és Fodor Pál*

KUUN GÉZA (1838–1905)

Tudjuk, hogy könnyebb hagyományokat megszüntetni, mint hagyományokat teremteni. De azt is tudjuk, hogy a hagyományok teremtéséhez nem elég a közösség számára értékes cselekedet, szükséges az is, hogy a közösség a cselekedetet hagyományozásra érdemesnek tartsa. Erről pedig nem az egyszeri elhatározás, hanem a történeti közösség dönt. Ezért nem tudom, hogy hagyománnyá fog-e válni az a szándékunk, hogy a jövőben a Kuun Géza-díj kitüntetettje egy előadással tegye a szakma, az Egyetem és Szeged városa számára emlékezetessé a díj elnyerését. De különösen örülök annak, hogy az első ilyen alkalom éppen Kuun Géza születésének 150. évfordulójára esik.

Kuun Gézához egyetemünk nemcsak azáltal kötődik, hogy Ligeti Lajos, a Magyar Tudományos Akadémia egykori alelnöke Kuun Géza-díjat alapított egyetemünkön, hanem azért is, mert Kuun Gézát, a Magyar Tudományos Akadémia egykori másodelnökét elsőnek a kolozsvári egyetem választotta meg díszdoktorává.

Kuun Géza 1838. december 28-án született, s ez a hiteles adat, szemben olyan forrásokkal is, mint Goldzihernek az Akadémián Kuun halála alkalmából elmondott emlékbeszéde. Középiskoláit Pesten, majd Nagykőrösön végezte, ott is tett érettségit 1855-ben. A pesti egyetemen, mint annyi későbbi orientalista, klasszika filológiát tanult Konrad Hollernél, aki Erzsébet királynő nevelője is volt. Hamar barátságba került a régiségtan tanárával, Kiss Ferencsel, akivel már az első egyetemi év után együtt utazott Olaszországba. 1858-ban, s ez sem egyedülálló az orientalisztikában, Göttingába utazott barátjával, Szilády Áronnal. Göttingában fordult figyelme a sémi filológia felé, amit ott Ewaldnál hallgatott.

Hazatérése után Hunfalvy és Ballagi buzdítják a tudományra, s Ballagi héber grammatikája sokáig meghatározó munka lesz számára. Az ősi erdélyi nemesi családból származó gróf első cikke 20 éves korában jelenik meg *A sémi névimódról*, a cikket Hunfalvy gondolzza és közli. Sajnos a pesti egyetem első turkológusa, Repiczky János abban az évben halt meg, amikor Kuun az egyetemre került, vagyis 1855-ben, s a tulajdonképpeni tanszékalapító, Vámbéry csak 1865-ben kapott kinevezést. Így Kuun első érdeklődése a sémi filológia maradt hosszú ideig. Első cikkét a turkológia köréből 1871-ben jelenteti meg olaszul *Sopra il conjuntivo delle lingue turche* címmel. 1872-ben Heidelbergben meglátogatja a neves arabistát, Gustav Weilt, a hebraista Ferdinand Hitziget, majd Tübingenben Adalbert Merxet, akinek tudománytörténeti kutatásai később is hatottak rá. 1873-ban fejezte be és adta ki első fontosabb munkáját, amely későbbi pályafutásának első állomása.

Elhangzott Szegeden, az 1988. évi Kuun Géza-díj átadásakor.

Egy hebraisztikai kérdésből kiindulva kezdi a Krím történetét vizsgálni, s a tanulmányból széles történeti áttekintés lett, melyben szóba kerülnek a magyar őstörténet problémái is, a besenyők, a bolgárok, a kazárok története, de foglalkozik a Krím és Velence, meg Genua kapcsolataival, a magyarság esetleges krími jelenlétével, a krími kánság történeti forrásaival, s felveti, hogy a krími kánságban esetleg használhatták az ujjur írást. Ezzel kapcsolatban az ujjurok és magyarok történeti összetévesztéséről is ejt néhány szót.

Az elkövetkező évtizedet élete nagy művének, a Codex Cumanicusnak szenteli. A Codex kiadása 1880-ban jelenik meg, latin nyelven, s ez meghozta szerzőjének a világhírt. Az ő számára a Codex kiadása csak a munka kezdetét jelentette. 1883, 1885, 1888, 1892 újabb tanulmányainak, könyveinek megjelenési ideje. A Magyar Tudományos Akadémia már 1867-ben levelező tagjává választja, még harminc éves sincs ekkor, de a nagy mű megjelenése után 1883-ban az Akadémia tiszteleti tagja lett.

1893-ban egy olyan munkát ír, amely lényeges fordulatot hozott a magyar őstörténetkutatásban. Magyar nyelven az *Adalékok Ázsia és Kelet-Európa ethnographiájához* címet kapta, ahol az „ethnographia” abban az értelemben áll, ahogy azt Hunfalvy használta, vagyis mint néptörténet. Ez az alapja a jeles *Relationum*-nak, amely két kötetben 1893-ban, illetve 95-ben látott napvilágot, s a keleti források bevonásával kísérelte meg a magyar őstörténet kérdéseit megoldani. Az első kötet megjelenése után avatta a kolozsvári egyetem 1894-ben díszdoktorrá. A következő évben a leideni egyetem a sémi filológiából avatja doktorrá, majd a pesti egyetem a milleneum alkalmából 1896-ban. Ebben az évben jelennek meg cikkei a volgai bolgárok nyelvről, a besenyő népnévről, s 1898-ban ismét értekezik a török nyelvek rotacizmusáról.

Érthető, hogy 1892-ben ő kapja meg a megbízást, hogy a *Magyar Honfoglalás Kútfői* című nagyszabású munkában a keleti forrásokat kiadja. Nagy lelkiismeretességgel számol be e kiadás előkészületeiről, e beszámolókbán sok olyan probléma bukkan fel, mint például a Dzsaháni-kérdés, amely a mai napig foglalkoztatja a szakmát. Előzetesen beszámol Gardézi kiadásáról, amit egyébként még a nagy mű, a MHK után is folytat, hiszen 1903-ban jelenik meg Gardéziről szóló kötete. *A magyar honfoglalás keleti kútfői* a mai napig e források egyetlen megjelent szövegkiadása, hiszen Kmoskó életművét a mai napig nem adták ki, s Czeglédy Károly sem publikált még egyetlen egy kötetet sem a tervezett forráskiadásból.

1900-ban Kőrösi Csoma emlékére adja ki a Tibetről szóló mohamedán forrásokat. Élete alkonyán a tudománytörténet, népünk későbbi keleti kapcsolatai felé fordult, így összegyűjtötte a hódoltság török deákjainak, tolmácsainak s törökül tudó főurainak hiteles adatait. Talán szimbolikus is, hogy utolsó művében a lélekmadár hitével és neveivel foglalkozott az altaji és uráli népeknél.

A házsongárdi temetőben nyugvó tudóssal szemben az utókor ugyanolyan hálátlan volt, mint sok más társával. Nem az úttörőt látta benne, nem a kezdeményezőt, aki járatlan ösvényeken kapaszkodott, hanem a feledésre méltót. Goldziher 1905-ös emlékbeszéde óta senki sem méltatta érdeme szerint egészen addig, amíg Ligeti Lajos 1981-ben ki nem adta a Codex Cumanicus reprintje elé szánt *Prolegomená*-ját. Ebben írja, hogy Kuun nézeteit sokan fogadták el, vették át és ismételték és ismétlik nevének említése nélkül. Ligeti maga is csak ekkor látta teljes egészében Kuun jelentőségét, helyét a magyar tudomány történetében, s ezt kívánta megörökíteni a Kuun-díj

alapításával is, ezzel a hagyomány és folytatás kötelességét róva a szegedi orientalistákra.

Róna-Tas András

In memoriam

BESE LAJOS

(1926–1988)

Mongolista kollegát veszítettünk el, széleskörű érdeklődésű nyelvészt. Külföldön mint az északi mongol nyelvek, mindenekelőtt a burját szakértőjét tartották számon, a Mongol Népköztársaság államnyelvének, a halhának és főként szintaxisának kutatójaként, Ligeti Lajos legtehetségesebb tanítványai között (vö. Françoise Aubin Ligeti Lajosról írt nekrológiájában: *JAs* CCLXXVI: 1–2, 1988, 19).

Nehezen viselte a kötöttségeket, s mindig társadalmi kötelezettségektől mentes, hivatalos feladatoktól szabad kutatási lehetőségről ábrándozott, bár tapasztalatai alapján úgy ítélte meg, hogy erre már csak nyugdíjas korában nyílik alkalma. Az utóbbi években, amikor már méltányolták kutatói jogát, hogy el-elvonuljon kedvenc témái és kedves barátai társaságába, úgy tűnt, hogy a társadalomból voltaképpen mégsem tudott, nem is akart kivonulni, s talán megszokásból is emlegette, kesernyés megjegyzésekkel, a nyugdíjas kor majdani nyugalját. Annál megdöbbenőbb volt, hogy néhány nappal a zavartalannak remélt korszak kezdete után váratlanul itthagya e sokat kritizált világot.

Ötgyermekes asztalosmester családjában született, Békéscsabán, Ligeti Lajos néven. Méltányolta kisiparos elődei feltörekvő erőfeszítéseit és óvatosságként őrzött, földközeli józanságát, s mindig figyelemmel kísérte szülővárosa sorsának alakulását. 1945 júniusában érettségizett a békéscsabai Községi Kereskedelmi Középiskolában. (A világháború így elkerülte; hálásan emlegette egy bátor tanárját, aki ebben nagy szerepet játszott: az érettségi évében egy közmunkára hívó őszi levetefoglalkozás előtt felsorakoztatta, majd néhány lépés után hazavezényelte az osztályt, és új vezényszóra már nem került sor.)

1945 őszén beiratkozott a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem elődjének Bölcsészeti Karára, ahol – az akkori szabadbölcsész-rendszernek megfelelően – különféle keleti nyelveket és nyelvészetet tanult: mongolt, mandzsut és törököt, általános nyelvészetet és fonetikát. Az egyetemi reform után, azaz a szakosított oktatás idején, 1951 januárjában „mongol-mandzsut nyelvész”-ként tett képesítővizsgát. Érdeklődése már ekkor is egyéni volt, s mindenestre szélesebb, mint az oktató- vagy kutatóhelyiül szolgáló egyetemi tanszékeké; de könyvtárosi elhelyezkedésében közrejátszott mind korlátldöngetésre hajló természete, mind pedig az akkori történelmi idő, amely nem kedvezett az effajta hajlandóságoknak.

A Kőrösi Csoma Sándor Népi Kollégium tagjaként, 1948-ban kezdődött békétlen kapcsolata az ifjúsági mozgalommal; jelentkezett az MDP-be, de 1949-ben kizárták a kollégiumból, 1950 tavaszán pedig a Pártból is. („Fogyatékoságai” miatt: „ingadozó magatartást tanúsított” stb., mint egyik önéletrajzában írta a 60-as évek elején.) 1950

tavaszan könyvtárosként próbált elhelyezkedni: az MTA Könyvtárába került, ekkor azonban még csak rövid időre („státuszhiány miatt”), egyébként az első munkahelyül szolgáló Országos Könyvtári Központ állományában. Újabb könyvtári vándorút helyett fizikai munkát vállalt, főleg építőipari vállalatoknál, kőművesként. (Kőművesi szakképesítésének regisztrálásához később is ragaszkodott, még a tudományos fokozata utáni időkben is.)

Tudományos munkáját szabadidejében kezdte, a mongol nyelvújítás problémáival foglalkozott; ez segítette át az 1956–57-es éven is. 1958 tavaszán került vissza az MTA Könyvtárába, a Keleti Gyűjteménybe. Ekkor változtatta meg családnevét, belügyminisztériumi engedéllyel, Ligeti Lajos helyett – amely név azonos hangzású volt korábbi professzorának, az Akadémia akkori alelnökének a nevével – Bese Lajosra („nehogy összetéveszenek bennünket” – tette hozzá tréfás kedvében, nem mulasztva el szóvátenni, hogy a tagadás szelleme vezette neve megválasztásában, burjátjai „nem!”-ével tüntette).

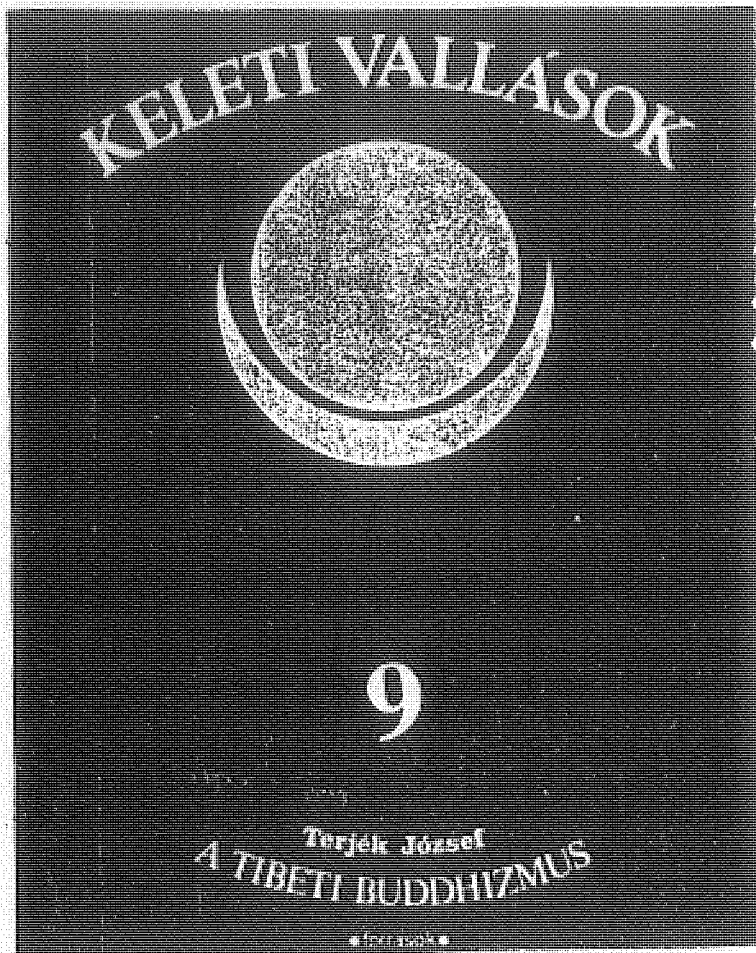
Könyvtárosként, majd 1961-től a Keleti Gyűjtemény vezetőjeként folytatta tudományos munkáját az altajisztika körében. A mongol nyelv szerkezetével, nyelvtani kérdéseivel foglalkozott: az ikerszavak, a részleges reduplikáció, az igekötők stb. problémáival. E tárgykörben írt dolgozatai, recenziói rendszeresen megjelentek – általában angol és német, néha orosz, mongol és magyar nyelven –, többnyire az *Acta Orient. Hung.*-ban. Ebben a kérdéskörben végzett kutatásait foglalta össze kandidátusi disszertációja: „Prefixumok a mongol nyelvekben” (1964); 1965-ben védte meg, s megkapta a nyelvtudomány kandidátusa (akkor: „a nyelvtudományok kandidátusa”) fokozatot.

Már addig is többször járt mongol nyelvterületen (1960-ban és 1963-ban), s a továbbiakban is többször kutatott mind Mongóliában, mind a Szovjetunióban, nyelvjárási gyűjtő- és kutatóúton. Nemzetközi konferenciákat is látogatott, előadásokat tartott és barátokat szerzett, újabb tanulmányútjait és tanulmányait előkészítve. Elmélyedt a régi mongol nyelvjárás-kutatásban, a mongol történeti morfológia körében; írt a közép-mongol igeragozásról, a tiltás és tagadás mongol etimológiájáról és kifejezési formáiról, a mongol igeragozás történetének problémájáról, valamint a török-mongol nyelvi érintkezésről és ennek különféle aspektusairól. Időről-időre foglalkoztatták a nyelvi tipológia elvi kérdései is; és részletkérdésekről szóló tanulmányaiban is fontosnak tartotta az általános nyelvi összefüggések megvilágítását. Alkalmadtán sort kerített a mandzsu filológia kérdéseire (szótárírás stb.), különféle nyelvű mongol folkórszövegek tanulmányozására, a mongol vallástörténet, hit- és hiedelemvilág egyes problémáira is. (E meglekésztés írójának a 60-as években a Keleti Gyűjtemény könyvtára dolgozójaként volt módja megismerkedni Bese Lajos nyelvi-nyelvészeti kutatásra koncentráló, de korántsem egyoldalú érdeklődésével, kutatásainak nemegyszer vitákba is bonyolódó hevével, a Keleti Gyűjtemény tudományos közéletének évtizedes irányítójával. A kollegiális együttműködés ritka jelét tapasztalhatta a magyarországi „Attila sírja”-hagyomány keleti hátterének kutatásakor, amelynek „hármaskoporsó”-motívumát Bese Lajos megtalálta egy mongol népmesében, s vállalkozott a közzétételére, az egész kérdés-együttesről szóló tanulmánnyal egyidőben, a „Mítosz és történelem” konferencián (Budapest) és kötetében, 1978-ban, valamint angol nyelven a Ligeti-émlékkötetben is: *Acta Orient. Hung.* 1982, 81–88).

Tudását csak egyszer bizonyíthatta az oktatásban: az 1974/75-ös tanévben vendég-professzorként működött az Amerikai Egyesült Államokban (California University, Berkeley).

Ekkoriban már a régi, 13. századi mongol személynevek kutatásával is foglalkozott: a Mongolok Titkos Történetének személyneveit elemezte, körültekintő etimológiai-filológiai háttérrel együtt; eredményei egy részét előrebocsátotta előadásaiban – a Kőrösi Csoma Társaságban, amelynek választmányi tagja volt –, cikkekben stb. 1982. szeptembere óta az MTA Orientalisztikai Munkaközösségének volt tudományos főmunkatársa, s éppen személynév-kutatásainak teljes kötetét készítette elő a Munkaközösség „Történelem és kultúra” című sorozata számára, amikor érthetetlen, értelmetlen pontot tett még több évtizedre tervezett munkásságára a halál.

Ecsedy Ildikó



A sorozat kapható a Kőrösi Csoma Társaság Titkárságán:
(Bp. VI., Izabella u. 46. III. 304.)

ÚJ TISZTELETI TAGJAINK

Az 1989. április 11-én tartott közgyűlésünkön négy új tiszteleti tagot választottunk meg, egybehangzó szavazással.

Fehérvári Géza professzor Egerben született. Tanulmányait Budapesten végezte, arabisztika-régészet párosításban, majd a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeumban és az Iparművészeti Múzeumban dolgozott. 1956-tól posztgraduális képzésben vett részt Bécsben, majd Londonban. Itt is telepedett meg, s rövidesen szakmája nemzetközileg elismert szaktekintélye lett. A School of Oriental and African Studies tanáraként számos jelentős régészeti ásatás vezetőjeként végzett feltárásokat Iránban (Gubeira), Líbiában (Medinet Szultán) és Egyiptomban (Behnasza). Több könyve jelent meg az iszlám művészetről, ezen belül a kerámiáról és a fémművességről, illetve a régészet tárgyköréből. Munkássága elismerésül számos szakmai kitüntetésben részesült. Fehérvári Géza soha nem vesztette el magyarországi szakmai kapcsolatait. Aktívan vett részt két hazai szervezésű arabisztikai kongresszuson, az elmúlt évben pedig vaskos kötete jelent meg itthon, Az iszlám művészet története címen. Gyümölcsöző együttműködés fűzi őt művészettörténészeinkhez, régészeinkhez és Eger város múzeumához is.

Lars Johanson professzor 1936-ban született a svédországi Köpingben. Tanulmányait Svédországban, Németországban és török földön folytatta, 1971-ben védte meg habilitációját. 1972 és 1979 között Svédországban működött mint oktató és kutató. 1981 óta a Mainzi Egyetemen a turkológia professzora. A nemzetközi turkológia azon ágának kiemelkedő képviselője, amelyik egyetemes kérdésekre összpontosítja figyelmét. Előbb az oszmán-török és a mai törökországi török nyelv szerkezetének vizsgálatához járult hozzá több tanulmányával, majd összehasonlító kutatásait kiterjesztette a többi élő török nyelvre is. Jelentős a régi török nyelvekkel kapcsolatos munkássága is. A hagyományos összehasonlító-történeti iskola egyik megújítója, aki igen jól tudja ötvözni a klasszikus turkológia eredményeit a modern nyelvtudomány módszertani elveivel és követelményeivel. Külön hangsúlyozandók újszerű megállapításai a török igerendszert, alaktant és hangrendszert illetően. Kitűnőek a magyar orientálistikával való kapcsolatai. Több ízben járt Magyarországon, s különböző fórumokon tartott előadásokat. Rendszeresen együttműködik a magyar kutatókkal, akiknek eredményeit jól ismeri és fel is használja.

Szergej Grigorjevics Kljastornij a Szovjet Tudományos Akadémia Keletkutató Intézetének osztályvezetője, a leningrádi turkológus iskola jeles reprezentánsa. *Borovkov* és *Kononov* tanítványa. Nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő érdeme van a régi török feliratok felderítésében és közreadásában. A rovásírásos feliratok kutatásának hőskora óta senki nem gyűjtött olyan sok és jelentős emléket, mint ő. Vizsgálódásainak eredményeit nemcsak egyes cikkekben publikálta, hanem összefoglaló mo-

nográfiaiban is tárgyalta a rovásírásos emlékeket, azoknak elsősorban köztörténeti és társadalomtörténeti mondanivalóját elemezve. Messzemenően segítette a Leningrádban dolgozó hazai kutatókat. Több alkalommal is ellátogatott Magyarországra, ahol mind Budapesten, mind Szegeden tartott figyelemre méltó előadásokat. Szoros munkakapcsolatban áll több turkológusunkkal – akár közösen írt munkák erejéig is –, akik nagyra becsülik barátságát, közvetlen emberségét, széleskörű ismereteit. Egy tanulmányával folyóiratunkban is jelentkezett.

Yaşar Yücel professzor török történész. 1934-ben született Şanlı Urfában. Az Ankarai Egyetemen szerzett diplomát, ott doktorált, lett egyetemi tanár, majd a Bölcsészettudományi Kar dékánja. Az *Enver Ziya Karal* halálát követő átmeneti időszak után megválasztották Törökország egyik legrangosabb tudományos intézménye, a Türk Tarih Kurumu, azaz a Török Történeti Akadémia elnökévé. Ebben a minőségében az Akadémia folyóiratának, a *Belletennek* főszerkesztője és tulajdonosa, nyomdájának pedig vezetője. Részt vett a Konjai Egyetem létrehozásában, tagja az Egyetemi Bizottságnak. A fontosabb nemzetközi turkológiai szervezetekben (Comité International d'Études Pré-Ottomanes et Ottomanes, Association International d'Études Sud-Est Européennes) magas funkciókat tölt be. Tudományos munkássága homlokterében kezdetben az oszmánok korai, illetve a velük egyidejű bégségek történelmének kérdései álltak. Ennek keretében foglalkozott Timur Lenk hódításaival és az Ankaránál lezajlott 1402-es oszmán-timurida összecsapással is. Figyelme később a 17. század felé fordult, s több általa felfedezett unikális művet bocsátott közre. A török-magyar történész vegyesbizottság társelnökéként nagy szerepet játszott abban, hogy létrejött a két ország történelemszékeinek legutóbbi, 1987-es ülése. A Török Történeti Akadémia kiadványaiból rendezett budapesti kiállítás anyagát az MTA Orientalisztikai Kutatócsoportjának ajándékozta. Nemcsak készséggel biztosít helyet magyar szerzők műveinek a *Belleten* című folyóiratban, de maga is fordít tanulmányokat (pl. *Fehér Géza* egyik francia nyelvű írását).

Dávid Géza

A MAGYAR–TÖRÖK BARÁTI TÁRSASÁG ALAKULÓ ÜLÉSÉRŐL

1989. szeptember 27-én délután egy órakor a Kossuth Klubban tartotta alakuló ülését a Magyar–Török Baráti Társaság. Az ülés elnöke, Hazai György, bevezetőjében elmondta, hogy a MTBT létrehozására 1989. május 22-én szervező bizottság jött létre (tagjai: Bíró Lajos, Borbás Zoltán, Dávid Géza, Dorogi Ilona, Fodor Pál, Hazai György, Hóvári János, Kirschner Péter, Nagy Károly, Rakovszky István, Zsiga-Kiss Andrea). A Bizottság ezt követően felkérte Szickné Tóth Kornéliát, hogy kapcsolódjon be a szervezési munkálatokba. Az alakuló ülést a bizottság nevében 1989. szeptember 12-én kelt levelükben Hóvári János és Szickné Tóth Kornélia hívták össze. A kiküldött meghívóhoz mellékelték a Magyar–Török Baráti Társaság alapszabály-tervezetét. Ezután Hazai György említést tett arról, mi indokolja a Társaság létrejöttét. Elmondta, hogy a magyarságot és a törökséget igen régre visszanyúló baráti szálak kapcsolják össze, amelyről nem egy magyar turista személyesen is meggyőződhetett. A mai Törökország földünk egyik legdinamikusabban fejlődő országa. Az elmúlt években örömdetesen megélnékültek a magyar–török gazdasági és turisztikai kapcsolatok. Szükséges, hogy a változó Törökországot mind szélesebb körökkel megismertessük. Ezután megnyitotta az alapszabály-tervezet fölötti vitát. A hozzászólók több korrekcióra tettek javaslatot. Ezek közül az első a tagságra vonatkozott. Kérték az V. cikkely módosítását, s így az alakuló ülés elfogadta, hogy a Társaságnak rendes, pártoló és tiszteletbeli tagjai legyenek. Ezt követően arról is döntés született, hogy az Ellenőrző Bizottság ne csak a pénzügyi ellenőrzést végezze, hanem azt is, hogy a szervezet az alapszabálynak megfelelően működik-e. Nem fogadta el az alakuló közgyűlés, hogy a Társaság neve Magyar–Török Társaság legyen. A résztvevők ragaszkodtak a *baráti* szó megtartásához. Javaslat született arra is, hogy a Társaság céljai közé vegye fel a magyar kultúra, tudomány és gazdaság jobb törökországi megismertetését. Ezzel kapcsolatban az a döntés született, hogy a Társaság természetesen támogatja ezt, ám ez a Törökországban létrejövő testvérszervezetünknek, a *Türk-Macar Dostluk Derneği*-nek (Török–Magyar Baráti Társaság) legyen a fő feladata. Ezután az alakuló ülés elfogadta az alapszabályt, s ezzel a Magyar–Török Baráti Társaság megalakultnak tekinthető. Ezt követően több mint ötvenen jegyeztették be magukat a Társaság tagjai közé, akik erről „Alapító tag” jelzésű igazolványt kapnak.

A Magyar–Török Baráti Társaság vezetőségére Dávid Géza tett javaslatot, aki – ill. a szervező bizottság más tagjai – előzőleg konzultáltak a Társaság iránti érdeklődőkkel. Természetesen mindenkihez nem tudott eljutni. A Társaság elnökének a magyar turkológusok *doyen*-jét, Fehér Géza művészettörténészt javasolta, akit a résztvevők egyhangúan megválasztottak. Ezt követően a 10 elnökségi tag megválasztására került sor. Dávid Géza a következő személyekre tett javaslatot: Bíró Lajos nyugdíjas, Dunai Imre államtitkár, Hazai György főigazgató, Hóvári János tudományos munkatárs, Horváth Lajos, az Országgyűlés alelnöke, Kakuk Zsuzsa tanszékvezető, Káldy-Nagy Gyula egyetemi tanár, Kertész Pál vezérigazgató, Rontó Ilona főmunkatárs, Szickné Tóth Kornélia gazdasági vezető. Az alakuló ülés a jelölteket elfogadta. Az Elnökségen belüli tisztségviselők (alelnökök, titkárok) megválasztása az Elnökség feladata, amelyre az 1989. október 24-i elnökségi ülésen került sor. Az Elnökség a

folyó ügyek rendezésében kérte két tagtárs, Gál Tímea és Kicsi Valéria segítségét, akik a felkérést elfogadták. Itt az a döntés született, hogy a Társaság alelnökei Rontó Ilona és Hazai György, titkárai pedig Szickné Tóth Kornélia és Hóvári János. Az Elnöknek és nekik van joguk a Társaságra vonatkozó hivatalos iratok aláírására és el-lenjegyzésére.

A MTBT Ellenőrző Bizottság tagjait azoknak a városoknak a képviselői adják, ahol jelentősebb török műemlékek vannak, vagy jelentősebb turkológiai műhely működik. Az Ellenőrző Bizottság tagjainak Dávid Géza a következőket javasolta: Ivanics Mária egyetemi adjunktus (Szeged), Perics Péter, a Siklósi Várbaráti Kör elnöke (Siklós), Soós Tamás újságíró (Eger), Ujkéry Csaba bíró (Szigetvár-Kaposvár), Végh József osztályvezetőhelyettes (Pécs), akiket a tagság megválasztott. Ezután Hazai György az elnöklést átadta Fehér Gézának, a Társaság megválasztott Elnökének.

Elsőként Ujkéry Csaba kért szót, aki a Szigetvári Várbaráti Kör üdvözlét adta át a Magyar–Török Baráti Társaságnak, amelynek szövegét a szigetváriak egy mesterien kidolgozott bőrlapon is megörökítették. Az alakuló ülést Perics Péter a Siklósi Várbaráti Kör nevében levélben üdvözölte, ennek tartalmát Hóvári János közölte a tagsággal.

Ezután Hazai György kért szót. Javasolta, hogy Halasi-Kun Tibort, a New-York-i Columbia Egyetem nyugdíjas professzorát, a Magyar Tudományos Akadémia tagját, a nemzetközi és a magyar turkológia nagyrebecsült képviselőjét, aki személyesen is megjelent alakuló ülésünkön, válasszuk a Magyar–Török Baráti Társaság tiszteletbeli tagjává. A Tagság első tiszteletbeli tagját egyhangúan, kitörő taps közepette választotta meg. Ezt követően a bulgáriai török kisebbség helyzetére vonatkozó nyilatkozat vitájára került sor. A memorandumot a szervező bizottság kezdeményezte, mivel az elmúlt hónapokban olyan megrázó események zajlottak le Bulgáriában, hogy ez a törökség életét figyelemmel kísérő magyar állampolgárokat véleménynyilvánításra készítette. A nyilatkozat vitájában javaslat hangzott el arra, hogy egy általános kiegészítés kerüljön be annak szövegébe, amely a nemzetiségi jogok tiszteletben tartásának európai szükségességére hívja fel a figyelmet, az utolsó bekezdésben pedig hívjuk fel a bolgár kormány figyelmét a Helsinki záróokmány, valamint a Törökországgal kötött kétoldali szerződések betartására. A két javaslatot az alakuló ülés résztvevői elfogadták. A végleges szöveget 1989. szeptember 28-án a Társaság nevében Hóvári János adta le az MTI-nek, az alakuló ülésre vonatkozó tudósítással együtt. A Társaság megalakulásáról a Magyar Hírlap és a Népszabadság 1989. szeptember 28-i száma adott közre tudósítást.

A Társaság jogi személyként való bejegyeztetése, csekkszámolásának megnyitása még folyik.

Hóvári János

A MAGYAR–TÖRÖK BARÁTI TÁRSASÁG ALAPSZABÁLYA

- I. A Társaság neve: Magyar–Török Baráti Társaság,
törökül: Macar–Türk Dostluk Derneği
- II. Székhelye: Budapest, I. Úri u. 51–53. 106. szoba.
telefon: 1–533–853

III. Pecsétje: köralakban „Magyar–Török Baráti Társaság”
középen „Budapest”

IV. Emlémája: Egymásra helyezett magyar és török zászló

V. **A Társaság célja:**

1. A Társaság célja a magyar–török barátság ápolása, Törökország kultúrájának, tudományának és gazdaságának jobb megismertetése az érdeklődők szélesebb köreivel.
2. E célok elérését a Társaság a következő eszközök biztosításával kívánja megvalósítani:
 - a) Kulturális rendezvényeket tart, amelyek a magyar–török barátság ébren tartását szolgálják
 - b) Megismerteti a Törökország kulturális, tudományos és gazdasági életében lezajló változásokat
 - c) Támogatja a két ország közötti gazdasági és turisztikai kapcsolatok fejlesztését
 - d) Ápolja a magyarországi török műemlékeket
 - e) Évfordulók és más különleges alkalmak esetében emléküléseket tart
 - f) Kiadványokat jelentet meg
 - g) A sajtót tájékoztatja a Társaság működéséről
 - h) Díjat alapít, jutalmat, oklevelet, érmet adományoz
 - i) Kapcsolatot tart törökországi kulturális és társadalmi szervezetekkel
 - j) Szakcsoportokat létesít.

VI. **A tagság**

A Társaság tagja lehet az, aki a Társaság célkitűzéseit elfogadja és azokat tőle telhetően támogatja.

A Társaságnak

- a) rendes
- b) pártoló
- c) tiszteleti tagjai vannak

A Baráti Társaság tagja lehet minden magyar vagy külföldi állampolgár, aki a Baráti Társaság célkitűzéseit elfogadja, és azok megvalósításában tevékenyen részt vesz. A magyar–török kapcsolatok ápolásában kitűnő személyiségek közül tiszteleti tagokat kérhet föl és elfogadja pártoló tagtársaikat, legyenek bár intézmények vagy szervezetek. A Társaságnak jogi személy is tagja lehet.

A tagok jogai

Valamennyi tag jogosult:

- javaslatokat tenni és véleményt nyilvánítani a Baráti Társaság programjáról és tevékenységéről,
- részt venni a vezetőség és az ellenőrző bizottság megválasztásában, véleményt nyilvánítani a választott testületek és tisztségviselők munkájáról,
- részt venni a Baráti Társaság rendezvényein.

A tagok kötelezései

Valamennyi tag köteles:

- a Baráti Társaság tevékenységét aktívan támogatni és munkájában részt venni,
- betartani a közösség döntéseit.

A tagsági díj évenként 200.–Ft, diákoknak és nyugdíjasoknak 100.–Ft. Egyéni támogatóktól, tiszteleti tagoktól és csatlakozott tag-intézményektől szívesen fogad ezen felül is hozzájárulásokat. A Baráti Társaság tagjait igazolvánnyal látja el.

VII. A Baráti Társaság legfőbb szerve a közgyűlés, valamennyi tag együttes tanácskozó és határozó testülete. A közgyűlés dönt a legfontosabb szervezeti és anyagi kérdésekben. Megválasztja az Elnökséget és az ellenőrző bizottságot, jóváhagyja az évi költségvetést. A közgyűlés határozatait általában nyílt szavazással, egyszerű szótöbbséggel hozza. Az Elnökség és az ellenőrző bizottság megválasztása titkos szavazással történik.

A közgyűlés akkor határozatképes, ha legalább a tagok fele jelen van. A határozatképtelenség miatt ismételt összehívott közgyűlés a megjelent tagok számának tekintetbevétele

nélkül határozatképes. Szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata dönt. A közgyűlést legalább évente egyszer össze kell hívni.

A közgyűlés választja meg az elnökség 11 tagját. Az elnökség választja meg a tagjai közül az elnököt, a két alelnököt, a szervezőtitkárt és a gazdasági titkárt. Az elnökség irányítja, szervezi, intézi a Baráti Társaság tevékenységét. Az alakuló közgyűlésen megválasztott elnökség megbízatása egy évre szól.

A vezetőséget a Baráti Társaság tevékenységéért erkölcsi és anyagi felelősség terheli.

A Baráti Társaság egyszemélyi képviselője az elnök.

A közgyűlés választja meg 3 évi időtartamra a 2/5 tagú ellenőrző bizottságot. Az ellenőrző bizottság felülvizsgálja és ellenőrzi a Baráti Társaság gazdasági ügyeit és pénzgazdálkodását, valamint a Társaság alapszabályának betartását, s ennek eredményéről évente egyszer beszámol a közgyűlésnek.

VIII. A Baráti Társaság pénzgazdálkodása

A Baráti Társaság bevételei a következő forrásokból származhatnak:

- tagdíjak,
- egyéni támogatók, valamint támogató szervek, intézmények befizetése,
- közös tevékenységből származó bevételek.

A Baráti Társaság vagyonát a gazdasági titkár kezeli, gazdálkodását a közösség az ellenőrző bizottság útján ellenőrzi.

IX. A Baráti Társaság megszűnése

A Baráti Társaság megszűnik, ha a taglétszám 10 fő alá csökken, vagy a közgyűlés kimondja a feloszlását.

X. A működési szabályzatot jóváhagyta a Magyar–Török Baráti Társaság közgyűlése.

MAGYAR–TÖRÖK BARÁTI TÁRSASÁG VEZETŐSÉGE

Elnök

Fehér Géza, művészettörténész, Magyar Nemzeti Múzeum 1088 Bp. Múzeum krt. 14–16.
tel.: 138–2122

Elnökségi tagok

Bíró Lajos, nyugdíjas, 1014 Bp. Dísz tér 16. tel.: 175–0472

Dunai Imre, államtitkár, Kereskedelmi Minisztérium, 1880 Bp. Honvéd u. 13–15. tel.: 153–0000

Hazai György, főigazgató, Akadémiai Kiadó, 1054 Bp. Alkotmány u. 21. tel.: 111–3825

Hóvári János, tudományos munkatárs, MTA Történettudományi Intézete 1014 Bp. Üri u. 51–53.
tel.: 175–9011/412

Horváth Lajos, az Országgyűlés alelnöke, Parlament, 1055 Bp. Kossuth tér 1–3. tel.: 112–0600

Kakuk Zsuzsa, tanszékvezető, ELTE Török Filológiai Tanszéke 1064 Bp. Izabella u. 46.
tel.: 142–3130

Káldy-Nagy Gyula, egyetemi tanár, ELTE Török Filológiai Tanszéke 1064 Bp. Izabella u. 46.
tel.: 142–3130

Kertész Pál, vezérigazgató, Transelektro, 1051 Bp. Münnich F. u. 13. tel.: 153–0802

Rontó Iлона, főmunkatárs, Magyar Kereskedelmi Kamara, 1055 Bp. Kossuth tér 5.
tel.: 153–3853

Szickné Tóth Kornélia, gazdasági vezető, MTA Történettudományi Intézete 1014 Budapest
Üri u. 51–53. tel.: 156–6373

Az ellenőrző bizottság tagjai

Ivanics Mária, egyetemi adjunktus, JATE Altajisztikai Tanszéke, 6722 Szeged, Egyetem u. 2.

Perics Péter, nyugdíjas, Siklósi Várbaráti Kör 7800 Siklós

Soós Tamás, újságíró, Népújság, 3300 Eger

Ujkéry Csaba, bíró, Megyei Bíróság, 7400 Kaposvár, Bajcsy-Zsilinszky u. 7.

Végh József, osztályvezetőhelyettes, Baranya Megyei Tanács, Pécs, 7624 Rákóczi u. 34.

TISZTELT ELŐFIZETŐINK!

Jövő évi tavaszi számunktól kezdődően szeretnénk megindítani

„LEVELESLÁDA”

című rovatunkat, amelyben válaszolunk az Önök orientalisztikai tárgyú kérdéseire.

Kérjük, hogy kérdéseiket röviden és lényegre törően megfogalmazva küldjék el a

Kőrösi Csoma Társaság

címére; levelükre írják rá: *Keletkutatás – Levelesláda*

KIIGAZÍTÁS

Előző számunkban Pálóczi Horváth András cikkének címét mind az írás elején, mind a tartalomjegyzékben hiányosan közöltük.

A helyes cím a következő:

„Kun sírleletek – a viselet, fegyverzet és lószerszám emlékei”.

A szerző elnézését kérjük!

Brief Summaries of the Papers

LARS JOHANSON, THE BORDERS OF TURCIA: CONNECTING AND DISCONNECTING FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF TURKIC PEOPLES

Though neither a country nor a contiguous area, Turcia as the aggregate of Turkic-speaking peoples has its natural borders. This language territory stretches from Bosnia to the Great Wall of China, from Mid-Persia to the Arctic Ocean. Due to the unparalleled mobility of Turkic peoples, the boundaries of Turcia kept changing in the historic times, with newer and newer empires emerging.

There are no common anthropological features that might suffice to delimit Turcia as the purely "Turkic type" does not exist anywhere.

The unstoppable spread of Islam among the Turks from the 10–12th centuries is a strong cultural link among the Turkic peoples. But there were, and are, Turkic ethnic groups that have remained outside Islam – the cultures of nomadic and sedentary peoples have always differed, the latter being more open to alien cultures. Besides, modernization also made a breach on Islamic culture.

The language itself, by definition the main cohering force in Turcia, displays some internal boundaries which are sometimes underscored by external politico-administrative borders, e. g. by the influence of various alphabets. The development of the languages of Turkic is diverging quickly, e. g. Ottoman Turkish is progressing in quite another direction than the rest.

Turcia is still expansive and virile, its future depending on the nationality policies of the countries concerned.

ISTVÁN ERDÉLYI, SOME BASIC PROBLEMS OF HUNGARIAN PREHISTORY

Starting out from the theoretical problems of research into Hungarian prehistory (complexity, interdisciplinary character), in his lecture of 1989 the author first defines the concept of Hungarian prehistory putting its lower time limit at the first half or middle of the first millenium BC and the upper limit at the very end of the 10th century AD, in agreement with linguistic research. He stresses that the elements of any selected object, group of objects or burial custom cannot be used as ethnic determinants. In his view the ancestors of the Magyars migrated from the south to the Volga region of Magna Hungaria mentioned by Brother Julian around the end of

the 7th or the middle of the 8th century, together with the forebears of the Volga Bulgars. In the second part of his lecture he enlarges upon some archeological cultures in the Southern Ural, along the Ural and in the area between the Volga and the Ural which are considered by Soviet or Hungarian researchers as legacy of our pre-history from the turn of the 4–5th centuries to the 9th. Most of them do derive from western Siberia, from where their carriers might have come westward. Finally, he mentions the Hungarian anthropologist T. Tóth's theory about the Sauromatic origin of the ancient Magyars. He declares that the ancient Hungarians arrived in the Carpathian Basin in the mid-9th century having a typically semi-nomadic steppe culture with ancient Turkic, even Persian influences, yet using a language of the Ugrian group.

MIHÁLY BENKÓ, THE GRAVE OF AN EQUESTRIAN FIGURE WITH SILVER MASK AT MANVELOVKA; ABOUT DEATH MASKS

In autumn 1973 a solitary equestrian figure's grave was unearthed outside the village of Manvelovka near Dnepropetrovsk containing a silver mask, a straight-bladed sword, a little bilgy vessel, a helmet, armour-plates as well as human and horse bones. The publisher of the find J. N. Tsurilova relates it to the Magyars migrating westward on the steppe, saying that the joint custom of burial with mask and horse usually occurs in the "proto-Magyar" cemeteries of the Ural region. The silver face masks with golden eyes reconstructed by István Dienes from the graves of the conquering Magyars and the burial custom with masks-facial veils typical of the period of migration are normally considered by Soviet researchers to be characteristic of Ugrian Magyars, since the custom was alive among the Ob-Ugrians as late as the end of the 19th century. However, in the migration period it was not the Finno-Ugrian peoples that this custom was typical of in the first place. Its direct analogies can be found in Central Asia, its roots reaching back to the primeval depths of the Asian world. The custom of being buried with eye and mouth plates or masks made of precious metals was typical among the royalty and aristocracy of the Mediterranean and reached Central Asia along the Silk Route in the Hellenistic times. There it met and merged with an ancient Chinese custom: bandaging the head of the dead in silk or a silken facial veil used as a mask. In the period of migration the subsequent groups of equestrian nomads usually speaking one or another Turkic language brought from Inner and East-Central Asia the custom of burying the dead in silken face masks with eye and mouth plates to western Siberia, the Ural Region, the South Russian steppe and the Carpathian Basin. The Manvelovka silver mask covering the whole face of the warrior and the rest of the finds suggest that the mounted person resting in the grave did not belong to the Magyars but to another ethnic group of the steppe nomads, e. g. to Bolgar Turks or Oguz-Kipchaks.

MÁRIA IVANICS, THE PLANNED ALLIANCE BETWEEN GAZI GIRAJ KHAN AND SIGISMUND BÁTHORI IN 1598

Some writings published at the end of the last century suggest that a direct diplomatic contact was established between Transylvania and the Crimean khanate at the end of the 16th century. The documents (instructions for the envoy, Gazi Giraj's Turkish atname given to Sigismund Báthori and the Hungarian replies to it) recovered in the most recent archival investigations confirm this supposition. The article highlights Gazi Giraj's atname which was to have endorsed the alliance between two of the sultan's vassals, the prince of Transylvania and the khan of the Crimea in 1598. That was the year when the belligerents totally exhausted in the 15-year war were forced to the conference table. Negotiations were carried on at two levels: between the sultan and the emperor where the khan represented the Turkish interests as one of the sultan's plenipotentiaries, and secretly between the vassals of the sultan (Transylvania, Wallachia, the Crimean khanate) who wanted to press the khan to neutrality in return for some "gifts". The alliance was initiated by Sigismund Báthori upon the suggestion of Michael (Mihai Viteazul), the voivod of Wallachia. The khan was inclined to negotiate, since his correspondence of the previous year had gained him ill favour at the Porte, and besides, he had been intent to strengthen his influence in the mentioned countries. The envoy of the prince of Transylvania, János Bernárdffy, was received by the khan with extraordinary attention and he was dismissed with the khan's legates. But by the time they reached Transylvania, Sigismund Báthori had resigned. He left his country to commissioners appointed by the emperor. Through the good offices of voivod Michael they launched negotiations with the Tartar envoy on behalf of the emperor. This contact meant to establish a Transylvanian-Tartar alliance marks the beginning of a regular, though practically unilateral, German-Tartar diplomatic relationship which enhanced the authority of the khan and made the Ottomans restless and suspicious. The connection is documented in the Vienna archives up to 1682.

FERENC SZAKÁLY – LAJOS TARDY, INVESTIGATION FOR AN INTERPRETER OF THE SULTAN

The scribe Péter Pécsi Kis' unpublished anti-Ottoman tract titled *Exegeticon hoc est compendiosa quaedam descriptio ad arma sumenda contra... tyrannum Thurcam* (around 1564, Wien, Handschriftensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek, Codex 8323), while surveying Ottoman war customs refers to information acquired from a certain Péter Eszteri. He describes that Eszteri was his schoolmate in the grammar school of Pécs and that he was taken from his side by Turk raiders a few days after the battle at Mohács (29 August, 1526). The two former friends met again in September, 1541 after the Turk occupation of Buda, in the Óbuda camp of the Sultan where Pécsi Kis accompanied the Habsburg envoys as an interpreter and scribe. Though this time Eszteri presented himself as "Turk interpretes and confi-

dential secretary of the Turk Sultan" ("interpres Thurca et intimus secretarius imperatoris Thurcarum"), was only too eager to initiate Pécsi Kis even into the apparently top secrets of the Turks.

Lately József Matuz, professor at Freiburg, was the last who studied the main and deputy interpreters working at the disposal of Suleyman the First. The present study tries to identify, on the basis of his catalogue, Eszteri as one of the interpreters known *so far by their Turkish names only*. We would first considerate one of the two interpreters acceptedly of Hungarian birth, namely the dragoman Murad writing poems also in Hungarian, but his Hungarian name was recently discovered among the scripts of a testimonial volume deposited in the Herzog August Bibliothek of Wolfenbüttel. According to his own testimonial lines his name was originally Balázs Somlyai and the Turks captured him in 1526 when he was seventeen.

If Eszteri appears in the Matuz catalogue at all, we hold by a great probability possible that he may be identified with the interpretes registered Keyvan in 1554. We do it in a contemplative way on the one hand, and because a letter of 1548 from Istanbul (in connection with a Hungarian affair) also titles him "secretarius imparatoris nostri" that coincides with the rank and title of Pécsi Kis' tract. If our identification is true, Eszteri-Keyvan could not attract attention of the Christian envoys eagerly interested in the past of the interpreters, exactly because he was employed in other tasks for the Seraglio and was used for diplomatic missions in rare occasions only, a few times as an interpreter as well.

ALICE SÁRKÖZI, A MONGOL BOOKLET ON EARTH DIVINATION

The Mongolian collections of manuscripts keep much less earth divination books than other oracle texts. The literature and the practice of earth divination is secondary in Mongolia; the whole complex is mainly of Chinese and Tibetan origin and most books on earth divination are translations and abbreviations of works of foreign origin.

This article interprets an earth divination booklet of eight pages (kept in a Hungarian private collection).

The introductory part of the booklet is corresponding to the respective parts of four earth divination booklets of the Royal Library of Copenhagen. It describes the legend of Buddhism coming to Tibet. Further the text offers practical advices about those phenomena of the earth showing that which places are suitable for yurt- and house-bilding, grazing, camp making, it refers to signs of drinking water and at the end of the booklet it describes the inner arrangement of a yurt. By considering the linguistic aspects we may resume that the text was written in Mongolia, copied perhaps from an Oirat Text.

This article publishes the whole text of the booklet in Hungarian translation.

VERA GÁTHY, THE DEVELOPING WORLD AND INDIA

The paper gives a brief survey of the evolution and twenty-year history of the multi-disciplinary research of development studies. It pays special attention to the study of modern India. It points out the shortcomings of the linkages between Oriental and development studies. Stating that the disciplines referred to belong to the sphere of basic research, it calls attention to the fact that state subsidy is indispensable to their upkeep, otherwise their already marked withering away would be irresistible. If this comes about, then not only the process of the impoverishment of Hungarian learning would advance further on, but information and knowledge about the world would shrink at a time when the Hungarian society is inclined towards introversion and provincial isolation as a consequence of the protracted economic and social crisis and the crisis of values. In the mean time the developing societies either successfully modernizing, or struggling against failures are veritable treasuries of the experiments with the solution of problems deriving from backwardness, that can be utilized for the better understanding of social phenomena and for the elaboration of theory.

In Hungary the major weakness of development studies has been its cultivation in small, scattered workshops and multidisciplinary groups have been formed only temporarily for certain programmes. Both the future of development studies and Indology have been challenged by the fact that there are no, or very few young people in these disciplines, or jobs for them, and the opportunities for field work and on the spot postgraduate studies have been diminishing.

GYÖRGY LEDERER, BAHÁISM IN BUDAPEST

In the last four decades Oriental studies and the press in Hungary neglected Baháism at least to that measure as Baháism neglected Hungary. Yet it was different at the turn of the century when Ignác Goldziher and Ármin Vámbéry wrote about this topic. They are highly estimated by the followers of Bahá'u'llah. It was they and also several further prominent personalities of the Hungarian public and scientific life that ʿAbdu'l-Bahá ʿAbbas Effendi met in April, 1913 in Budapest where he held a number of lectures with conspicuous press reflections. He wanted Budapest a distinguished role in the development of the Bahá'í Movement as this wish was confirmed by his grandson, Shoghi Rabbáni. Nevertheless, neither of them confessed when their ideas would win in this country.

In the history of the Hungarian Baháism the nine day visit of ʿAbdu'l-Bahá has been so far the most important event though it might be an exaggeration to speak about such history. Though a few American missionary "worked" in Budapest in the 1930s, these attempts have certainly be taken seriously first of all by the Bahá'is themselves. They were able to enlist as believers perhaps a dozen of Hungarian citizens and almost all of them were Jew ladies who were frightened by the spreading of the ideas of the extreme right and antisemitism. The missionaries mostly spoke English only and thus could not be able to make desirable Bahá'u'lláh's ideas for the Hungarians.

Neither stood closer to the Hungarian reality the head of the Bahá'í "Spritual Assembly", the only one that ever existed in Budapest. This missionary left the country at the end of 1956 mainly to publish several incorrect data in London later on. The constrained break from 1950, in the history of the Hungarian Bahá'ism have in fact continued till today. The "Hand of the Cause", Amatúl-Bahá Rúhíyyin Rab-báni consulted personally on the summer of 1987 in Budapest. The supreme Bahá'í corporation, the "Universal House of Justice" that came to realize the Hungarian liberalization a bit late, announced their interest in the country in 1989 only: they wish to establish an information center in Budapest. The Hungarian public could have read many informative writings on the Bahá'í Movement in the last several months. The list of the publications on this topic may be read in the note N^o 177, of this article, and, in "Sources of the More Recent History of Islam in Hungary", cf. *Keletkutatás* 1989 Spring.

ISSN 0133-4778

A kiadásért felel: Bethlenfalvy Géza

Készült az Ipari Informatikai Központ nyomda főosztályán (Bp. IV., Berda József u. 12.) 89.398

Felelős vezető: Haraszti Győző

A Keletkutatás megrendelhető és előfizethető a Körösi Csoma Társaság titkárságán
1064 Budapest, Izabella u. 46. III. em. 304.